

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Кафедра української мови

АКАДЕМІЧНЕ ПИСЬМО ТА РИТОРИКА

навчальний посібник

для здобувачів третього рівня вищої освіти «доктор філософії»

Укладачі: О.М. Максимець, І.О. Назаренко

Кам'янець-Подільський

ЗВО «ПДУ»

2024

УДК 003.07:001(075)

A38

АПР

Рецензенти:

Марчук Л. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Христіанінова Р.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови Запорізького державного університету.

Гуменюк І.І. – кандидат філологічних наук, завідувачка кафедри іноземних мов Закладу вищої освіти «Подільський державний університет».

Рекомендовано до друку вченою радою Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

(протокол №2 від 26.03.2024 року)

Академічне письмо та риторика : навчальний посібник /

A38 Укладачі: О.М. Максимець, І.О.Назаренко. Кам'янець-Подільський : ЗВО «ПДУ», 2024. 224 с.

Навчальний посібник створений відповідно до сучасних концепцій викладання дисципліни «Академічне письмо та риторика» і зорієнтований на формування в аспірантів мовнокомунікативних та металінгвальних компетенцій у межах академічного дискурсу. Особлива увага приділена актуальним для вищої освіти темам, що стосуються академічної доброчесності, протидії плагіату, культури оформлення наукового тексту та ін.

Репрезентований матеріал передбачає ознайомлення з основними засадами академічного письма, засвоєння принципів критичного та наукового мислення, опанування навичками створення цілісного наукового тексту, уміння вести аргументовану дискусію із використанням коректних полемічних прийомів.

Навчальний посібник призначений для підготовки докторів філософії за всіма спеціальностями ЗВО «ПДУ».

УДК 003.07:001(075)

© Оксана Миколаївна Максимець

Інна Олександрівна Назаренко

© ЗВО «ПДУ», 2024

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тема 1. Основні засади академічного письма	6
Тема 2. Академічна доброчесність.....	27
Тема 3. Плагіат. Протидія плагіату	46
Тема 4. Цілісність академічного тексту. Академічний текст як система.....	68
Тема 5. Наукова стаття як самостійний науковий твір. Культура оформлення наукового тексту: цитування й покликання. Укладання бібліографії	97
Тема 6. Мовні засоби української наукової мови	132
Тема 7. Граматичні особливості наукового тексту.....	155
Тема 8. Наукова доповідь, виступ: ознаки, етапи підготовки, принципи побудови	181
Тема 9. Мовленнєва поведінка в усній науковій дискусії	198
Термінологічний словник.....	218

ПЕРЕДМОВА

Розвиток сучасного українського суспільства ставить перед вищою школою нові високі вимоги до підготовки фахівців: вироблення необхідних практичних навичок усного та писемного мовлення, необхідних для успішного навчання та майбутньої професійної діяльності; формування навичок щодо висловлювання власних ідей та представлення результатів наукових досліджень у формі академічних текстів, засвоєння принципів критичного та наукового мислення, опанування навичками створення цілісного наукового тексту, уміння вести аргументовану дискусію з використанням коректних полемічних прийомів.

Курс дисципліни «Академічне письмо та риторика» для аспірантів ЗВО «ПДУ» створено з огляду на необхідність формування в межах академічного дискурсу мовнокомунікативних та металінгвальних компетенцій в майбутніх докторів філософії. Про актуальну потребу в такій дисципліні свідчить Проєкт сприяння академічній доброчесності в Україні – ініціатива, спрямована на системні зміни в українській вищій освіті, передбачає її удосконалення на засадах довіри, чесності і відповідального ставлення до наукового і навчального процесу як викладачів, так і здобувачів освіти.

Курс лекцій та практичних занять з дисципліни «Академічне письмо та риторика» передбачає тісний зв'язок і з іншими навчальними дисциплінами, зокрема з «Українською мовою (за професійним спрямуванням)» та «Діловими комунікаціями», і має на меті навчити майбутніх докторів філософії формулювати й доводити власні думки, гіпотези й висновки, оформлювати академічний текст за властивими для української мови нормами, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

Завдання, які вирішуються у процесі вивчення дисципліни:

- ознайомлення із теоретичними основами академічної доброчесності;
- оволодіння навичками критичного та наукового мовлення;
- отримання навичок формування наукових текстів та підготовка усних виступів із дотриманням принципів академічної доброчесності;

- запобігання плагіату та іншим порушенням академічної доброчесності у ЗВО.

У результаті опанування дисципліни «Академічне письмо та риторика» здобувач освіти повинен:

1) знати:

- основи академічної доброчесності та особливості формування кодексу честі;

- сутність категорії «інтелектуальна власність» та об'єкти авторського права;

- теоретичні та методичні основи академічного письма;

- правила цитування та оформлення бібліографічного опису;

2) вміти:

- дотримуватися принципів академічної доброчесності;

- застосовувати науковий стиль та формувати наукові роботи без плагіату;

- оформлювати наукові роботи з дотриманням правил цитування;

- здійснювати бібліографічний пошук та складати бібліографічний опис;

- дотримуватися мовних, граматичних та синтаксичних норм наукового стилю;

- дотримуватися морально-етичних принципів наукового мовлення.

Курс із академічного письма та риторики цілком відповідає поставленій меті й вимогам. Кожна тема навчального посібника має однакову структуру: складається зі списку літератури, рекомендованої для поглибленого опрацювання матеріалу; теоретичної частини, у якій висвітлені основні питання теми; блоку питань для самоконтролю; проблемно-пошукових завдань для аудиторної роботи; тестових завдань. У кінці посібника подано термінологічний словник із переліком основних понять і визначень, необхідних для опанування курсом. Пропонований навчальний посібник передбачає роботу викладача й аспіранта під час аудиторних занять, проте може бути використаним і для самостійної підготовки майбутніх докторів філософії.

ТЕМА 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА

План

1. Поняття про академічне письмо та його структуру.
2. Сучасне поняття академічної грамотності та його структура.
3. Читання академічного тексту як одна з функцій пізнавальної діяльності людини.
4. Критичне мислення в академічному дискурсі.

Література

1. Академічне письмо: навч. посібник / уклад. Ревуцька С.К., Зінченко В.М. Кривий Ріг, 2019. 130 с.
2. Бабенко Т. Теоретична модель навчання академічного іншомовного письма. Молодь і ринок. 2018. № 3. С. 112– 116.
3. Дроздов В. 20 порад щодо написання академічних текстів та представлення результатів дослідження. URL: https://library.kname.edu.ua/images/images/Akademichne_Pysmo.pdf
4. Колоїз Ж. Основи академічного письма: практикум. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2019. 178 с.
5. Семеног О.М. Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. 220 с.

1. Поняття про академічне письмо та його структуру

Академічне письмо (академічне писання) – це діяльність дослідника або викладача зі створення спеціалізованих фахових наукових чи навчальних текстів. Представлення результатів дослідження у письмовій формі.

Поява в навчальних планах нової, для ЗВО України, дисципліни «Академічне писання», або «Академічне письмо», пов'язана із реформуванням, що було започатковано Болонським процесом. Для більшості англomовних країн академічне письмо/академічна письмова робота є роботою з тим, що студенти добре знають. Їх навчають, як та в якому форматі писати тези, оформлювати

власні думки ще в школі, а в університеті студент починає дещо глибшу й масштабнішу роботу з літературою, більше використовує критичного мислення, проглядає фідбек (відгук, коментар) викладача й працює з ним, удосконалюючи текст і власні навички. Українська система освіти не передбачає тісного контакту викладача й студента в такій сфері. Студентські роботи обмежуються написанням декількох жанрів (есе, реферат, дипломна/курсова роботи, тези доповідей), де здобувачеві освіти пропонують готову тему, рекомендують літературу, а тому таким поняттям як критичне мислення, синтез літератури, висловлення власних думок у чіткому форматі залишається мало місця.

Говорячи про академічне письмо варто розуміти його межі, характеристики, особливості, структуру тощо.

Досить часто академічне письмо сприймається лише в межах або вивчення граматики, морфології, специфічних правил вживання слів, хоча це більше стосується дисципліни «Культура мови», або обмежується вивченням особливостей наукового стилю, структури, логіки, змісту наукового тексту, що відповідно є сферою «Наукової української мови». Безперечно, академічне письмо й культура наукової мови – суміжні, але не тотожні дисципліни.

Основою академічного письма є металінгвістичні вміння й навички, тобто вміння читати й розуміти текст, аналізувати його, читати написане критично, формулювати індивідуальну, авторську й конкретну позицію тощо. Академічне письмо має справу з теоріями та причинами, що регулюють процеси й практику в повсякденному житті, а також досліджує альтернативні пояснення цих подій.

Так, у процесі висловлення думки, з позиції академічного письма, нас буде цікавити не те, як пишуться або де і як вживаються слова «також», «по-друге» або «внаслідок», а яке з цих слів найбільш точно і логічно зв'яже ідеї в цьому тексті або абзаці; при використанні звороту цікавитиме логіка вживання цього звороту, тобто де його краще розташувати, чи не перенести в інше речення, чи не переробити в незалежне речення або й взагалі видалити. Усе буде залежати від інформації, що міститься в словах, а не від поєднання слів.

Для культури наукової мови більш характерним є дотримання правил і норм літературної мови, відповідно до наукового стилю. Однак лише в межах академічного письма можливий дискурс, пошук найбільш влучної конструкції для репрезентування авторської ідеї. Таким чином, академічне письмо має на меті навчити висловлювати та обґрунтовувати власні ідеї за допомогою короткого, переконливого й зручно організованого наукового тексту. Його вивчення сприятиме особистому фаховому зростанню та уможливить ліквідацію великого масиву плагіату, що панує зараз в українській освіті на всіх рівнях.

Західні фахівці виділяють три підгрупи вмінь, необхідних для успішного оволодіння навичками академічного письма:

- академічна грамотність (читання, усне й письмове мовлення з урахуванням мети висловлювання; висловлення думок за допомогою інструментарію дискусій і досліджень);
- інформаційна грамотність (визначення інформаційних потреб і пошук джерел інформації; їхня оцінка й переробка);
- міжкультурна грамотність (знання про різні культури, зокрема про традиції та цінності).

Зазначені уміння можна визначати і як структурні елементи поняття «академічне письмо» у межах вищої освіти. Найскладнішими і за структурою, і власне як процес опанування, є інформаційна та академічна грамотність.

Найбільш поширеними видами академічних текстів для здобувачів освіти є есе (франц. *essai* – *спроба, начерк*), тези, наукова стаття, курсова/дипломна роботи, дисертація.

2. Сучасне поняття академічної грамотності та його структура

Одним із найважливіших умінь при створенні академічного тексту є оволодіння академічною грамотністю, що становить складний і комплексний процес формування певних навичок на різних етапах освіти.

Науковці наразі не мають чіткого й однозначного тлумачення цього поняття, зокрема дискусійними є питання сутності терміна «академічний», роль і функції академічної грамотності у вищій школі.

Дехто розуміє академічну грамотність як здатність критично мислити, займатися самоосвітою, розуміти та транслювати академічний дискурс, орієнтуватися в іншомовних академічних текстах за власним професійним напрямом, підвищувати наукову комунікацію засобами англійської мови. Метою такого академдискурсу є соціалізація студента в закладі вищої освіти та орієнтування його на створення нових знань як цінності.

Австралійський професор Білл Грін близько 25 років тому запропонував іншу модель, у якій акцент зміщується на нелінійність тексту, багатовимірність і комплексність процесу його створення.

Модель містить три виміри.

Операційний вимір – це мова й організація тексту, тобто його фізичне втілення. Сюди належать структура тексту, абзацу та речення, а також використання мовних засобів. Тобто це те, як особа пише, володіє мовою і технологіями створення тексту.

Культурний вимір – це знання предмета (як нових, так і класичних досліджень у цій галузі), розуміння обговорюваних питань у їхньому контексті, правильний вибір стилістики та мови в залежності від адресата й призначення тексту, тобто це інформованість автора щодо предмета письма, його читачів і прийнятних норм комунікації в конкретних умовах.

Критичний вимір – це ідеї, які генерує, обґрунтовує і доводить автор своїм текстом. Сюди входить вся лінія побудови доказів: від тези до зв'язування в цілісний текст. Інакше кажучи, це та сама власна ідея, яка спонукала автора написати текст, тим самим, надавши їй гласності й спонукавши інших до її обговорення. Виділення стрілки на малюнку (див. Рис.1) і її спрямованість вгору вказують на пріоритетність цього виміру.

В основі куба лежить культурний та операційний виміри, а вертикально до них розташовано критичний.

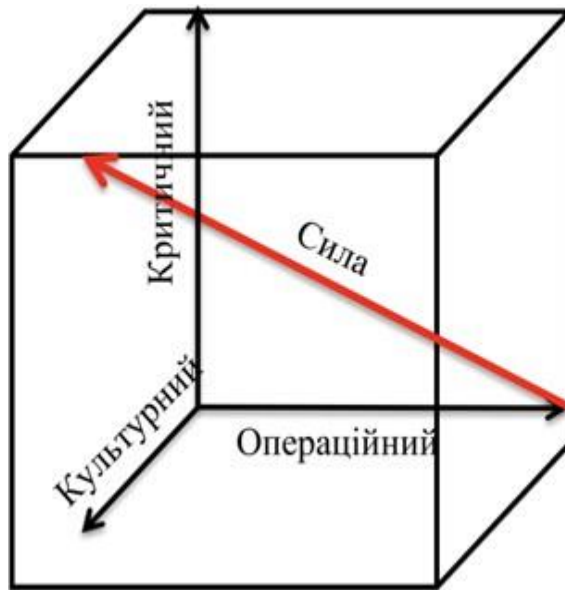

Рис. 1. Тривимірна модель Б.Гріна.

Чим більше начитаності та розуміння предмета показав автор, чим більш всебічний огляд джерел він провів, тим далі від точки «нуль» він просунувся по лінії культурного виміру. Чим виразніше, послідовніше і грамотніше він виклав прочитане, тим вищим є показник операційного вимірювання. Висловлювання власних ідей, що вимагають доказів, у такому тексті зазвичай не потрібне. Досить часто плоскі тексти виходять у гуманітаріїв, де помітне перевантаження мовних «прикрас» заважає сприйняттю й розумінню суті тексту, або у фізиків-математиків, які використовують мовні кліше й чудово розуміють одне одного, але ці матеріали не придатні для сприйняття науковцями інших суміжних сфер.

Прикладом тексту, що лежить в площині «критичне – операційне», є текст, у якому блискуче й дотепно обґрунтовується ідея автора, яка при цьому не спирається ні на серйозну фактичну, ні на теоретичну підтримку. Такий текст можна з цікавістю прочитати, такою ідеєю можна захопитися, її навіть можна уявити на телеканалі, але в науковій і професійній дискусії вона зазвичай виявляється неспроможною і під градом критики швидко руйнується. Така писемність за характером наближається до публіцистичного або навіть до

художнього стилів, навіть якщо в ній використана наукова мова й неупереджена наукова стилістика.

Варто пам'ятати і те, що виправити недолік культурного виміру, почитавши відповідну літературу, набагато простіше, ніж недолік операційного, що вимагає ретельної роботи з текстом, його елементами і мовою, або, тим більше, критичного виміру, що вимагає нестандартного, оригінального, дивергентного мислення, тобто пошуку багатьох варіантів рішення однієї проблеми.

Уважний розгляд моделі Б. Гріна виявить, що вона певним чином перекликається із розумінням західними науковцями комплексу необхідних навичок для опанування академічним письмом, однак не вистачає кількох елементів. Насамперед мова йде про інформаційно-технічний вимір письма, яким наразі користуються сучасники, адже комунікація «всередині» не може здійснюватися поза електронним та онлайн-спілкуванням.

Не менш важливим є так званий «п'ятий елемент», що складається із двох «сил»: сила слова спрямована на публіку, але не несе нового наукового знання, а сила знання спрямована на відкриття нового, але не турбується про його пропаганду. Сила знання й сила слова необхідні вченим однаковою мірою з силою ефективної комунікації (зокрема й цифрової), щоб через колективний внесок і колективне обговорення внеску кожного робити надбанням публіки все те, що відбувається в науці. Очевидно, що розділити три виміри письма практично неможливо, але критичний вимір своєю силою буде не тільки утримувати, а й направляти цю комунікацію. Іншими словами, завдання академічного письма, риторики й композиції полягає в тому, щоб піднятися з «підлоги» куба (реферативного викладу матеріалу, що базується на культурному й операційному вимірах) і поплисти вгору, використовуючи силу напрямків, суміжних із критичним.

3. Читання академічного тексту як одна з функцій пізнавальної діяльності людини

Представлені потрактування й модель більше націлені на роботу автор-текст, але створенню й трансляванню тексту передують читання академічного тексту, здобуття інформації. Для професійного саморозвитку важлива передусім культура читання наукового тексту. Це одна з функцій пізнавальної діяльності людини, спрямована на вилучення наукової інформації із друкованих чи електронних джерел. При формуванні програми читання наукового тексту варто поставити собі такі запитання: чого я очікую від цього тексту, яку інформацію хочу вилучити і з якою метою обрати відповідний різновид читання.

Переглядове читання спрямовується на попереднє ознайомлення із книгою і виділення ключових слів, зокрема, в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту.

Ознайомлювальне читання передбачає загальне ознайомлення зі змістом тексту та вияв його основної ідеї.

Поглиблене читання – це детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка: виписування понять із їхнім поясненням; неодноразове перечитування окремих частин у тексті.

Аналітико–критичне, творче читання спрямовується на формулювання різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування.

Концепція «персональний процес – практика – публічний продукт» у створенні академічних текстів.

Зрозуміти внутрішні процеси створення якісного тексту допоможе формулювання концепції «персональний процес – практика – публічний продукт», де ми простежимо складний процес перетворення індивідуального продукту інтелектуальної праці в публічний.

Узагальнення зарубіжних теоретиків з академічного письма дає можливість вивести формулу з трьох «П»: *писемність – це процес , продукт і практика.*

Продуктом письма є текст, причому науковий текст, адресований невідомому числу невідомих авторіві людей, у кожного з яких є свої інтереси, думки й досвід дослідження. Таким чином, для читачів він є готовим публічним продуктом, деталі створення якого їх не цікавлять. Для автора ж текст є не стільки продуктом, скільки результатом суто індивідуального, персонального процесу, за яким стоїть не менш індивідуальний досвід створення інших текстів, тобто практика. Додавши ці два прикметники, ми можемо розширити мнемонічну формулу академічного письма до п'яти «П»: персональний процес і практика – публічний продукт

А оскільки академічному письму потрібно вчитися, варто додати ще одне «П» – програма письма. Адже саме у відсутності загальної системи програми письма полягає одна з причин поширення плагіату і невміння писати власні оригінальні наукові тексти. Отже, маємо таку формулу:

Програма письма + персональний процес + практика = публічний продукт

На перший погляд, усе просто: пройшовши навчальну програму, починаєш створювати текст на основі власних практичних знань і має вийти публічний добротний продукт, але як тільки починається процес написання, виникають безліч проблем із власне процесом написання.

Головну загрозу становить лінійність процесу письма. Як тільки ми починаємо оформлювати свої думки засобами мови в текст, так одразу ж нас захоплює лінійний, одновимірний процес, відомий як «потік свідомості», використовуваний часто письменниками. Це створює хаотичність думок у тексті. Інколи для уникнення хаотичності використовують план, але він народжується не з внутрішньої структури тексту, а з того ж таки лінійного письма в певному напрямку.

Академічний текст, дійсно, створюється поетапно, але не лінійно. Асоціативний приклад: уявімо художника, що створює картину. Коли він пише картину, він не починає покривати полотно фарбами з лівого верхнього кута, а спочатку уявляє собі всю картину як ціле, робить начерки цього цілого на

папері, продумує, змінює розташування ключових фігур, працює над деталями, і тільки після цього переходить до створення цілісного полотна. І навіть тоді лівий верхній кут його не цікавить: він вимірює пропорції, робить розрахунки і переносить макет на велике полотно, потім починає прописувати ключові фігури, і вже потім, поступово, доходить до деталей, над якими йому ще належить багато працювати, поки, нарешті, картина не постане перед глядачем у всій своїй цілісності. Буде завершено і лівий верхній кут, хоча в ньому може виявитися просто шматочок неба, але цей шматочок буде органічною частиною цілого. Чому ж ми часто намагаємося почати текст точно таким же чином, покриваючи писемність від верхнього лівого кута?

Дійсно, на перший погляд, текст має лінійну організацію: ми пишемо й читаємо зліва направо та згори вниз, однак у процесі ми завжди звертаємо увагу на те важливе, що нас цікавить. Звичайно, академічний текст підкорюється правилам нелінійної організації. У книзі є зміст і покажчики, частини й глави. У статтях прийнято використовувати підзаголовки, а складна інформація підтримується малюнками, таблицями і графіками. Але, як вже було сказано, це не розбивка лінійного письма на шматки, а складна метамовна діяльність.

Асоціативний приклад: подібно до інженерної споруди, текст починається з розрахунку каркаса й навантажень на опорні вузли, встановлення відповідностей і пропорцій, і тільки потім покривається дизайнерською оболонкою – мовою. Коли будівельні риштування знімуть, погляду глядача відкриється саме дизайн, але, якщо всередині виявиться порожнеча, будівля тексту впаде.

Отже, не процес визначає продукт, а навпаки – продукт визначає процес. Персональна діяльність спрямована на досягнення суспільного результату.

Як же побудувати нелінійний текст? Чи є засоби, що дозволяють швидко орієнтуватися в ньому? Такі засоби є, і більшість із них вам знайомі, хоча користуватися ними системно вас не вчили. Це вступ і висновок, абзац, який зазвичай починається з нового рядка, великими літерами, що починають

речення, і пунктуація, яка сигналізує про зв'язки всередині речення. Питання в іншому: а чи знаєте ви, як правильно використовувати ці засоби для організації інформації? Скоріш за все – ні. Щоб опанувати цими засобами, вивчити складніші, потрібно систематизувати наявні знання й уміння, тобто розділити їх на елементи й опановувати, поступово ускладнюючи й комбінуючи, пробувати й помилятися. Так виникає практичний досвід, важливий для академічного тексту.

Таким чином, у будь-якому комплексі знань, умінь і навичок є початок, але немає кінця. Найкраще ця ідея виражається в метафорі розвитку по висхідній спіралі, що розширюється. Говорячи про стартову точку академічного письма, безсумнівно можна визначити одне: вона не в орфографії і пунктуації, а в кожного автора своя, як і практика, навіть при однакових умовах розвитку.

Потрійна спіраль допомагає зрозуміти це ще краще: в одного добре розвинені дослідницькі навички, він багато знає, але йому не вистачає вміння організувати текст і ясно висловити свої думки; в іншого прекрасно розвинена мова, але не вистачає наукових знань і вміння будувати доказ; у третього текст виходить емоційним і багатослівним, як у публіцистиці. А тому у програмі письма є цілком певна мета – допомогти навчитися писати переконливо, складно і грамотно водночас.

Отже, не процес письма визначає, яким буде його продукт, а продукт письма визначає та організовує процес письма, оскільки персональна діяльність письменника спрямована на досягнення публічного результату.

4. *Критичне мислення в академічному дискурсі*

Повертаючись до нелінійної ознаки академічного тексту, звернімо увагу на нелінійні підходи в пізнанні та опрацюванні інформації, мета яких – формування здатності висловлювати точні судження про конкретні речі в повсякденному житті.

Безумовно, це вимагає сформованості відповідних навичок: вирізняти проблеми, знаходити реальні засоби їхнього розв'язання через пошук й

осмислення необхідної інформації, розпізнавання неявних припущень, тлумачення даних, визнання наявності (або відсутності) логічних висновків та узагальнень, оцінювання аргументів і взаємозв'язків між переконаннями, реконструювання власних моделей переконання на основі набутого досвіду тощо. Саме критичне мислення формує креативний підхід до практичного використання набутого знання в усіх галузях життєдіяльності, що готує людей до змін та невизначеності, до активного творчого перетворення дійсності.

Однозначності в розумінні поняття «критичне мислення» немає серед науковців, а тому звернімося до найбільш авторитетних у цій галузі, аби розуміти сутність і значущість цього феномену в межах дисципліни.

Автори міжнародного консорціуму відзначають, що мислити критично означає виявляти допитливість, використовувати дослідницькі методи, зокрема ставити перед собою питання та здійснювати цілеспрямований пошук відповідей. Критичне мислення працює на багатьох рівнях, не задовольняючись фактами, а розкриваючи причини й наслідки цих фактів, передбачає ввічливий скептицизм, сумніви в загальноприйнятих істинах, вироблення точки зору з певного питання, здатність обстоювати її логічними доказами.

Д. Клустер акцентує увагу на «соціальній» характеристиці критичного мислення, адже в кінцевому підсумку будь-який критичний мислитель працює в певному співтоваристві й вирішує ширші завдання, ніж конструювання власної особистості; «індивідуальній», тобто люди повинні мати достатньо свободи, щоб думати власною головою і самим відповідати на будь-які складні питання; «самостійній», тобто кожен формує свої переконання та оцінки виключно у відповідності до власного контексту, незалежно від інших. Крім того, інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення, щоб породити складну думку, потрібно розглянути певну кількість даних, текстів, фактів, ідей. Критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити, справжній пізнавальний процес на будь-якому етапі характеризується прагненням пізнавати, вирішувати проблеми й відповідати на питання, що збігаються з її власними інтересами й потребами.

Отже, людина, яка критично мислить, прагне до переконливої аргументації обраного нею власного рішення проблеми як найбільш логічного й раціонального серед інших можливих. К. Поппер трактує критичне мислення як «раціональне», Д. Джонсон – «здорове», Р. Пол – «ясне», «точне», «акуратне», «конкретне», «глибоке», «неупереджене». С. Брукфілд характеризував критичне мислення як «раціональне», «емоційне», «скептичне» та водночас «позитивне», «продуктивне», «активне». Тож очевидним є факт багатовимірності цього поняття і його застосування. У цьому напрямку маємо досить чітке визначення Р. Пола й Л. Елдера, які визначили критичне мислення як спосіб мислення про будь-який предмет, зміст чи проблему, в яких мислитель покращує якість свого мислення, свідомо визнаючи власну відповідальність за структури, властиві мисленню, і за нав'язані інтелектуальні стандарти, – яким і будемо користуватися як основним.

Контрольні запитання

1. Що передбачають металінгвістичні вміння й навички?
2. Які вміння необхідні для успішного опанування академічним письмом?
3. Які складові тривимірної моделі Б. Гріна?
4. У чому сутність поглибленого читання, аналітико-критичного читання, переглядового читання?
5. У чому полягає сутність концепції «персональний процес – практика – публічний продукт»?
6. Чому розвиток критичного мислення важливий для створення авторських оригінальних академічних текстів?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. Прочитайте запропонований фрагмент тексту. Доведіть (або спростуйте) його належність до наукового стилю. Визначте підстиль, жанр. Виокремте нову інформацію про академічне письмо як один із різновидів наукового (академічного) спілкування. Висловіть власні міркування, зокрема

щодо змістового наповнення, технічного й мовностилістичного оформлення опрацьованого матеріалу.

Як зауважує В. Лутовинова, в інформаційній сфері функціонують первинні (науковий звіт, стаття, монографія, підручник), вторинні (анотація, реферат, огляд, фактографічна довідка) та змішані документи (аналітичні та прогностичні огляди). Поняття «академічне письмо» певною мірою є калькою з англійського *scientific writing*, проте воно вже добре вкорінилося в глосарії української науки. Зарубіжні дослідники визначають «академічне письмо» як чотири «П»: *персональний продукт, процес та практика*. Науковий текст розглядають як продукт, практику письма – як тривалий індивідуальний досвід, а процес написання – як безпосередню роботу «пером на папері» або клавішами на клавіатурі. Проте, як зазначає Н. Колесникова, єднальною ланкою цієї системи є саме слово «персональний», тобто особистий, індивідуальний.

Викладання академічного письма насамперед передбачає оволодіння студентами індивідуальними навичками перекладу, складання рефератів, повідомлень, анотацій, підготовки доповідей, обґрунтування власних наукових досліджень тощо. Ще до того моменту, коли студент перейде до власне письмової діяльності, він має засвоїти навички академічного читання, тобто читання з освітньою метою. Залежно від практичної мети читання може бути ознайомчим, поглибленим і перекладацько-реферативним.

Опрацювання текстів має сприяти формуванню в студентів досвіду так званого «гнучкого» читання, при якому стратегія змінюється відповідно до змін завдань читання: на початковому етапі необхідно отримати інформацію з текстового джерела, на наступному – дослідити та переробити її для подальшого наукового пошуку.

Головне завдання викладача на початковому етапі навчання іноземної мови полягає в тому, щоб навчити студента швидко «схоплювати» загальний зміст практично будь-якого досліджуваного тексту. Викладач пояснює студентам різницю між різними видами читання, вчить їх самостійно обирати тип читання та використовувати окремі види читання або поєднувати їх

відповідно до мети. Першочергового значення надають розвитку навичок швидкісного читання. Мовні завдання виконують у повному обсязі лише на початковому етапі, під час подальшого опрацювання текстів студент повинен самостійно засвоїти максимум текстової інформації (не менше ніж 70%). Успіх першого наближення до тексту багато в чому залежить від словникового запасу, а також від уміння здобувачів вищої освіти вдумливо й швидко аналізувати лексику, з'ясовувати значення слів за контекстом. Тому на цьому етапі важливо приділяти увагу способам визначення контекстуального значення слів і словосполучень. Значну роль відіграють і завдання, спрямовані на аналіз граматичної структури тексту: фразеології, речень, абзаців, визначення зв'язків між різними структурними одиницями тексту. Під час розгляду частотних для медичної літератури граматичних явищ необхідно особливо наголошувати на практичному використанні цих моделей, виокремлювати синонімічні патерни, відпрацьовувати цільові граматичні моделі на матеріалі медичних термінів.

На наступному етапі до опрацювання навичок ознайомчого читання (певна швидкість читання, опора на відомі елементи, розуміння внутрішньотекстових зв'язків) додаються завдання, спрямовані на вилучення інформації. Узагальнення інформації, складання плану, викладення змісту у формі переказу – усе це сприяє підвищенню якості оволодіння мовним матеріалом. На етапі вдумливого читання спочатку виконують завдання на ознайомлення із загальним змістом, потім аналізують фрагменти, що ускладнюють розуміння змісту всього тексту.

Академічне письмо має стати наступним за академічним читанням етапом аналітико-синтетичного обробки інформації, що міститься в тексті: інформація підлягає оцінюванню, зіставленню, узагальненню. Студент має подати інформацію у вигляді, що відповідає конкретним інформаційним запитам користувачів. Формування навичок аналітико-синтетичної обробки інформації передбачає виконання комплексу завдань, зокрема: вивчити зміст тексту, скласти план, визначити в тексті необхідний мовний матеріал, обговорити підготовані анотації, реферати та переклади.

Сучасні підручники пропонують різноманітні стратегії та алгоритми швидкісного осягнення загального змісту тексту. Перш за все, йдеться про формальні ознаки тексту, такі як: а) графічні маркери, що позначають тему, зокрема: назву, підзаголовки, картинки, графіки, підписи рисунків тощо; б) тип тексту: вірш, газетна стаття тощо; в) вказівка на адресата та автора тексту; г) ключові повторювані слова; д) наявність у тексті цифр і числівників; е) наявність у тексті інтернаціоналізмів або власних назв. Пропонується з'ясовувати значення незнайомих слів за контекстом або відомими частинами слова, звертати увагу на сполучники або сполучні слова, прийменники, що пов'язують частини речень, цілі речення й частини тексту між собою (вказують на час, обґрунтовують причини, називають мету, повідомляють умови тощо). Аналіз текстових одиниць є не менш корисним у процесі визначення загального змісту тексту: а) на рівні слова: впізнавання слів-інтернаціоналізмів, однокореневих слів, розпізнавання значення складних слів; б) на рівні пропозиції: жирний шрифт, цифри, заперечення, розділові знаки, знак точки та питання; в) на рівні тексту: з'ясування чинників, що характеризують текст як єдине ціле, тип тексту, спосіб фрагментації тексту, виділення основних питань у тексті, виявлення та розпізнавання текстових зв'язків, що вказують на аргументацію, впізнавання та визначення посилань у тексті, маркування мовних реєстрів. На етапі узагальнення отриманої інформації важливу роль відводять її оформленню в зручну для практичного використання форму у вигляді анотацій, рефератів, конспектів та перекладів (Сазанович Л. В. Формування навичок академічного письма на заняттях з англійської мови в медичному ВНЗ).

URL:file:///C:/Users/%D0%96%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Downloads/Pfto_2014_34_72%20(2).pdf).

Завдання 2. *Проаналізуйте студентські тексти з огляду тривимірної моделі Б. Гріна. Які площини наявні у текстах?*

Сортування сміття – порятунок екології

Крокуючи європейським шляхом, на жаль, Україна має безпрецедентні показники для Європи щодо занадто збільшених масштабів утворення та

накопичення сміття, яке в свою чергу засвідчує про загрозливий стан, щодо екологічної ситуації у нашій країні. Якщо базуватися лише на території нашої держави, то понад 250 тисяч га багатой на родючість української землі відведена для звалища сміття, яке не встигає перегнивати.

Та на жаль, проблема сортування, або ж ще більше переробки сміття, для пересічного українця – не є новиною. А точніше, не є загальноновживаною звичкою у нашому менталітеті.

Забруднення навколишнього, власне українського середовища, являє собою досить нагальну проблему, щодо вирішення якої, ми досить кульгаві. Згадати лише особливості туристичного міста Львів, яке потерпало від смороду зі сміттєзвалищ, і певний час, так зване «місто мрій» тонуло у власних відходах.

Ми повинні розуміти, що несортоване сміття, яке не має подальшої переробки, накладає на кожного з нас провину, щодо порушення одного з основних екологічних законів – це кругообігу речовин у природі. Адже, класифікуючи відходи за терміном їх перегнивання, і всмоктування усіх шкідливих речовин у «матінку землю», ми не лише матимемо загрозливі цифри, а й наступні покоління мають змогу отримати великий бонус, у вигляді помсти тієї самої «матінки», яка мутуватиме за рахунок того, що ми вкладаємо в неї нині.

Тож, якщо замислитися, термін перегнивання певного виду сміття, яке у свою чергу можна переробити, коливається від місяцю до тисячоліття. Та чи не простіше буде почати з себе, і нав'язати собі звичку до сортування, задля покращення свого життя та життя своїх нащадків?! Адже завдяки розвитку нашої цивілізації, та задля порятунку екології, взаємозаміщення певних видів відходів, покращить стан екологічної ситуації, та життя в цілому.

Якщо дивитися на сміттево-обробну картину з боку, то можна побачити, що новий папір або ж певні види тканини ми отримаємо зі звичайної макулатури, яку колись, на конкурсній основі здавали у школі, і змагалися за більшу кількість кілограмів. Люди дотепер не розуміють, що такі змагання

влаштувались не задля забави, а тому, що звичайна макулатура на сміттєзвалищі перегниватиме понад 2-ох років.

Що стосується пластику, то його творець Олександр Паркс, навряд задумувався у 1862 році про термін перегниву в 150-200 років. Ви навіть не уявляли собі, що переробивши пластик, можна отримати звичайнісінький одяг, так званий- напівсинтетичний; нові меблі, які звісно поступаються дерев'яним, але не гниють, не поїдаються жуком, не псуються від погодних умов; канцтовари- все чим користується сучасний школяр вироблено з переробленого пластику; і найцікавіше, що Голандія, яка вже давно користується звичкою переробки сміття, створила дорогу з пластику.

Якщо говорити про вторинне скло, яке понад тисячоліття буде залишатися у надрах землі, або ж море буде точити його перетворюючи на гарні камінці, то немає нині нічого важкого у його переробці і користі у створенні нової сировини. Подрібнивши, переплавивши, змішавши з елементами таблиці Менделєєва, яку ми вчили ще у школі, можна створити зовсім новий продукт споживання.

І, звісно ж органіка, якої мабуть найбільше, бо продукти харчування – є невичерпною складовою життя кожної людини, може слугувати на благо, а не на руйнацію.

Ми не замислюємося, над проблемою глобально, адже звикли жити тут і зараз, зручно і неவிбагливо. Але...якщо хоч трохи відійти від традиції «Моя хата з краю, я нічого не знаю...», і заглибитися у це питання, ми можемо не просто говорити, про прийняті з 1 січня 2018 року законопроектів про сортування сміття, а й долучитися до їх виконання починаючи особисто з себе. Тож, беручи не один пакет сміття, а як мінімум три давайте, крокувати у світле, а головне чисте майбутнє (*з роботи студента*).

Психологічна магія реклами

Здавалося б, чим можна здивувати сьогоdnішнього споживача? Сучасний ринок перенасичений асортиментом і набридливої рекламою. Сконцентрувати

увагу на чомусь одному стає важче. Поскольку маркетинг розвивається стрімкими темпами, його розвиток привело до психологічним прийомам. Чи можливо, що психологічні трюки стали єдиним способом зачепити увагу споживача? Чому б і ні? Якщо розібрати будь-яку рекламу, то можна легко переконатися в тому, що це і є справжнє мистецтво психології в логічно вибудованій послідовності.

Фахівці стверджують, що реклама здатна змінювати поведінку і світогляд людей, вона ж і є потужним маніпулятором. За сьогоднішній день ця проблема вивчається такими вченими як Федотова Л.Н., Титаренко О.О., Володимирський В., Власов П.К.

За своєю природою людина не може контролювати свої органи чуття. Метою впливу є заміна стану, який був до перегляду реклами. У рекламній діяльності, вплив на людину здійснюється саме через них. Деякі кольори, які використовують в рекламі, впливають на зір, тим самим дратуючи рецептори і викликаючи стомлюваність. Такий стан обумовлено коли при змішуванні кольорів виходить сірий колір. Також важливу роль відіграють яскравість, насиченість та відтінки кольорів, вони сприяють на якість впливу. Що стосується озвучування реклами, то голос повинен бути з приємним тембром, викликати приємні емоції, таким чином підвищуючи ефективність рекламного ролика.

Дослідження вчених показують, що інтереси у кожної людини дуже різні, і буває так, що наявність одних інтересів заміщає інші. У різних верств населення різні можливості і підходи до своїх бажань і покупці бажаного. Для того, щоб спонукати людину до покупки певного товару, потрібен не тільки мотив: товар має включати в себе якості які задовольняють потреби людини в повному обсязі. Виділяють три фактори, які можуть вплинути на споживача при покупці товару: необхідність товару, його привабливість, можливість покупки.

Реклама має і негативні моменти, такі як нав'язування помилкових цінностей, які спрямовані виключно на споживання. Розуміння того, що неможливо купити все, призводить людей до стресів, поганого настрою і появи

комплексів. Без сумнівів це дуже сильний психологічний момент, завдяки якому споживач з легкістю піддається маніпуляціям. Реклама викликає у людей позитивні емоції, які впливають на настрій і поведінку споживачів. Надалі ці емоції будуть асоціюватися з конкретною маркою і викликати відповідну реакцію. Чуттєві реакції можуть бути позитивними або негативними, такі почуття можуть називатись «емоційними реакціями». Фахівці рекламної сфери та маркетологи стверджують, що реклама яка не подобається, згодом може стати ефективною. Пояснюється це тим, що негатив по відношенню до реклами не поширюється на продукт, а навпаки підвищується увагу і стимулюється обробка інформації. Також у рекламі рекомендується використовувати гумор, завдяки йому слухачів можна відволікти від пошуку контраргументів, запам'ятовуванню змісту також сприяє гумор.

У деяких рекламних зверненнях використовують відчуття страху. Це робиться для того, щоб застерегти людину від дій, які можуть завдати шкоди власному здоров'ю або втратою власності. Існує і неусвідомлений страх, він пов'язаний із психологічними чи соціальними мотивами – втрата роботи, рідних, друзів, становища в суспільстві. У цьому випадку така реклама стимулює до придбання необхідних засобів безпеки (ліки, страхові поліси). Наприклад, це може бути реклама проти СНІДу.

Отже, можна зробити висновок, що ефективною рекламою вважається та, в якій враховано всі психологічні аспекти, бажання споживачів і що саме викликає потребу придбати той чи інший продукт. Важливо вміти використовувати найтонші особливості психології людини. Реклама це не тільки джерело інформування про товари і послуги, головна мета криється якомога скоріше і найдорожче продати товар. Як би там не було, але на сьогоднішній день реклама несе негативний вплив на людство. У зв'язку з цим необхідно вміти ставити внутрішні бар'єри від сприйняття реклами, піднімаючи власний рівень усвідомлення, при цьому реально оцінюючи почуте і побачене. Також контролювати перше враження та емоційну хвилю від побаченого або почутого,

вчасно аналізувати і робити висновки, щодо вартості придбання якоїсь продукції (з роботи студента).

Тести для самоконтролю

1. Основою академічного письма є

- A. вміння висловлювати думки
- B. вміння читати й розуміти текст
- C. металінгвістичні вміння й навички
- D. читати написане критично

2. Винахідником тривимірної моделі, у якій акцент зміщується на нелінійність тексту, багатовимірність і комплексність процесу його створення, був

- A. Поппер К.
- B. Джонсон Д.
- C. Грін Б.
- D. Пол Р.

3. Уміння висловлювати думки за допомогою дискусій і досліджень – це

- A. міжкультурна грамотність
- B. академічна грамотність
- C. стилістична грамотність
- D. інформаційна грамотність

4. Білл Грін запропонував модель, що містить усі виміри, ОКРІМ

- A. культурний вимір
- B. інформаційний вимір
- C. операційний вимір
- D. критичний вимір

5. Знання предмета, розуміння обговорюваних питань в їхньому контексті, правильний вибір стилістики та мови в залежності від адресата й призначення тексту, тобто від жанру й дисципліни, передбачає

- A. культурний вимір
- B. інформаційний вимір
- B. операційний вимір
- D. критичний вимір

6. Аналітико-критичне читання тексту передбачає

- A. загальне ознайомлення зі змістом тексту та вияв його основної ідеї
- B. творче читання, що спрямовується на постановку різного типу запитань до тексту, класифікація наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування
- C. детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка
- D. попереднє ознайомлення з книгою та виділення ключових слів, зокрема в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту

7. Поглиблене читання тексту передбачає

- A. загальне ознайомлення із змістом тексту та вияв його основної ідеї
- B. творче читання, що спрямовується на постановку різного типу питань до тексту, класифікація наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування
- C. детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка
- D. попереднє ознайомлення з книгою та виділення ключових слів, зокрема, в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту

8. Загальне ознайомлення зі змістом тексту та вияв його основної ідеї передбачає

- A. поглиблене читання

- В. ознайомлювальне читання
- С. переглядове читання
- Д. аналітико-критичне читання

9. Мнемонічну формулу академічного письма становлять

- А. персональний процес і практика, публічний продукт
- В. писемність, процес, продукт і практика
- С. програма письма, персональний процес, практика, публічний продукт
- Д. програма письма, персональний процес, публічний продукт

10. Формує креативний підхід до практичного використання набутого знання в усіх галузях життєдіяльності, що готує людей до змін та невизначеності, до активного творчого перетворення дійсності

- А. критичне мислення
- В. індивідуальне мислення
- С. академічне письмо
- Д. креативне мислення

ТЕМА 2. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

План

1. Академічна доброчесність як запорука якісної вищої освіти. Цінності академічної доброчесності.
2. Академічна культура: поняття, функції, складові.
3. Академічна нечесність та методи її запобігання.
4. Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти.

Література

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ. 2017. 169 с.

2. Гребенюк Т. В. Академічна доброчесність : навч. посіб. для студ. 1-го курсу всіх спеціальностей мед. та фарм. ф-тів. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 108с.
2. Закон України «Про вищу освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18.
3. Зуб В.М., Дем'яненко М.М. Плагіат: його різновиди та заходи протидії. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія, 2014. Вип. 4. С. 86– 90.
4. Кодекс академічної доброчесності у ЗВО «ПДУ». URL: <https://www.pdatu.edu.ua/images/public-info/kodeksakaddob.pdf>
5. Кременовська І.В. Плагіат у наукових публікаціях: методи виявлення та викорінення. Наука України у світовому інформаційному просторі. Вип. 11. Київ : Академперіодика, 2015. С. 60– 66.
6. Лопатіна В. Письмові завдання в університетах України та США: погляд академічного рейтера. URL: <https://commons.com.ua/uk/poglyad-akademichnogo-rajtera/>.
7. Рижко О. Поняття, види, класифікації плагіату. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2016. № 8. С. 134–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2016_8_12.

1. Академічна доброчесність як запорука якісної вищої освіти

Якісна професійна освіта наразі є стратегічним ресурсом розвитку суспільства та країни загалом. Досягнути високої якості освіти можливо лише створивши середовище відповідальності та чесності.

В Україні було розроблено проєкт закону про освіту, у якому розглянуто принцип академічної доброчесності, а в статті 42 подане його визначення як «сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень». Проєктом закону передбачено також дотримання академічної доброчесності всіма учасниками освітнього процесу на різних рівнях, у ньому зазначаються різноманітні види її поруш

Питання академічної доброчесності та наслідків її недотримання є актуальним і важливим для України. Саме в нашій країні, як і в інших пострадянських державах, поширеними є ситуації виконання наукових робіт на замовлення (від курсових до докторських дисертацій), розповсюдження студентських робіт зі зміною титульного листа чи перефразування теми в кращому випадку; у наукових текстах для здобуття вченого ступеня перефразовуються чужі думки та видають за власні без покликання на справжнього автора; однакові шматки наукових статей друкуються в різних публікаціях і видаються в різних джерелах; англійські тексти перекладаються українською і видаються як результат особистого наукового внеску тощо.

На жаль, недбале ставлення до публікування академічних текстів стало нормою в українській освіті, порівняно з більш розвиненими країнами, де навчаються самостійно писати, мислити, виконувати, відповідати за науковий продукт. Валерія Лопатіна, порівнюючи письмові завдання університетів України і США, відзначає декілька суттєвих розрізнявальних проблем:

- відсутність чітких інструкцій для виконання завдань, де пропонуватиметься така тема, яку треба дослідити, а не зауглити і скачати (наприклад: замість підготувати історію розвитку риторики певного періоду, пропонувати історію риторики в персоналіях), адже цікаві формулювання тем і завдань спонукають студента до більш комплексної глибокої роботи;

- відсутність попередньої підготовки для написання роботи;

- відсутність серфінгу науковими онлайн-бібліотеками для справжнього пошуку інформації цікавої і корисної;

- відсутність обговорення з викладачами й студентами, що можуть спрямувати, настановити на якусь думку, гіпотезу;

- відсутність фідбеку, здорової критики-відгуку, порад, коментарів. Абсолютна більшість західних студентів тривалий час зберігають записи викладачів на полях і між рядками, бо в них часто міститься додаткова цікавинка, посилання чи теорія того, з чим варто ознайомитися пізніше;

■ відсутність заохочення для викладача. «Українська проблема» полягає в тому, що викладання – це практично волонтерство через вкрай низьку оплату викладацької праці. Природно, що у викладачів часто немає ані бажання, ані ресурсів створювати хорошу систему письмових завдань та підтримувати її. Але є й інша причина: проблема низькоякісних письмових робіт в українській вищій освіті навіть не стоїть у порядку денному.

Аналізуючи практику європейської академічної культури, можна помітити той факт, що там, починаючи зі школи, учні виконують завдання й отримують знання, які можуть бути корисними для них у повсякденній практиці. Розуміння практичної цінності знань, взаємозумовленість їхнього рівня та можливості подальшого отримання гідного місця роботи, а як наслідок, і високого рівня якості життя, спонукає їх сумлінніше ставитися до виконання завдань, до самопідготовки та відмови від списування. За мету ставиться набуття конкурентоспроможних знань, умінь та навичок.

Орієнтація на практичне застосування знань спонукає до роздумів і є гарним стимулом для відповідального ставлення студента до навчання. Спроби шахрайства одразу викликають осуд з боку інших студентів, що є дуже впливовим чинником.

Практика показує, що економічно розвинені країни мають високий рівень освіти, науки та академічної доброчесності. Безумовно, академічна доброчесність впливає на цінності, які закладаються під час навчання у вищій школі. Кожен представник наукової спільноти та представник студентства має усвідомлювати, що досягнення успіху кожного й усієї країни – важка і наполеглива праця. Академічна доброчесність збільшує вимоги й до підготовки викладача. Це формування індивідуальних завдань для кожного студента, їхня практична спрямованість, інформаційний супровід індивідуальної роботи студента, можливість надавати консультації та корегувати завдання дистанційно, бути постійно на зв'язку.

Повертаючись до питань недбальства, «норми» в українській освіті, про яку йшла мова вище, відзначимо, що існують два шляхи утворення та

дотримання цієї норми – свідомо та несвідомо поведінка. Свідомо поведінка в недотриманні авторства текстів та результатів наукової роботи характеризується використанням результатів роботи інших учених, груп, організацій та презентація їх як власних, при цьому автор розуміє, що така діяльність порушує авторські права та принципи академічної доброчесності. Несвідомо поведінка полягає у відсутності знань та навичок застосування принципів академічної доброчесності. Несвідомо поведінка притаманна вченим, які не мають досвіду в написанні та презентації результатів наукової роботи, тобто переважно молодим вченим.

Академічна доброчесність – це моральний кодекс та етичні правила цивілізованого наукового та освітнього співтовариства. Поняття академічної доброчесності передбачає такі цінності, як запобігання шахрайству, фальшуванню та плагіату; підтримка академічних стандартів; чесність і ретельність у дослідженнях та науковому видавництві.

Міжнародний центр академічної доброчесності при Ратлендському інституті етики, Університет Клемсон в Південній Кароліні, розробив документ —Фундаментальні цінності академічної доброчесності (Fishman 2012). За цим підходом, академічна доброчесність – це відданість академічної спільноти, навіть перед лицем труднощів, шести фундаментальним цінностям: чесності, довірі, справедливості, повазі, відповідальності й мужності.

Чесність	Академічні спільноти доброчесності просувають пошук істини й знання через інтелектуальну та особисту чесність у процесі навчання, викладання, наукових досліджень і надання сервісів за дорученням адміністрації.
----------	---

Довіра	Академічні спільноти доброчесності стимулюють і покладаються на клімат взаємної довіри. Клімат довіри заохочує і підтримує вільний обмін ідеями, який у свою
--------	--

чергу дає можливість науковим пошукам реалізуватися найповнішою мірою.

Справедливість Академічні спільноти доброчесності встановлюють чіткі й прозорі очікування, стандарти для підтримання справедливості в стосунках між здобувачами вищої освіти, викладачами та адміністративним персоналом.

Повага Академічні спільноти доброчесності цінують інтерактивну, кооперативну та партисипативну природу навчання й пізнання. Вони поважають та вважають за належне розмаїття думок та ідей.

Відповідальність Академічні спільноти доброчесності покладаються на принципи особистої відповідальності, що підсилюється готовністю окремих осіб і груп подавати приклад відповідальної поведінки. Підтримують взаємно узгоджені стандарти, а також вживають належних заходів у разі їхнього недотримання.

Мужність Для розбудови й підтримання академічних спільнот доброчесності потрібно більше, ніж просто вірити в фундаментальні цінності. Трансформація цінностей від розмов про них до відповідних дій, їхнє відстоювання в умовах тиску й труднощів потребує рішучості, цілеспрямованості і мужності.

2. Академічна культура: поняття, функції, складові

Поняття академічна культура, так само як і академічне письмо, є досить нечітким, але водночас ємним поняттям. В основі різних теоретичних

тлумачень зарубіжних і вітчизняних науковців лежить розуміння академічної культури як ціннісно-нормативної основи здійснення особливого виду людської діяльності, пов'язаної з пізнанням (знанням). Академічну культуру прийнято розуміти як сукупність норм і цінностей освітньої і наукової діяльності університету.

Основні риси академічної культури:

- культура навчання в університеті, етичні цінності, традиції, норми, правила проведення наукового дослідження;
- наукова мовна культура, професійна субкультура наукового співтовариства;
- соціальна, моральна відповідальність за процес і результати дослідження, що формується в культурно-освітньому просторі вищого навчального закладу.

Викладачами Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка на чолі з доктором педагогічних наук Оленою Миколаївною Семеног було запропоновано розглядати академічну культуру як інтегративне утворення особистості, яке складається з аксіологічного, мотиваційно-етичного, наративно-цифрового, мовнокомунікативного, праксеологічного, поведінково-інтерактивного компонентів, кожен з яких характеризується певним змістовим наповненням і проявляється в культурі розумової праці, етичній культурі, культурі академічного читання й письма, академічній комунікації, академічній інформатиці, академічному менеджменті та ін.

аксіологічний (ціннісний), мотиваційно-етичний компоненти академічної культури охоплюють морально-етичні цінності професії (професійний обов'язок, соціальна відповідальність, академічна честь, повага до іншої людини).

Наративно-цифровий компонент знаходить вираження в уміннях логічно вибудовувати та представляти дані з використанням цифрових пристроїв, спеціалізованих програмних засобів і віртуальних платформ для створення інформаційних моделей об'єктів та процесів реального світу;

графічних образів, аудіо, відео; відповідально, з урахуванням етичних, суспільних, культурних та правових норм оперувати інформаційними й комунікаційними технологіями як творець та (або) споживач.

Праксеологічний (діяльнісний) і поведінково-інтерактивний компоненти характеризують ступінь реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях професійного спілкування, охоплюють уміння й навички, що ґрунтуються на критичному мисленні, володінні комунікативною технікою, вербальною та невербальною (манера говорити, жести, міміка, пантоміміка) взаємодією і знаходять прояв, зокрема, в академічній грамотності.

Серед функцій академічної культури М. М. Закович виділяє такі:

1. пізнавальну;
2. інформативну;
3. світоглядну;
4. комунікативну;
5. регулятивну;
6. аксіологічну;
7. виховну.

Пізнавальна функція виражається у фіксації результатів пізнання навколишнього світу, наукового, ціннісного та художнього його відображення й передбачає різні форми пізнавальної діяльності; людина пізнає також сама себе, свої суспільні потреби, інтереси, свої особливості й місце в суспільстві.

Інформативна функція уможливорює розуміння сутності академічної культури (це – пряме й непряме спілкування, засвоєння культурної спадщини, розвиток членів спільноти, їх інтелектуальне та духовне збагачення).

Світоглядна функція забезпечує єдність пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінкових, вольових елементів свідомості в соціокультурному вимірі.

Комунікативна функція пов'язана з інформативною і виявляється через за безпосереднє й опосередковане спілкування. Безпосереднє спілкування – це пряме засвоєння надбань культури, опосередковане реалізується через засвоєння культурної спадщини. У процесі академічної комунікації

відбувається ідентифікація вченого (виступи на конференціях, резюме, список наукових праць, офіційна вебсторінка тощо).

Регулятивна функція проявляється через символіку, певну знакову систему (правила етикету, різні знаки уваги, традиції тощо).

Аксіологічна або оцінювальна, ціннісна функція формує в людини певні ціннісні орієнтири й потреби.

До основних цінностей академічної культури віднесено:

- інтелектуальна свобода й соціальна відповідальність;
- моральна відповідальність самостійних дослідників і вчених не тільки за процес дослідження (вибір теми, методи й порядність), але й за його результати;
- прагнення окремих наукових об'єднань до співпраці у світовому масштабі;
- право вчених вільно висловлювати свої думки про наукові та етичні аспекти дослідницьких проєктів і їх результатів, право також уникати участі в проєктах, які суперечать їхнім переконанням, цінностям;
- самоцінність інтелектуальної роботи не залежно від термінів одержання результатів.

Отже, академічна культура включає усвідомлення кожним членом університетської спільноти – викладачем, студентом, адміністративним працівником – свого місця й обов'язків у загальному функціонуванні ЗВО; цінностей і норм поведінки; звичаїв та ділової практики; правил корпоративної культури; трудової і ділової етики.

3. Академічна нечесність та методи її запобігання

Зазначимо, що академічну чесність дослідники розглядають як складову академічної культури. Прояви академічної нечесності можна розділити на дві групи: нечесність в освітній діяльності та нечесність у науковій діяльності. Проте такий поділ є доволі умовним, адже в сучасних умовах освітня діяльність, особливо у вищій школі нерозривно пов'язана з науковою.

Основні форми проявів академічної нечесності:

1. Плагіат, тобто навмисне чи усвідомлене оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору (тексту або ідей) під іменем особи, яка не є автором цього твору, без належного оформлення посилань. Про плагіат у нас буде окрема тема і розмова.

2. Списування відповідей у іншої особи під час складання будь-якого виду підсумкового або поточного контролю (іспиту, тесту тощо) є проявом нечесності, який має стосунок здебільшого до освітнього процесу.

3. Придбання в інших осіб чи організацій з наступним поданням як власних результатів навчальної та наукової діяльності (звітів, рефератів, контрольних, розрахункових, курсових, дипломних та магістерських робіт, есе, статей, монографій, навчальних посібників тощо).

4. Академічне шахрайство, яке може набувати таких форм:

- підтасовування, фальсифікація пунктів бібліографії зазвичай виявляється у формі посилання на джерела, які не використовувалися в роботі;
- підтасовування, фальсифікація самих результатів наукових досліджень, тобто подання емпіричних даних, які відрізняються від дійсно отриманих з метою підтвердження власних теоретичних побудов або й фабрикація даних або результатів, тобто отримання або оприлюднення результатів досліджень без проведення самого дослідження (експерименту, вимірювань тощо);
- симуляція погіршення стану здоров'я, хвороби з метою уникнення контрольних заходів є проявом недоброчесності, який часто підкріплюється фіктивними лікарськими довідками, отриманими незаконним способом;
- використання під час контрольних заходів заборонених технічних засобів (мікронавушників, телефонів, смартфонів, планшетів тощо);
- підробка підписів в офіційних документах (залікових книжках, актах, звітах, угодах тощо);
- проходження процедур контролю знань підставними особами;

- здавання або репрезентація різними особами робіт з однаковим змістом як результату навчальної чи наукової діяльності;
- написання не своїх варіантів завдань на контрольних заходах;
- використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) під час виконання групових контрольних заходів, тестів тощо з однаковими варіантами;
- отримання несанкціонованої допомоги під час виконання тих завдань, які передбачають самостійне виконання.

5. Надання відгуків або рецензій на наукові або навчальні роботи без належного проведення їх експертизи.

6. Недобросовісна конкуренція між особами, що здобувають освіту, або поміж науковцями іноді призводить до такого феномену, як завдання шкоди, псування, саботаж навчальної або дослідницької роботи інших осіб (псування, знищення цифрових файлів, паперових матеріалів тощо).

7. Включення до списку авторів наукових, навчальних видань або виконавців проєкту осіб, які не брали участь у підготовці (написанні) та в отриманні наукових результатів.

8. Отримання або пропонування неправомірних винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг у навчальній, дослідницькій чи трудовій діяльності.

9. Примусові благодійні внески та примусова праця – примушування студентів сплачувати гроші чи виконувати певну роботу під загрозою зумисно завдати шкоди інтересам та правам студента у навчанні, побуті чи інших питаннях.

10. Конфлікт інтересів – реальна та потенційна суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй повноважень.

11. Непотизм (надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей) та перевищення повноважень – використання родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері.

Методи запобігання академічної нечесності найбільш поширені у практиці західних навчальних закладів.

Західний досвід покарання за нечесність: від перескладання іспиту, перепрослуховування курсу й переписування роботи до виключення з університету. Коротко зупинимося на спільних рисах, притаманних документам, що запобігають порушенням академічної чесності.

Так, за дослідженнями вітчизняних науковців реалізація політики забезпечення академічної чесності у вищій освіті США передбачає: чітку ідентифікацію її порушень; комплекс процедур її попередження; фіксацію порушень; розгляд порушення; визначення виховних та дисциплінарних санкцій.

Санкції виховні: відвідування спеціальних занять (тренінгів), підготовка есе на тему встановлених стандартів освітньої чи наукової роботи; повторне вивчення курсу та ін.

Дисциплінарні: відсторонення від занять на певний період; відрахування із числа студентів; проведення додаткової перевірки всіх робіт авторства порушника та ін.

До порушника може бути застосована низка інших санкцій: попередження і виконання/переписування роботи зі зміною теми/варіанту; зменшення оцінки на екзамені на одиницю або навіть до нуля; реєстрація порушення і проходження порушником спеціально розробленого навчального курсу, спрямованого на попередження плагіату; рекомендація тимчасового звільнення студента з університету; рекомендація для відрахування студента з університету.

4. Бухарестська декларація етичних принципів вищої освіти

Декларація була покликана визначити основні тенденції вищої освіти в європейському регіоні та викласти основні принципи етичного регулювання. Також Декларація визначила місію університету в умовах «суспільства знань», показала модуси трансформації традиційних уявлень про місце й роль університету як суспільної інституції. Отже, найважливішими цінностями й принципами такі:

1. Академічний етос, культура й співтовариство, де академічний етос заснований на принципах поваги гідності й фізичної, і психічної недоторканності людей, навчанні протягом усього життя розвитку знання й підвищення його якості, залученні до освіти, участі в демократичному процесі, активної громадської позиції та рівності.

2. Академічна сумлінність у процесі викладання й навчання. Цінності й норми академічної сумлінності складають основу для розвитку знань, забезпечення якості освіти й підготовки студентів як відповідальних громадян і кваліфікованих фахівців. Ключовими цінностями сумлінного академічного співтовариства є чесність, довіра, прямота, повага, відповідальність і підзвітність.

3. Демократичне й етичне керівництво і менеджмент. Академічні діячі, студенти й працівники повинні стежити за тим, щоб залучення додаткових прибутків не завдавало шкоди якості викладання й проведення досліджень та рівню інтелектуальних стандартів. Реформи в керівництві й менеджменті установ вищої освіти варто спрямувати на встановлення належного балансу між заохоченням проведення ефективного керівництва членів академічного співтовариства (студентів, викладачів, дослідників і керівників) у процесі ухвалення рішень.

4. Дослідження, засновані на академічній чесності й соціальному реагуванні. Інтелектуальна свобода й соціальна відповідальність — ключові цінності науково-дослідної діяльності, які необхідно поважати й пропагувати.

У властивих ХХІ ст. відкритих системах навчання й виробництва знань такі цінності мають не конфліктувати, а підсилювати одна одну. Академічні працівники та дослідники, всі разом і кожний окремо, зобов'язані й мають право: 1) вільно висловлювати свою думку про наукові й етичні аспекти дослідних проєктів та їхні результати, 2) відсторонюватися від участі в проєктах, що суперечать їхнім переконанням і совісті.

Контрольні запитання

1. Про що йдеться в понятті *академічна доброчесність*?
2. Чому академічна доброчесність є запорукою якісної вищої освіти?
3. Які суттєві розрізнявальні проблеми в освіті України й США відзначають дослідники?
4. У чому полягає поняття «академічна культура»?
5. Які є функції і складники академічної культури?
6. Що таке академічна нечесність?
7. Які існують методи запобігання академічній нечесності?
8. Що таке Етичний кодекс ученого?
9. Які основні засади Бухарестської декларації етичних принципів вищої освіти?
10. На яких фундаментальних цінностях ґрунтується протидія академічній недоброчесності?
11. Чому дотримання принципів академічної культури вимагає від науковця саме цілеспрямованості, відданості та відваги?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. *Ознайомтеся з рекомендованою літературою і з'ясуйте, що потребує цитування, а що ні? Подані нижче пункти поділіть на дві колонки:*

Треба цитувати	Не треба цитувати

- пряма мова;

- статистичні дані;
- загальні знання;
- перефразування чужих ідей;
- спірні положення, з якими автор не погоджується;
- факти, що містяться у більшості енциклопедичних джерел;
- власні ідеї та розробки.

Завдання 2. Скільки існує ключових цінностей академічної доброчесності? Установіть співвідношення назв чеснот з їхніми описами.

Чесність	А	Вимоги та очікування результатів роботи є чіткими та прозорими. Оцінювання має бути прозорим.
Довіра	В	Здатність відстояти ключові цінності академічної доброчесності та власне перейти від слів до дій і є сміливістю.
Повага	С	Кожен учасник навчального та наукового процесу несе відповідальність за його цілісність.
Справедливість	Д	Науковий та освітній процес – це взаємодія, під час якої усі учасники повинні з повагою ставитися до робіт одне одного. Повага в академічному середовищі повинна бути категорією взаємною.
Відповідальність	Е	Основа основ навчання та викладання і надання освітніх послуг. Саме завдяки чесності можлива реалізація усіх наступних ключових цінностей.
Сміливість	Ф	Чеснота, що розбудовується на діях, а не на словах та означає, що усі учасники наукового процесу не бояться ділитись думками та ідеями. Теж саме стосується освітнього контексту, коли

		викладачі ставлять чіткі вимоги до робіт студентів та чесно їх оцінюють.
--	--	--

Завдання 3. *Ознайомтеся з інформацією. Висловіть ваші міркування щодо причин академічної недоброчесності здобувачів освіти в Україні.*

Причини академічної недоброчесності здобувачів освіти (згідно з опитуваннями студентів британських університетів)

Понад 50% студентів визначають такі головні причини списування:

- тиск через невідворотність іспиту;
- лінощі,
- невміння організовувати свій час,
- недостатній рівень знань із предмету та неефективні навички

навчання.

Завдання 4. *Ознайомтеся з наведеною нижче статистикою. Якими фундаментальними цінностями керуються ті здобувачі освіти, які відмовляються від недоброчесності?*

Причини, з яких британські студенти відмовляються від списування:

1. Старанна робота під час навчання 89.9 %
2. Особиста мотивація 89.3 %
3. Особисті моральні переконання 83.6 %
4. Ефективні навички навчання 77.3%
5. Грамотний розподіл часу 74.2 %
6. Застереження через університетські заходи покарання 66.7 %
7. Висока впевненість у власних здібностях 40.9 %
8. Брак обізнаності 10.7 %
9. Брак навичок користування інформаційними технологіями 6.3 %
10. Інше 2.5%

Завдання 5. *Використовуючи інформацію з двох попередніх завдань, напишіть коротке есе-міркування про роль фундаментальних цінностей у дотриманні академічної доброчесності.*

Тести для самоконтролю

1. Академічна доброчесність має на меті

- A. забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень
- B. отримання високого рівня освіти
- C. створення середовища відповідальних та чесних науковців
- D. виховання сумлінних здобувачів освіти

2. *Відповідальність* як одна із цінностей академічної доброчесності це:

- A. розуміння наслідків власних та колективних дій
- B. уникнення шахрайства, обману, списування, привласнення чужої роботи
- C. здатність своїми діями відстоювати цінності академічної доброчесності
- D. посилення на перевірену інформацію, доступність представлення результатів дослідження

3. *Прозорість* як одна із цінностей академічної доброчесності це:

- A. розуміння наслідків власних та колективних дій
- B. уникнення шахрайства, обману, списування, привласнення чужої роботи
- C. здатність своїми діями відстоювати цінності академічної доброчесності
- D. посилення на перевірену інформацію, доступність представлення результатів дослідження

4. *Сміливість* як одна із цінностей академічної доброчесності це:

- A. розуміння наслідків власних та колективних дій

В. уникнення шахрайства, обману, списування, привласнення чужої роботи

С. здатність своїми діями відстоювати цінності академічної доброчесності

Д. посилення на перевірену інформацію, доступність представлення результатів дослідження

5. Забезпечує єдність пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінкових, вольових елементів свідомості в соціокультурному вимірі

А. комунікативна функція

В. аксіологічна функція

С. світоглядна функція

Д. регулятивна функція

6. Уможлиблює розуміння сутності академічної культури (це – пряме і непряме спілкування, засвоєння культурної спадщини, розвиток членів спільноти, їхнє інтелектуальне та духовне збагачення)

А. інформативна функція

В. пізнавальна функція

С. світоглядна функція

Д. регулятивна функція

7. Виражається у фіксації результатів пізнання навколишнього світу, наукового, ціннісного та художнього його відображення й передбачає різні форми пізнавальної діяльності

А. світоглядна функція

В. аксіологічна функція

С. пізнавальна функція

Д. регулятивна функція

8. Формує в людини певні ціннісні орієнтири й потреби

- A. світоглядна функція
- B. аксіологічна функція
- C. інформативна функція
- D. регулятивна функція

9. Форма академічної нечесності «конфлікт інтересів» виявляється у

- A. пропонуванні неправомірних винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг у навчальній, дослідницькій чи трудовій діяльності
- B. примушуванні студентів сплачувати гроші чи виконувати певну роботу під загрозою зумисно завдати шкоди інтересам та правам студента у навчанні, побуті чи інших питаннях
- C. наявності реальної чи потенційної суперечності між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її повноваженнями
- D. використанні родинних зв'язків чи службового становища для отримання переваг у навчальній, позанавчальній, науковій чи адміністративній сфері

10. Непотизм – це

- A. надання друзям та родичам привілеїв у роботі, незалежно від їх професійних якостей
- B. заохочення когось до прояву академічної недоброчесності
- C. приховування інформації про порушення академічної доброчесності
- D. привласнення чужого наукового доробку

ТЕМА 3. ПЛАГІАТ. ПРОТИДІЯ ПЛАГІАТУ

1. Поняття плагіату в Україні та світі. Види плагіату.
2. Поради щодо написання наукових робіт.
3. Протидія плагіату.
4. Законодавчий аспект.

Література

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених : кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А.Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
2. Закон України «Про вищу освіту». URL: zakon.rada.gov.ua/go/1556-18.
3. Зуб В.М., Дем'яненко М.М. Плагіат: його різновиди та заходи протидії. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія, 2014. Вип. 4. С. 86– 90.
4. Кодекс академічної доброчесності у ЗВО «ПДУ» . URL: <https://www.pdatu.edu.ua/images/public-info/kodeksakaddob.pdf>
5. Кременовська І.В. Плагіат у наукових публікаціях: методи виявлення та викорінення. Наука України у світовому інформаційному просторі. Вип. 11. Київ : Академперіодика. 2015. С. 60– 66.
6. Рижко О. Поняття, види, класифікації плагіату. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2016. № 8. С. 134– 150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2016_8_12.

1. Поняття плагіату в Україні та світі. Види плагіату

Академічний словник української мови дає таке визначення поняття плагіату: «Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання в своїх працях чужого твору без посилання на автора». Згідно із Законом України «Про вищу освіту» 6 у ст. 69 академічним плагіатом визначається оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів,

отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання.

Головною особливістю академічного плагіату є його функціонування в академічній, тобто науково-освітній сфері. Однак у процесі створення академічного тексту, для обґрунтування й вивчення проблеми, є потреба у вивченні наукової спадщини, цитуванні, посиланні тощо, тож необхідність запозичень певною мірою міститься в самій природі наукового пізнання.

У зв'язку з цим академічне середовище впровадило певні межі й правила використання інформації, здобутої шляхом опрацювання наукової літератури. У науково-освітніх колах сформувалася відповідна професійна етика, порушення якої вважається академічною недоброчесністю, про що мова йшла на попередніх заняттях. У різних країнах упродовж років склалися цілі системи щодо плагіату, методів його запобігання й покарання.

Німеччина. У цій країні одне з найбільш ригористичних (надсуворе щодо дотримання етичних норм) розумінь авторського права. Тут відсутня можливість використання робіт випускників у порівняльній базі даних, випускові роботи на стадії захисту майже не перевіряються на наявність текстових запозичень. Проте кожен німець знає: якщо через 5–10 років він досягне успіху, зробить кар'єру, а хто-небудь перевірить його роботу на наявність плагіату і знайде бодай два речення не належно оформлених та без посилання скопійованих, його одразу звинуватять у плагіаті. Людина одразу позбудеться не тільки наукового ступеня, ученого звання, але й посади. До того ж на все життя отримає тавро злодія. Так, міністр освіти Німеччини Аннетте Шаван подала заяву про відставку після звинувачень у плагіаті та втрати наукового ступеня. У Дюссельдорфському університеті імені Генріха Гайне була створена спеціальна комісія, яка визнала, що в її дисертації наявний плагіат, та клопотала про анулювання диплому кандидата наук. Учена рада університету 5 лютого 2013 р. одноголосним рішенням анулювала диплом, який був виданий 33 роки тому.

Словаччина. Із 2009 р. дипломні роботи в цій країні перевіряються на наявність плагіату та зберігаються в цифровому сховищі (державна система), а з 2010 р. Міністерство освіти, науки, досліджень і спорту Словацької Республіки зобов'язало всі ЗВО використовувати цифрове сховище та перевіряти на наявність плагіату.

Велика Британія. Система «Anti-Plagiarism» була запроваджена до загального користування в британських ЗВО відповідно до урядової програми. Через три роки фінансування взяли на себе самі ЗВО. Згідно з правилами одного з найкращих світових навчальних закладів – Оксфордського університету – одним із найсерйозніших «гріхів» під час іспитів є списування та плагіат. Подібні випадки, зафіксовані в університеті, обов'язково розслідуються, а штрафи, накладені на студентів, залежно від провини можуть змінюватися від зняття балів аж до виключення з університету. Навіть якщо виявиться, що плагіат є випадковим, це може призвести до серйозного покарання. Запроваджені положення, які стосуються порядку складання іспитів, також застосовуються до «оцінювання дисертації, магістерських та курсових робіт, які не приймаються у формальних умовах експертизи, але які враховуються або становлять частину роботи для отримання стипендії, наукового ступеня чи вченого звання. Більшість англійських університетів використовуює для перевірки текстів на наявність текстових запозичень найбільшу та одну з кращих систем – turnitin.

Румунія. У цій країні досі відсутнє регулювання щодо бакалаврських та магістерських робіт на національному рівні, відповідальність повністю покладена на ЗВО. Було створене національне сховище докторських дисертацій з антиплагіатним модулем Plagiat.pl, та більшість ЗВО користується антиплагіатною інтернет-системою sistemantiplagiat.ro (румунський бренд Plagiat.pl).

Польща. Із 1 жовтня 2014 р. в країні запроваджена обов'язкова перевірка всіх дипломних робіт на наявність плагіату. Створено польське загальнонаціональне сховище дипломних робіт, яке містить усі дипломні 44

роботи, захищені після 30 вересня 2009 р. й доступні в порівняльній базі даних для всіх антиплагіатних програмних засобів, затверджених Міністерством освіти. Але ЄС вкладає значні кошти у створення, впровадження та популяризацію процедур, а також у виявлення та запобігання плагіату у ЗВО (25 млн. євро на 2015 – 2017 рр.).

Україна. Політика протидії плагіату активізувалася останні 5-7 років, однак лише в липні 2017 року було затверджено Положення про Національний репозитарій академічних текстів, у якому визначено поняття академічного тексту і структуру репозитарію.

У 2018 році Міністерство освіти та науки підписало меморандуми з компаніями, які перевіряють наукові роботи на наявність академічного плагіату, – Plagiat.pl і ТОВ — Антиплагіат®, де раніше розробили сервіс Unicheck. Його особливість – перевіряти академічні тексти на плагіат у різних форматах (.pdf, .ppt, .docx, .doc, .dotx тощо – LB.ua). Ініціатором підписання першого меморандуму виступила компанія Plagiat.pl, програмне забезпечення якої є частиною державного проєкту для Міністерства вищої освіти і науки Польщі та Румунії.

Місія Unicheck — підвищити якість освіти в Україні за рахунок упровадження принципів академічної доброчесності в університетську культуру та покращення академічної мотивації студентів та викладачів. Задля її реалізації проводяться конкурси з академічної доброчесності, готуються методичні посібники з академічної доброчесності та проводяться для ЗВО України заходи щодо покращення якості написання академічних та наукових робіт. Українські ЗВО отримали можливість найближчі 7 років безкоштовно використовувати надсучасний сервіс перевірки наукових робіт на плагіат.

Unicheck знаходить текстові збіги та розпізнає маніпуляції з текстом за лічені хвилини. Програма автоматично генерує онлайн-звіт.

Швеція – єдина країна-член ЄС, що включила правила реагування на академічні зловживання й плагіат у національне законодавство.

Найбільш поширені види плагіату:

1. Дослівний плагіат – переписування першоджерела без змін і посилання.

2. Мозаїчний плагіат – компіляція, перефразування окремих слів і речень, у результаті чого стає незрозумілим де чий текст – мозаїка свого і чужого.

3. Неадекватне перефразування полягає в передачі думки словами автора без взяття їх у лапки.

4. Відсутність посилань на прямі цитати.

5. Згадування джерела без посилання полягає у згадуванні про цитованість без безпосередньої вказівки на автора чи джерело.

6. Рерайт – додання до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації.

7. Створення суміші власного та запозиченого тексту без належного цитування джерел. Компіляція (укладання з кількох чужих матеріалів свого та редагування без дозволу – смислова, стилістична, граматична правка й скорочення чужого матеріалу).

8. Копіювання чужої наукової роботи чи кількох робіт та оприлюднення результату під своїм іменем.

9. Списування письмових робіт інших студентів, науковців.

10. Фальсифікація – вигадання тих чи інших, наприклад, статистичних показників з подальшим зазначенням їх як власної роботи.

11. Реплікація полягає у повторному поданні однієї й тієї ж роботи більше одного разу (своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора).

12. Републікація – повторне чи багаторазове оприлюднення в іншому джерелі чужої інформації під дійсним підписом автора.

Роз'яснення щодо питань меж академічного плагату, уточнення щодо деяких видів плагіату дають науковці «Методичних рекомендацій для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності».

Академічний плагіат не варто ототожнювати з порушенням авторського права як різновидом права інтелектуальної власності. Ці порушення мають певну область перетину, але не є тотожними. Зокрема, академічний плагіат

розглядається як порушення етичних норм академічної спільноти, а порушення авторського права – як правопорушення, відповідальність за яке встановлюється цивільним кодексом. Публікація під власним ім'ям результатів, отриманих іншими особами, з дозволу осіб, яким належить майнове право на продукт не є порушенням авторського права, але є академічним плагіатом. Авторське право має обмежений термін дії. Після закінчення цього терміну дії дозволяється використання твору без згоди авторів чи їхніх правонаступників і без виплати відповідної винагороди, але це не позбавляє необхідності посилатися на авторів. Відсутність належних посилань є основною ознакою академічного плагіату.

Академічний плагіат може стосуватися всіх типів джерел, зокрема: текстів, рисунків, фрагментів музичних творів, математичних виразів та перетворень, програмних кодів тощо. Джерелами академічного плагіату можуть бути опубліковані й неопубліковані книжки, статті, брошури, патенти, тези, рукописи, вебсайти та інші Інтернет-ресурси, роздаткові матеріали для студентів, роботи інших студентів тощо.

Академічний плагіат треба відрізняти від помилок цитування. Найбільш типовими помилками цитування є:

- відсутність лапок при використанні текстових фрагментів, що запозичені з інших джерел, за наявності коректного посилання на це джерело;
- посилання на інше джерело;
- неправильне оформлення посилання, що ускладнює пошук джерела.

Помилки цитування зазвичай вважають менш суттєвим порушенням академічної доброчесності. Іноді їх розглядають як різновид академічного плагіату. Іноді є підстави припускати, що помилки цитування зроблено свідомо для обґрунтування авторитетом наведених джерел ідей, думок, числових даних тощо, яких насправді немає в цих джерелах. Також «помилки» можуть бути зумовлені намаганням приховати справжні джерела інформації. Відповідно мова йде про умисний чи неумисний плагіат, але у будь-якому випадку – це є

порушенням академічної доброчесності. Дискусійним є питання стосовно правильного цитування перекладів. Існує думка, що дослівний переклад треба оформлювати як цитату, а відсутність лапок є порушенням. Але не менш обґрунтованою є думка, що переклад завжди вносить певні зміни у розуміння тексту. Тому оформлення навіть дослівного перекладу як цитати може надавати читачам викривлену інформацію стосовно позиції автора оригінального тексту. Рішенням проблеми може бути надання вільного перекладу з посиланням на джерело. При цьому грубі помилки перекладу, які викривлюють думки авторів оригіналу, все одно можуть розглядатися як самостійні порушення академічної етики. Іншими поширеними варіантами вирішення цієї проблеми є наведення оригінального тексту поряд із перекладом або наведення у дужках мовою оригіналу окремих слів, переклад яких є неоднозначним.

Ще одне дискусійне питання полягає в оцінюванні як плагіату творів, що складаються з фрагментів творів інших авторів за наявності коректних посилань. Такі праці не можна вважати плагіатом, оскільки вони не містять ключової ознаки – привласнення чужих результатів. Але в більшості випадків (за виключенням окремих видів студентських робіт) вони не відповідають встановленим вимогам чи завданням, зокрема, стосовно наукової новизни, наявності власних результатів, критичного аналізу джерел тощо. Іноді такі роботи містять ознаки інших порушень академічної доброчесності – обману, фальсифікації та/або фабрикації.

Багато питань виникає і стосовно поняття самоплагіат, адже зустрічаються випадки часткового чи повного відтворення академічних текстів у різних джерелах як науковцями, так і студентами. Зважаючи на визначення академічного плагіату, то в цьому випадку мова йде про порушення академічної етики й оприлюднення вже відомих наукових результатів як нових.

Головними причинами виокремлення самоплагіату як виду порушень академічної доброчесності є те, що він:

- знижує довіру суспільства до науки в цілому, а також до наукових результатів окремих осіб та інституцій;

■ призводить до отримання необґрунтованих переваг за фактично невиконану роботу; ці переваги можуть полягати в отриманні додаткового фінансування на проведення досліджень, що фактично не виконувалися, підвищенні наукометричних показників автора тощо;

■ може порушувати авторські та суміжні права інших фізичних і юридичних осіб, зокрема видавців та співавторів.

Поняття самоплагіату не варто застосовувати до випадків відтворення наукових результатів автора в публікаціях, які не є науковими. Зокрема до його публікацій у соціальних мережах, ЗМІ, навчальних та науково-популярних виданнях тощо. Але і в цих випадках відсутність посилань на першоджерело може бути ознакою інших видів академічної недоброчесності та/або порушення авторських прав інших осіб. Поняття самоплагіату також не варто застосовувати у випадках відсутності посилань на інформацію з наукових результатів автора в ненаукових джерелах, зокрема, в соціальних мережах, ЗМІ, навчальних та науково-популярних виданнях. Посилання на такі джерела часто вважають у науковій літературі неприйнятними. Крім того, такі публікації часто містять попередні результати, які не можуть ще розглядатися як наукові.

Типовими прикладами самоплагіату є:

■ **дуплікація публікацій** – публікація однієї і тієї самої наукової роботи (цілком або з несуттєвими змінами) в декількох виданнях, а також повторна публікація (цілком або з несуттєвими змінами) раніше оприлюднених статей, монографій, інших наукових робіт як нових наукових робіт;

■ **дублювання наукових результатів** – публікація одних і тих самих наукових результатів у різних статтях, монографіях, інших наукових працях як нових результатів, які публікуються вперше;

■ **подання у звітах з виконання наукових проєктів результатів**, що містилися в попередніх роботах, як отриманих при виконанні відповідного проєкту;

■ **агрегування чи доповнення даних** – суміщення старих і нових даних без їхньої чіткої ідентифікації з відповідними посиланнями на попередні публікації;

■ **деагрегування даних** – публікація частини раніше опублікованих даних без посилання на попередню публікацію;

■ **повторний аналіз раніше опублікованих даних** без посилання на попередню публікацію цих даних та раніше виконаного їхнього аналізу.

Істотною проблемою для ідентифікації самоплагіату є некоректне визначення поняття «науковий результат» у чинному Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність». При аналізі наукових праць на предмет наявності самоплагіату варто виходити з норми Закону (стаття 1, пункт 22), що науковий результат – це «нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень», а не з наступних формулювань стосовно форм існування наукового результату.

Закон України «Про освіту» визначає поняття самоплагіату лише для наукових результатів. Світова практика поширює його і на інші види діяльності, зокрема на результати творчої діяльності.

До самоплагіату не належать перевидання (стереотипні чи перероблені та/або доповнені) монографій, підручників, навчальних посібників, інших творів, що містять результати наукової, освітньої або творчої діяльності, в яких наведено інформацію про перевидання та/або посилання на перше видання. Також самоплагіатом не є обмежене використання в нових монографіях, підручниках, навчальних посібниках фрагментів раніше опублікованих робіт автора, якщо у новій роботі наведено відповідну інформацію, а обсяг дублювання узгоджений із видавцем та замовниками видання.

Відносно поняття «**фабрикація**» також існують різні тлумачення, так чи інакше вони зводяться до штучного створення наукових даних, що можуть спотворювати результати дослідження. Частіше всього це відбувається коли існуючих даних не достатньо для підтвердження достовірності отриманих результатів.

Поняття **фальсифікації** полягає у тому, що автори вносять зміни до результатів досліджень або приховують окремі результати з метою позбавлення від даних, що спростовують або не підтверджують гіпотези, які вони захищають, висновки, які вони роблять тощо. Фальсифікація може стосуватися неповного або свідомо викривленого опису методик дослідження з метою приховування:

- виявлених авторами методичних помилок;
- використання застарілого або непридатного для відповідних досліджень обладнання;
- застосування непридатних для цілей дослідження алгоритмів та програмного забезпечення;
- інших хиб, що могли вплинути на достовірність, точність і надійність представлених результатів.

Фальсифікацією також є надання неповної або викривленої інформації про апробацію результатів досліджень та та електронних джерел інформації при виконанні письмових робіт, зокрема, екзаменаційних та контрольних робіт, без дозволу викладача.

Також до списування може бути зараховано:

- здавання або репрезентацію різними особами робіт з однаковим змістом як результату власної навчальної діяльності;
- написання чужих варіантів завдань на контрольних заходах;
- використання системи прихованих сигналів (звукових, жестових та ін.) при виконанні групових контрольних заходів з однаковими варіантами;
- несамотійне виконання завдань у випадках, коли не дозволяється отримання допомоги, або незазначення інформації про отриману допомогу, консультації, співпрацю тощо;
- отримання іншої несанкціонованої допомоги при виконанні тих завдань, які передбачають самотійне виконання.

2. Поради щодо написання наукових робіт

Часто через брак часу здобувачі вищої освіти припускаються помилок цитування й забувають оформити посилання на джерело. Також не поодинокими є випадки браку посилань на використані в роботі факти, ідеї, набори даних, програмні коди тощо. Не дивно, що такі роботи надміру перенасичені хоч і ненавмисним, але плагіатом.

Ефективні поради щодо написання наукових робіт.

1. Організуйте свій час. Написання дослідницької роботи вимагає набагато більше часу, ніж реферату. Заплануйте заздалегідь етапи та терміни написання роботи, адже прокрастинація та написання роботи «в останній момент» призводить до банальної неуважності та несвідомих помилок.

2. Упорядкуйте свої джерела. Будь-яке дослідження починається з пошуку, організації та документування інформації. Упорядкуйте та опишіть свої джерела так, щоб вам було зрозуміло де і як ви їх плануєте використати.

Сьогодні існує велика кількість інструментів для організації дослідницького проєкту, наприклад: *Notion*, *Google Drive*, *One Drive*. І не забувайте про правило резервного копіювання на декількох носіях.

3. Зазначайте цитати одразу. Вирізання та вставка тексту з різних джерел можуть створити умови для виникнення ненавмисного плагіату. Привчіть себе з самого початку написання робити нотатки звідки взята та чи інша цитата.

Використовуйте для цього вкладку «Посилання» у *MS Word* або спеціальні бібліографічні інструменти цитування *Mendeley*, *EndNote*, *Zotero*.

4. Дотримуйтеся правил цитування та оформлення посилань на роботи інших авторів. Критеріями правильно оформленої роботи без ознак академічного плагіату є:

- наявність посилань на прямі цитати, перефразовані або узагальнені ідеї та думки інших авторів, набори даних, інфографіки, частини програмних кодів тощо;

- оформлення списку використаних джерел, який містить перелік усіх джерел, на які посилається автор у своїй роботі.

5. Уникайте надмірного цитування. Найкращою практикою запобігання надмірного цитування в роботі є виклад своїми словами тексту оригіналу з побудовою власної структури речення.

Важливо: творчо опрацьовувати текст; переосмислювати інформацію; використовувати власні фрази та змінювати структуру тексту; зберігати баланс між цитованими джерелами та власними думками й ідеями; додавати власну інформацію та робити порівняння. Подекуди перефразування зводиться до заміни слів на слова синоніми або до зміни порядку слів у реченні. Пам'ятайте, такі випадки можуть розглядатись науковим керівником як навмисні маніпуляції.

6. Не вдавайтеся до шахрайства.

- Будьте чесними заради збереження власної репутації.
- Пам'ятайте про добрі практики написання академічних текстів.
- Не звертайтеся «за допомогою» до сторонніх осіб. Як правило, виконавці таких замовлень гарантують майже 100% оригінальність роботи досягаючи цього не зовсім чесним шляхом. Ось тільки ви про це дізнаєтесь уже під час перевірки на плагіат.

3. Протидія плагіату

Протидіяти будь-якому явищу, не знаючи причин і умов виникнення та поширення, є доволі складним процесом з нульовим результатом. У процесі вивчення причин Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень було проведено низку опитувань щодо питань плагіату.

Найбільш виразними причинами поширення плагіату здобувачі вищої освіти називають:

1. Необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального семестру/року.

2. Повторюваність/неактуальність тем письмових робіт/розрив між темами та сучасними/актуальними/цікавими потребами.

3. Відсутність практичного застосування (перспективи застосування) результатів робіт.

4. Відсутність розуміння необхідності та мети написання письмових робіт (непрофільні, нецікаві, застарілі предмети).

5. Узвичаєні дії, що пов'язані з умовами підготовки письмових робіт у середній школі.

6. Ставлення викладачів до плагіату (нейтральне або відверте потурання).

7. Низький рівень професіоналізму, мотивації та зацікавленості викладачів.

8. Відсутність чітких та універсальних норм, щодо оцінки оригінальності текстів, а також її зв'язку з оцінкою письмової роботи.

Маючи список причин, можна сформулювати такі основні засоби протидії плагіату:

1. Урегулювати кількість академічних текстів упродовж курсу навчання, створивши чіткі інструкції щодо їхнього виконання. Найбільша кількість плагіативних робіт трапляється у випадках, коли предмет не є спеціальним або поставлене завдання було не зрозумілим.

2. У навчальному процесі слід проводити пояснювальну роботу щодо понять академічного шахрайства. Не всі студенти, і навіть викладачі, мають чітке поняття плагіату й академічного шахрайства, його межі і засоби уникнення.

3. Розробити теми, що будуть відповідати вимогам сучасності, мати практичне застосування.

4. Створити умови творчої наукової лабораторії задля всебічного процесу створення цікавих і актуальних завдань для студентів.

5. Упровадити систему поетапної звітності виконання академічних робіт.

6. Перевіряти на плагіат усі письмові академічні тексти, використовуючи програмне забезпечення.

7. Упровадити систему дисциплінарних покарань для уникнення плагіату.

Стосовно цього сервіс пошуку плагіату Unplag провів опитування серед дев'яноста вишів України III-IV рівнів акредитації і з'ясували такі різновиди дисциплінарних покарань відповідно до розробленого положення щодо запобігання і протидії плагіату у ЗВО створено комісію, що вживає різні засоби боротьби.

За повторний плагіат:

- відрахування студента;
- адміністративно-виховні заходи або догана;
- вплив на оцінювання захисту;
- робота не зараховується;
- упровадження запобігання плагіату (вибіркова перевірка тексту);
- зміна теми роботи або завдання для доопрацювання роботи;
- недопущення до захисту.

Найбільш дієвими методами є останні два. Однак відомо, що такі методи боротьби частіше всього застосовуються до курсових і кваліфікаційних робіт, однак не завжди до інших, більш уживаних академічних текстів як реферат, есе, тези, контрольні і самостійні творчі роботи тощо.

4. Законодавчий аспект

Законодавчу аспект щодо плагіату представлено в основному в Законі України «Про освіту», зокрема подано визначення понять академічної доброчесності і видів її порушень, а також у Законі України «Про вищу освіту». Міністерством освіти і науки України 15.08.18 року з метою належного дотримання цих законів було розроблено рекомендації щодо запобігання академічного плагіату, ознайомитися зі змістом яких можна за посиланням на сторінках офіційного сайту mon.gov.ua.

Контрольні запитання

1. Що називається плагіатом?

2. Які існують різновиди плагіату?
3. Який плагіат називається *дослівним плагіатом, мозаїчним плагіатом, рерайтом, компіляцією, фальсифікацією, реплікацією, републікацією*?
4. Які є основні засоби протидії плагіату?
5. Які закони регулюють запобігання академічному шахрайству?
6. Як різновиди дисциплінарних покарань вам знайомі?
7. Які методи боротьби з академічною нечесністю, що застосовуються в інших країнах, доцільно впровадити в Україні?
8. Які умови сприятимуть мінімізації порушень принципів академічної доброчесності?
9. Поясніть сутність та необхідність створення Кодексу честі (доброчесності) в університеті.
10. Дайте визначення поняттю «інтелектуальна власність».
11. Розкрийте сутність поняття «авторське право». Назвіть основні об'єкти авторського права.
12. Дайте визначення терміну «академічний плагіат».
13. У чому полягає сутність «самоплагіату»?
14. Які методи запобігання та боротьби з плагіатом використовуються зарубіжних та національній системах вищої освіти?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. Прочитайте подану інформацію, проаналізуйте тлумачення академічного плагіату, знайшовши спільні й відмінні ознаки.

«За Терезою Фішман, академічним плагіатом є академічна поведінка, «яка характеризується такими п'ятьма кумулятивними ознаками: «коли певна особа (1) використовує слова, ідеї чи результати праці, (2) що належать іншому визначеному джерелу чи людині (3) без посилання на джерело, з якого вона була запозичена, (4) у ситуації, в якій правомірно очікується вказування авторства оригіналу (5) з метою отримати певну користь, пошану, вигоду, які не обов'язково мають бути грошового характеру».

У Стенфордському університеті академічним плагіатом називають «використання без надання обґрунтованого та належного цитування або визнання автором чи джерелом оригінальної роботи іншої людини незалежно від того, чи є ця робота кодом, формулою, ідеєю, мовою, дослідженням, стратегією, текстом тощо».

Єльський університет розглядає академічний плагіат як «використання чужої роботи, слів або ідей без посилань».

Кембриджський університет називає академічним плагіатом «подання як власної праці незалежно від наявності наміру обманювати, роботи, яка частково чи цілком запозичена з чужої праці без належного посилання».

Національний науковий фонд США називає академічним плагіатом «привласнення чужих ідей, методів, результатів або слів без оформлення належного цитування».

«Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства».

«Плагіат академічний – навмисне відтворення викладачем, докторантом, аспірантом або студентом у науковій публікації в паперовій або електронній формі чужого твору, опублікованого на паперовому або офіційно оприлюдненого на електронному носії, повністю або частково, під своїм іменем без посилання на автора».

Завдання 2. *Сформулюйте тему й напишіть есе щодо плагіату, академічного шахрайства, академічної культури, доброчесності в освітній сфері.*

Приклади тем: «Кодекс етики та гідності як частина академічної доброчесності», «Чому дотримання принципів академічної культури вимагає від науковця саме цілеспрямованості, відданості та відваги», «Роль фундаментальних цінностей у дотриманні академічної доброчесності», «Академічна нечесність у студентському середовищі».

Завдання 3. Користуючись різними сервісами онлайн-перевірки на плагіат, а) перевірте власні тексти (тези, статті, есе); б) порівняйте відсоток унікальності тексту на різних сервісах, чому так? Який сервіс рекомендуватимете одногрупникам і чому?

Завдання 4. Здійсніть огляд досвіду формування Кодексів честі у зарубіжних та національних закладах вищої освіти. Сформулюйте основні пункти цього питання тезово.

Завдання 5. Ознайомтеся з нижче поданим матеріалом з електронної енциклопедії «Вікіпедія» про суспільне надбання. Напишіть до цього тексту анотацію.

Суспільне надбання (англ. public domain) є сукупністю знань (зокрема в таких творчих галузях як література, мистецтво, музика та наука), стосовно яких жодна юридична чи фізична особа не має і не може мати виключних майнових прав. Українське законодавство визначає суспільне надбання як твори і об'єкти суміжних прав, передбачений строк дії авторського права або суміжних прав на які сплив.

Якщо той чи інший об'єкт не є суспільним надбанням, це означає, що на нього розповсюджується режим права інтелектуальної власності, який може бути реалізований шляхом використання механізмів авторського права чи права промислової власності. Права на використання цих об'єктів будь-яким представником громадськості без виплати винагороди правовласнику зазвичай дуже обмежені. Але після закінчення терміну дії відповідних майнових прав відповідний матеріал автоматично стає суспільним надбанням, тобто право на його використання починає належати будь-якій зацікавленій особі.

Суспільне надбання складається з усіх творчих робіт, які не перебувають у виключній інтелектуальній власності. Авторські права на такі роботи або були втрачені автором, або передані ним у суспільне надбання свідомо, або сплив термін дії авторських прав, або авторські права не застосовуються в певному випадку. Оскільки авторське право відрізняється в різних країнах, та

сама робота може підлягати авторському праву в одній країні та бути у суспільному надбанні в іншій.

Результати творчої праці є частиною суспільного надбання, якщо виключні права на них не закріплені у законодавстві відповідної країни — тобто не існує законодавчих актів, якими б закріплювалися подібні права або ж чинне законодавство не передбачає можливості для захисту таких прав. До суспільного надбання також, зазвичай, відносяться роботи, які були створені до того, як положення про майнові права інтелектуальної власності були включені до національного законодавств. Прикладом можуть бути твори Вільяма Шекспіра та Людвіга ван Бетховена або винаходи Архімеда (водночас, переклади робіт Шекспіра або Архімеда можуть бути захищені авторським правом). Авторське право також не поширюється на твори, що належать уряду Сполучених Штатів Америки.

Роботи нетворчого характеру не можуть бути захищені авторським правом і часто належать до суспільного надбання. Наприклад, в більшості країн переважна більшість математичних формул не є предметом авторського чи патентного права (хоча їх застосування чи реалізація, наприклад, у вигляді комп'ютерних програм, може бути захищена патентом). Факти та дані є частиною суспільного надбання. Набори інтуїтивно організованих даних, наприклад, алфавітні довідники на зразок телефонного довідника чи адресної книги знаходяться в суспільному надбанні. Але творчий підхід до організації фактів чи даних, наприклад, категоризовані списки, може бути захищений авторським правом.

Авторське, а також майнові права на результати раціоналізаторської та винахідницької діяльності, зазвичай, мають кінцевий термін правової охорони. Коли цей термін спливає, відповідний об'єкт переходить у суспільне надбання. В більшості країн стандартний термін дії патенту становить 20 років з моменту подання заявки. У випадку із торговими марками також можливе їх перетворення на суспільне надбання внаслідок того, що зареєстрована торговельна марка стала загальноновживаним терміном.

Ситуація з авторським правом є дещо складнішою. Зазвичай, термін дії авторського права в усіх країнах (за винятком Гватемали, Мексики та Самоа) закінчується, якщо відбувається одна із наступних умов:

- Все життя автора і 70 років після його смерті (рахунок ведеться з 1 січня наступного року, що слідує за роком смерті)
- Останній з авторів помер, щонайменше, за 70 років до 1 січня поточного року.
- Жодна зі сторін, що підписали Бернську Конвенцію, не встановила безстрокових авторських прав на роботу.
- Ні Сполучені Штати, ні Європейський Союз не подовжили термін дії авторських прав на роботу з моменту його останньої зміни.

Ці умови базуються здебільшого на праві інтелектуальної власності Сполучених Штатів та Європейського Союзу і визнаються більшістю сторін, які підписали Бернську Конвенцію.

За нормами, прийнятими у Сполучених Штатах, авторське право не поширюється на твори, що вже знаходяться у суспільному надбанні (тобто, видані у світ до 1923 року), але може бути поновлене згідно з положеннями права Європейського Союзу з причини гармонізації законодавства щодо авторського права на основі Німеччини, де термін дії авторського права було подовжено до 70 років із дня смерті автора.

Роботи, створені урядом Сполучених Штатів, належать до суспільного надбання з моменту їх створення. Роботи уряду Британії захищені Королівським авторським правом або Парламентським авторським правом. Роботи, на які діє Королівське авторське право, переходять в суспільне надбання через 50 років з моменту їх публікації, якщо автор роботи не залишив за собою авторського права або не передав його Короні. В такому випадку термін дії авторського права закінчується через 70 років із дня смерті автора. Неопубліковані документи, на які діє Королівське авторське право, переходять в суспільне надбання через 125 років з моменту їх створення. Але відповідно до законодавства, яким було визначене дане правило і скасоване традиційне

безстрокове авторське право на неопубліковані роботи, закріплене звичаєвим правом Англії, жодна неопублікована робота не може перейти в суспільне надбання раніше ніж за 50 років після введення в дію даного законодавства. Оскільки дане законодавство було введене в дію 1 серпня 1989 року, жоден з неопублікованих документів уряду Британії не стане громадським надбанням до 2039 року. Документи, захищені Парламентським авторським правом, переходять в суспільне надбання після того, як минуло 50 років з дати публікації. В деяких роботах, створених урядом Британії, при умові дотримання певних вимог, Королівське авторське право не застосовується.

Канада і Австралія станом на 2004 рік, на відміну від Сполучених Штатів та Європейського Союзу, не прийняли подібного двадцятирічного подовження терміну дії авторських прав. Тож термін дії авторського права в даних країнах закінчується через 50 років із дня смерті автора. В результаті, такі персонажі як Міккі Маус та Пітер Пен в цих країнах знаходяться в суспільному надбанні. Як і більшість інших країн Співдружності, Канада та Австралія наслідують Велику Британію в тому, що стосується авторського права на роботи, створені урядом. Обидві мають свої версії Королівського авторського права, які діють 50 років з дати публікації.

Нова Зеландія також має Королівське авторське право, але термін його дії значно більший і становить 100 років з дати публікації. Ірландія має п'ятидесятирічний термін на урядові роботи, але оскільки це вже більше не монархія, авторське право там вже не називається Королівським авторським правом.

В Індії термін дії авторського права закінчується через 60 років з дати смерті автора та, на урядові роботи, 60 років з дати публікації.

Як приклади винаходів, на які закінчився термін дії патентного права, можна навести винаходи Томаса Едісона.

Прикладами робіт, на які закінчився термін дії авторського права, є твори Карло Коллоді та Марка Твена.

Прикладами робіт, на які діє безстрокове авторське право, є історії про Пітера Пена; такий термін дії був наданий Британським урядом і стосується лише Великої Британії. Інші роботи, наприклад, персонажі компанії Волта Діснея, де юре не підпадають під безстрокове авторське право, оскільки за конституцією Сполучених Штатів, авторське право повинно мати «обмежений термін дії». Але попри це, термін дії було подовжено декілька разів, призводячи щоразу до чергового подовження термінів дії авторських прав.

Тести для самоконтролю

1. Повторне оприлюднення автором одного й того ж матеріалу з метою отримання прибутку – це

- A. реплікація
- B. републікація
- C. фальсифікація
- D. списування

2. Фальсифікація передбачає

- A. підтасовування результатів дослідження
- B. використання фрагменту чужого дослідження без відповідних посилань
- C. проведення кількох досліджень з обраної теми
- D. публікація результатів одного дослідження в різних роботах під різною назвою

3. Одне з найбільш ригористичних розумінь авторського права має

- A. Польща
- B. Німеччина
- C. Словаччина
- D. Велика Британія

4. Компіляція передбачає

- А. укладання з кількох чужих матеріалів свого та редагування без дозволу – смислова, стилістична, граматична правка й скорочення чужого матеріалу
- В. використання фрагменту чужого дослідження без відповідних посилань
- С. проведення кількох досліджень з обраної теми
- Д. публікацію результатів одного дослідження в різних роботах під різною назвою

5. Реплікація полягає в

- А. підтасовуванні результатів дослідження
- В. використанні фрагменту чужого дослідження без відповідних посилань
- С. проведенні кількох досліджень з обраної теми
- Д. своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора

6. Суть рерайту полягає у

- А. вигадуваних чи інших, наприклад, статистичних показників з подальшим вказуванням їх як власної роботи
- В. використанні фрагменту чужого дослідження без відповідних посилань
- С. додаванні до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації
- Д. своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора

7. Суть мозаїчного плагіату полягає у

- А. переписування першоджерела без змін і посилання
- В. компіляції, перефразуванні окремих слів і речень, у результаті чого стає незрозумілим де чий текст
- С. додаванні до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації

D. своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора

8. Суть дослівного плагіату полягає у

A. переписування першоджерела без змін і посилання

B. компіляції, перефразуванні окремих слів і речень, у результаті чого стає незрозумілим де чий текст

C. додаванні до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації

D. своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора

9. Основними засобами протидії плагіату є всі названі, окрім

A. урегулювати кількість академічних текстів упродовж курсу навчання, створивши чіткі інструкції щодо їх виконання

B. створити умови творчої наукової лабораторії задля всебічного процесу створення цікавих і актуальних завдань для студентів

C. упровадити систему поетапної звітності виконання академічних робіт

D. визначити певну кількість чітко сформульованих тем рефератів з дисципліни

10. Який відсоток плагіату у науковій роботі допускається?

A. 55%

B. 25%

C. 10%

D. 0%

***ТЕМА 4. ЦІЛІСНІСТЬ АКАДЕМІЧНОГО ТЕКСТУ. АКАДЕМІЧНИЙ
ТЕКСТ ЯК СИСТЕМА***

План

1. Єдність організації тексту і принцип тріади.

2. Моделі академічного тексту.

3. Організація цілого тексту.
4. Абзац як основний елемент тексту.
5. Вступ і заключна частина.

Література

1. Важинський С.Е., Щербак Т.І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. 260 с.
2. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 226с.
3. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. Науковий текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності. URL: <https://studopedia.org/10-127527.html>.
5. Ревуцька С.К., Зінченко В.М. Академічне письмо: навч. посібник. Кривий Ріг, 2019. 130с.
6. Тимошенко Т. В., Гречихіна Н. В. Академічне письмо. Наукові записки: зб. наук. пр. Кіровоград : КНТУ, 2009. Вип. 9. С.214–219.
7. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: Методичні рекомендації та програма курсу. Київ, 2016. 61 с.
8. Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / укл. Шендеровський К.С. Київ : Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 34 с.

1. *Єдність організації тексту і принцип тріади*

Визначаючи поняття «текст» та «академічний текст» помітним є розрізнення цих понять у наукових розробках вітчизняних і зарубіжних науковців.

Порівнюючи визначення поняття тексту у лінгвістиці, очевидними стають певні спільні риси:

- текстом є мовленнєве утворення чи масив;

- форма тексту – усна й письмова;
- наявність зв'язків: тематичних, логіко-змістових, граматичних, стилістичних;
- текстові притаманна лінійність.

«Текст – це письмове або усне цілісне утворення, що, становлячи лінійну послідовність висловлень, об'єднаних тематичними, логічними, смисловими, сюжетно-композиційними та формально-граматичними зв'язками, виступає комунікативною одиницею».

«Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати й передавати інформацію в просторі й часі».

«Текст – це закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову».

Поруч із поняттям текст, значно ближчим до поняття «академічний текст», стоїть визначення поняття «дискурсу», під яким розуміється навіть найменше мовленнєве висловлювання (утворення), що є більшим за фразу, передбачає продукування і відповідно наявність адресата і адресанта, що має на меті вплив на адресата.

На думку сумської дослідниці Сидоренко В.В., дискурс – це поняття більш різнопланове, ніж текст, адже співвідноситься з категоріями логіки, психології, філософії та спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ. Під текстом розуміє абстрактну, формальну конструкцію, під дискурсом – різновиди її актуалізації, розглянуті з погляду ментальних процесів у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками. Поняття «дискурс» включає і динамічний

процес мовної діяльності, що вписана в певний соціальний контекст, і її результат у вигляді тексту.

Ознаками академічного дискурсу дослідники називають такі:

- професійна спрямованість (відповідність текстів і повідомлень вимогам учасників спеціальної комунікації);
- креативність (реалізація творчих можливостей мовної особистості);
- верифікативність (істинність інформації);
- полілогічність (текст як фрагмент професійного полілогу);
- селективність (виокремлення конкретного адресата для інформації);
- замкненість (рівень професійної компетенції мовця як ключ для доступу до інформації);
- нециклічність (максимальна вичерпність у викладі інформації);
- мовна нормативність;
- стилістична розшарованість тощо.

Тож, очевидно логічніше буде говорити про цілісність і принципи саме такого утворення, а не просто тексту.

Найпростішим принципом організації академічного тексту є принцип тріади. Тріада є класичним логічним прийомом, який використовується з найдавніших часів – недарма три компоненти так часто зустрічаються в прислів'ях, міфах і висловах філософів.

По-перше, тріада легко запам'ятовується. Якщо перерахувати сім предметів і попросити когось повторити їх по пам'яті, то вже невеликої паузи між перерахуванням і проханням повторити буде досить, щоб випробуваний щось забув або переплутав. Три ж компоненти пам'ять витримає легко.

По-друге, тріада допомагає організувати думки логічно в три зручних для самого автора блоки. Наприклад, за ступенем важливості: життя і здоров'я громадян, соціальна захищеність, економічна стабільність; або в причинно-наслідковому порядку: економічна стабільність, соціальна захищеність, життя і здоров'я громадян – все залежить від логіки тексту. Таким чином, тріада

допомагає організувати зміст так, щоб читач зміг легко й правильно сприйняти думку автора.

По-третє, як видно з наведених прикладів, логічна організація передбачає не стільки виокремлення трьох компонентів, скільки їхню систематизацію, тобто узагальнення та впорядкування.

Практично будь-яку ідею можна при певному зусиллі розкласти на три складових (наприклад, зміст, адресат і призначення наукового тексту), розглянути в трьох аспектах (наприклад, соціальні, економічні та психологічні проблеми медійної революції) або простежити в три етапи (наприклад, розробка проєкту, його реалізація та оцінка ефективності).

Бувають випадки, коли необхідно розглянути чотири, п'ять або навіть сім компонентів. У такому разі автор повинен відразу поставити читача до відома, що мова піде, наприклад, про п'ять стадій аналізу, причому перерахувати їх в окремому абзаці, а потім представити їх в тексті в тій же послідовності. При цьому йому необхідно буде скористатися відповідними сигналами переходу і починати опис кожної нової стадії з нового абзацу словами типу: «Четвертою / Наступною / Завершальною / Нарешті, останньою стадією аналізу є ...» У цьому випадку читач не зіб'ється і зможе пропустити не цікаві для нього частини тексту, не втрачаючи логіки викладу і загального розуміння тексту.

Однак, інколи в академічному тексті неможливо виконати умови тріади за браком третього компоненту. У такому випадку можна скористатися бінарним принципом організації, однак такий текст ні до чого не веде і нічого нового не пропонує. Більше того, така організація тексту в принципі не годиться для цілеспрямованого порівняння. Досліднику важливо зрозуміти, які саме сторони слід порівняти і за якими критеріями. Тоді частин буде стільки, скільки критеріїв (точніше, блоків критеріїв) вибрано, і в кожній частині буде проводитися і порівняння, і протиставлення, і проміжний висновок. Значить, перш ніж братися за текст, потрібно буде виділити критерії, організувати їх переважно в три блоки і впорядкувати за ступенем важливості або в іншій логіці.

Єдність організації тексту й принцип тріади в рівній мірі відноситься до великих і малих текстів, суто наукових і науково-популярних, навчальних.

2. *Моделі академічного тексту*

Гамбургер-модель

Переконавшись в ефективності і зручності принципу тріади в організації ідей дослідника, розглянемо його дію в моделюванні академічного тексту.

Така проста метафорична модель уможливорює з одного боку, наочно уявити текст як громадський продукт, а з іншого – виявити принципову різницю між тим, що зазвичай пишуть студенти, і тим, що вони повинні писати, якщо хочуть стати справжніми дослідниками.

Отже, уявіть собі гамбургер і, зібравши воєдино всі наявні у вас уявлення про текст, позначте кожен його елемент у термінах академічного письма.

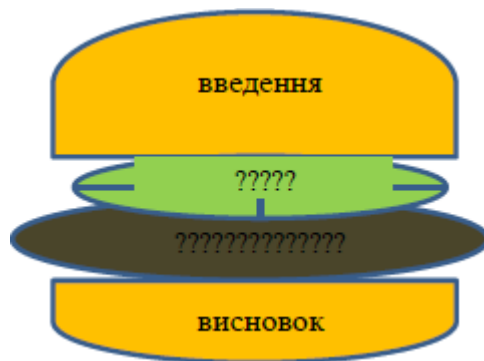

Рис. 2. *Гамбургер-модель*

Зверху і знизу гамбургера уявляється булочка, при чому розрізана навпіл, що цілком відповідають вступові і висновкам. Саме хлібна частина гамбургера утримує всю страву в цілісності, утворюючи певну рамку. Проте булочка – це не гамбургер, інакше кажучи, вступ і висновок – це не сам по собі текст, а спосіб організації його змісту. Верхня частина булочки часто усипана кунжутом чи просто апетитно виблискує, а значить уже у вступі треба зацікавити читача.

Основу гамбургера складає м'ясна частина – котлета, і в гамбургер-моделі вона відповідає вашим креативним ідеям, позиції. Якщо їх немає, то немає і

наукового (академічного) тексту. Іншими словами, рамка залишиться порожньою.

Однак просто котлета в булочці – теж не гамбургер. Там є ще й гарнір, який робить його смачним і «їстівним». Це підтримка ваших ідей, яка дозволяє читачеві засвоїти зміст. Якщо цих ідей немає, то ніякі факти (статистика, цитати, приклади та ін.) їх не замінять, точно так само як гарнір не може замінити собою м'ясо. Читач замість котлети отримає вінегрет в булочці і, природно, відчує себе обдуреним.

Крім того, симетрія елементів гамбургер-моделі свідчить про те, що вступ і висновок міцно тримають текст. Вступ повідомляє про те, які саме ідеї і в якому порядку будуть розвиватися автором, а висновок представляє читачеві висновки з цих ідей. Таким чином, у вступі, основній частині й висновках ідеї будуть представлені в одному і тому ж порядку. Наприклад, якщо ідей три, то у вступі вони можуть бути перераховані як три проблеми в певному логічному порядку (наприклад, пріоритетність), потім ці три проблеми будуть розглянуті і вирішені в тій же послідовності в основній частині тексту і, нарешті, узагальнені й представлені в вигляді трьох висновків взаємопов'язано – перший, другий і третій.

Розглянуту метафору організації тексту відноситься саме до есе, тобто до навчального науково-дослідного тексту. Есе як академічний, тобто навчальний науковий або науково-дослідний текст. Про його складові мова буде йти у наступних темах.

Центральна модель базового академічного письма

Центральна модель побудови есе, яку можна в схожих варіантах знайти майже в кожному закордонному підручнику з академічного письма, описує так зване п'ятиабзацне есе (five-paragraph essay). Зв'язок цієї моделі з гамбургер-моделлю очевидна, але це вже не метафора і не ілюстрація, а справжня модель тексту. Вона має свої обмеження, оскільки великий академічний текст більший і складніший, зате вона дуже зручна для відпрацювання базових умінь

академічного письма і є першим етапом на шляху до написання більш складних і серйозних робіт.

Отже, в основі п'ятиабзацного есе лежить вже знайомий нам принцип тріади: текст складається з трьох частин (вступ, основна частина, висновок), а основна частина складається з трьох абзаців, кожен з яких розвиває один з трьох аспектів основної ідеї у відповідному порядку. У тому ж порядку основні аспекти ідеї доцільно навести у вступі, і всі три аспекти у вигляді висновків доцільно навести в заключній частині.

Крім того, кожен абзац має схожу структуру: в ньому є головне (вступне) речення, розвиток цього аспекту ідеї (легко здогадатися, що в ідеалі воно повинно спиратися на три факти) і бажано заключне речення, завдання якого – здійснити зв'язний перехід до наступного абзацу й аспекту. Звичайно, це ідеальна структура, і в реальному тексті не завжди все так симетрично і врівноважено, але відхилятися від ідеалу занадто далеко означає йти в морок хаосу.

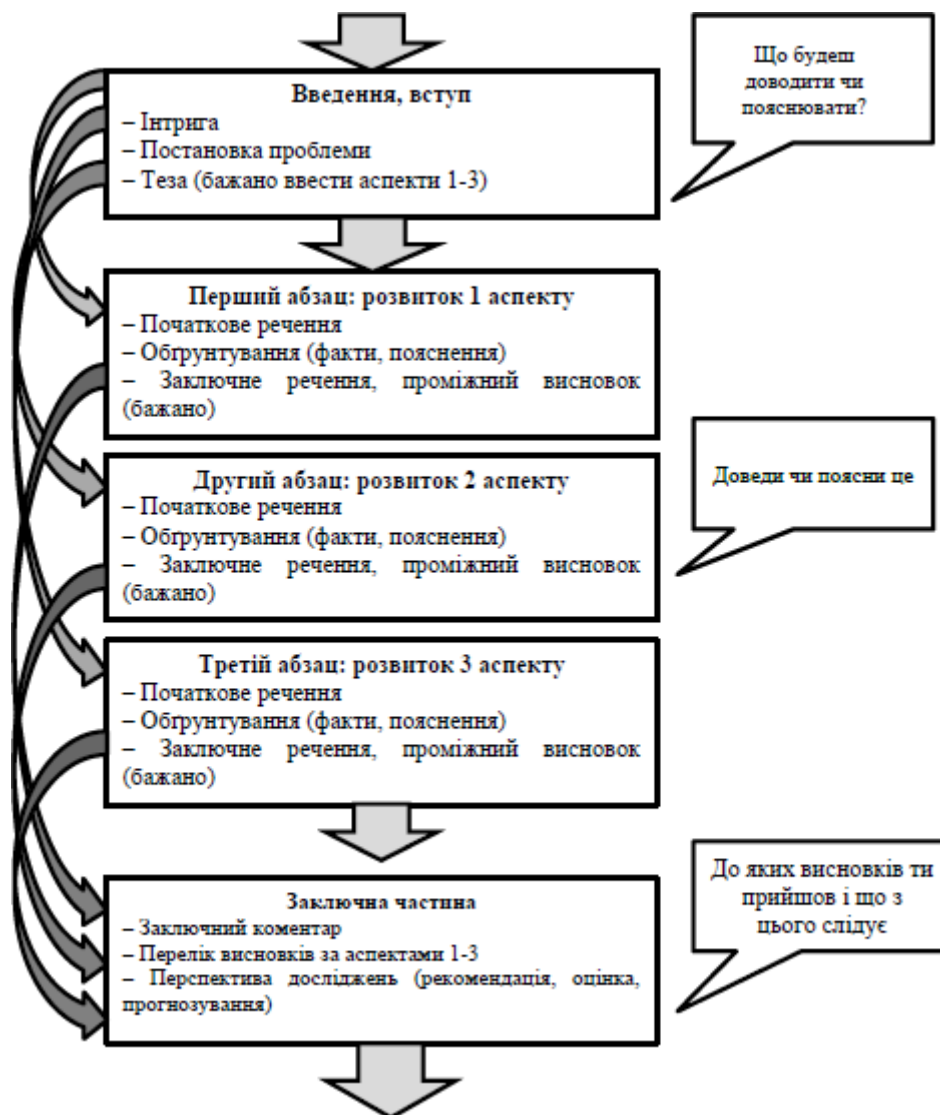

Рис. 3. Базова модель академічного тексту

Короткі вертикальні стрілки в середині моделі показують теж певні взаємозв'язки. Легко здогадатися, що ідеї, висловлені в академічному тексті, не виникають нізвідки і не йдуть в нікуди. По-перше, ще до роботи з текстом в автора є деякі знання, уявлення і думки, тобто власна позиція, яка і спонукає його писати (верхня стрілка), наявні знання і сформована точка зору є результатом опрацьованої інформації. По-друге, письменник не повинен ухилятися від теми і викладу власної позиції, яка пов'язує частини (абзаци) тексту і рухає думку від вступ до висновку (проміжні стрілки). І нарешті, висновки, до яких приходить письменник, мають певну мету за межами тексту (нижня стрілка). Оскільки це суспільний продукт, то читач повинен винести з

нього щось нове, хтось може змінити свою позицію, а крім того, висновок може мати на увазі подальші дії або дослідження – перспективу дослідження.

Таким чином, модель наочно демонструє, як організація тексту робить його цілісним і цілеспрямованим.

Риторична тріада

Тепер, коли ми розглянули центральну модель базового академічного письма, корисно звернутися до ще однієї чудової системи, яка демонструє цілісність і цілеспрямованість тексту, але на більш високому рівні риторики і композиції. Ця система охоплює текст у всій його метамовній і мовленнєвій складності і спирається, як ви здогадалися, на три ключових поняття. Називаються вони фокус, організація і механіка.

Фокус академічного тексту будується за принципом правильного налаштування на предмет. Поставивши перед собою завдання розглянути якусь проблему, ви повинні розуміти, що це за проблема, чому її потрібно розглянути, і чим результат вашого аналізу може бути цікавий або корисний читачам (колегам, професійному співтовариству, вашим однокурсникам). У поле вашого зору обов'язково будуть потрапляти й інші, часом близькі до предмету дослідження проблеми або просто цікаві факти, але відволікатися на них ви не повинні. Один текст – одне завдання, одну тезу у введенні, один висновок у висновку. Кількість аспектів проблеми або аргументів, що підтримують лінію доказів, може бути різним, але всі вони повинні мати пряме відношення до справи. У нашій моделі це умовно показують центральні стрілки.

Друге – **це організація тексту**. Наша модель у вигляді блоків і бічних стрілок, звичайно, наочна, проте в житті все не так просто (предмет риторики і композиції). Припустимо, ви знаєте, що саме і на основі яких аргументів або методів ви доводите, проте все це якось не стикується: одному фрагменту ніяк не знайдеться місця, інші два не хочуть «склеюватися» між собою, а вступ розходиться з висновком. Можливо, «зайвої» деталі зовсім не повинно бути в цьому тексті, а в місці нестиковки не вистачає ще однієї деталі, про яку ви не

подумали. Зрозуміло, організація будується навколо фокусу і допомагає логічно впорядкувати і організувати виклад. Іншими словами, організація тексту подібна інженерній конструкції, на якій тримається вся будівля. Подібні питання конструювання текстів з'ясовуються на темах, присвячених риториці.

I, нарешті, третє – це **механіка**. Сюди потрапляє вся «матеріально-технічна» частина: слова, якими ви користуєтесь, синтаксис, граматики й частково стилістика. Погана механіка здатна зіпсувати навіть найорганізованіший і розумний текст. Він буде просто нечитабельним – наприклад, перевантаженим спеціальною термінологією, громіздкими реченнями, жакливими словосполученнями. Або, навпаки, виявиться набором рубаних, примітивних фраз і розмовних зворотів. До речі, слова-зв'язки або «сигнали переходу» (такі як «по-перше», «з іншого боку» або «навпаки») відносяться не стільки до механіки, скільки до організації тексту і, зрозуміло, допомагають утримати фокус.

Таким чином, як базова модель академічного письма, так і аспекти риторики і композиції допомагають нам бачити текст як неподільне ціле й працювати з ним нелінійно. Проте писемність – це система, а система може й повинна вивчатися за елементами.

3. Організація цілого тексту

Обговорюючи технології, ми торкнулися різних інтелектуальних дій, таких як аналіз, обговорення або зіставлення. Такі інтелектуальні дії в формальному або практичному застосуванні називаються процедурами. У науковому тексті може використовуватися декілька процедур, але важливо пам'ятати, що цілісність тексту досягається за рахунок єдиної об'єднувальної його ідеї, ключового питання або завдання, яка утримує фокус тексту. Ця ідея виражається в підході автора до теми і зазначається в тезі як головна процедура.

Теза – це твердження, в якому сформульована центральна ідея всього тексту. Правильно сформульована теза дозволяє утримати фокус тексту від вступу до заключної частини.

Теза має формулюватися у вступі, її розкриттю буде підпорядкована основна частина, в якій буде проведено дослідження, а в заключній частині теза постане перед читачем вже у вигляді головного висновку.

Розташування тези у вступі не означає, що вона формулюється під час роботи над ним. Насправді теза формулюється ще до початку роботи над текстом і неодноразово коригується в процесі роботи, поки, нарешті, не займе своє місце на початку готового тексту. Коли в автора немає тези, у нього немає ні центральної ідеї, ні уявлення про те, що, як і навіщо він будете писати, в результаті чого писемність перетворюється на некерований, складний і досить безглуздий процес.

Правила формулювання тез

1. Теза не може бути виражена у вигляді факту, оскільки її потрібно довести. Наприклад: *Державний устрій на основі федерації передбачає наявність декількох суб'єктів, що володіють певною політичною самостійністю.*

2. Теза не повинна містити занадто вузьку думку, яку можна розкрити одним абзацом. Наприклад: *Вимоги до вступників ЗВО «ПДУ» під час подання документів на навчання стосуються не тільки результатів ЗНО.*

3. Теза не повинна бути занадто загальною: це звужує й обмежує більш загальну тему. Наприклад: *Розвиток інформаційних технологій необхідний в усіх галузях.*

4. Протилежні ідеї не повинні бути виражені рівнозначно: теза повинна відображати позицію автора і фокусувати увагу на доказі. Наприклад: *Трудова міграція надає як позитивний, так і негативний вплив на економіку країни.*

Практика нелінійної організації тексту

Суть нелінійної організації тексту полягає у тому, щоб увесь нелінійний процес продукування ідей перетворити в лінійно написаний текст, який буде читатися нелінійно.

Для того, що це зробити, потрібно виробити певну структуру роботи, організувати й написати основну частину, а потім вступ і висновок. У використанні процедур уже помітно певну логіку, а взявши її за основу, матимемо таку логічну структурованість тексту:

Процедура	Логічний порядок (спосіб організації тексту)
Відстеження (представити основні етапи)	Хронологічний: в часі або в послідовності подій або етапів
Дослідження (розділити на складові і критично обговорити кожен)	Ієрархічний: від найбільш важливого до другорядного
Огляд (представити основні характеристики)	Класифікаційний: згрупувати ідеї і впорядкувати їх логічно
Порівняння, зіставлення або протиставлення	Порівняльно-порівняльний: послідовно за характеристиками або блоками
Аналіз (розділити на складові, структурувати)	Дедуктивний: від загального до часткового
Доказ (переконати за допомогою аргументації)	Причинно-наслідковий: від найменш важливого до найбільш важливого
Опис (представити в деталях)	У порядку розташування, розміру або форми об'єктів

Підручники академічного письма часто пропонують скористатися логічним порядком, який відповідає характеру змісту тексту. Існує навіть встановлена класифікація есе на основі зв'язку змісту і логічного порядку:

- есе, яке описує процес (хронологічний порядок);

- есе, що виявляє причини і наслідки (причинно-наслідковий порядок);

- есе, що порівнює або протиставляє об'єкти (порівняльно-зіставний порядок);

- есе-доказ (логічний розподіл ідей).

Ці типи есе використовуються для підготовки до написання коротких академічних текстів у форматі міжнародних іспитів (Велика Британія) і теорії (США). Ми у своїй практиці будемо більше спиратися на вже відомі нам знання щодо курсу риторики й класичної композиції тексту. А отже, щоб побудувати щось цілісне, ми повинні постійно утримувати цю цілісність у голові й будувати це цілісне поетапно, елемент за елементом, так, щоб текст був логічним і аргументованим, адже аргумент є логічним обґрунтуванням вашої ідеї.

Для цього пригадаймо Грінову 3D – модель (куб) і для початку вмонтуємо аргументацію в неї.

Отже, робота над текстом починається таким чином: розуміння теми (культурний вимір) і ставлення до неї (критичний вимір) дають нам можливість висунути і сформулювати тезу (сильна теза нагадає нам про «п'ятий елемент» – силу), знайти підхід до предмету дослідження (процедуру, спосіб організації тексту) і на цій підставі намітити фокус тексту. Щоб організувати текст, необхідно на основі процедури вибудувати систему доказів, яка буде спиратися на аргументи, які підтримуються фактами. Факти повинні покрити предметну область (знову культурний вимір). Виходить, що, почавши з культурного виміру, ми від нього не відриваємося, а рухаємося через нього в просторі Грінової моделі по вектору критичного виміру.

Залишається згадати, що без операційного вимірювання й мовної оболонки текст існувати не може, а мовна форма тексту виглядає лінійно. Отже, нам необхідно наділити отриманий «скелет» тексту (його структуру) м'язами і зв'язками (докази) і вже цю активну фігуру «одягнути» в гідну й красиву оболонку – мовну форму.

Для створення тексту в 3D-моделі найкраще скористатися технологією мапування, з якою ми вже знайомилися.

Практика аналізу

Відомо, що ключовим елементом тексту є абзац. Усупереч поширеній а нашій освіті думці, текст не ділиться на абзаци, а будується з них, як будівля з блоків. Для того, щоб будівля була надійною, зручною і красивою, кожному блоку має відповідати своє точне місце, а кожен абзац повинен володіти і внутрішньої цілісністю, і міцними зв'язками з іншими абзацами. Якщо текст збудований продумано й точно, то поміняти в ньому що-небудь місцями практично неможливо: він утворює єдине логічне ціле. Таким чином, добре організовані абзаци допомагають авторові переконливіше викладати свої ідеї, а читачеві – легше їх сприймати.

Продовжуючи вже знайому нам архітектурну метафору, зауважимо, що як будь-яка будівля має фундамент і дах, точно так само і текст має вступ і висновок. Очевидно, що ці два елементи відрізняються від інших і за своїми функціями, і за своїм устроєм. Більш того, переплутати вступ із висновком так само неможливо, як переплутати фундамент із дахом. З одного боку, вступ і висновок з'єднують текст в єдине ціле, тому вони пов'язані не стільки з іншими абзацами, скільки між собою через весь текст («гамбургер-модель»). І якщо абзаци основної частини, подібно до фасаду будівлі, можуть містити різні специфічні деталі, то вступ і висновок несуть в собі тільки ідею всього тексту. З іншого боку, ідея тексту розвивається тільки вперед, тому вступ «дивиться» в текст, а висновок робить з нього висновки й дивиться далі, в майбутнє (модель п'ятиабзацного есе).

Практика синтезу

Відомо, що синтез як метод вивчення предмету передбачає поєднання окремих частин і розгляд їх як єдиного цілого, тобто вивчення, у нашому випадку, академічного тексту як цілого.

Вивести текст зі вступу і висновку простіше, ніж вступ і висновок з основної частини. Проте, якщо автор написав академічно грамотний текст, то його логіка повинна підказати й ту центральну думку, яка проходить через основну частину, і питання, яким автор задавався, і висновок, до якого він прийшов. Зрештою, висновок повинен виникати з доказів в основній частині. Маючи десять абзаців і логічний поділ текстів на два блоки, ми маємо цілком гідну підставу для того, щоб зрозуміти автора.

Власне єдність тексту визначається головною ідеєю, яка проходить через весь текст. Ця ідея чітко виражається тезовим реченням у вступі у вигляді теми, потім поділяється на окремі аспекти, кожному з яких відповідає один абзац. Абзаци упорядковуються так, щоб аспекти утворили логічну послідовність, що призводить читача до головного висновку, вираженого в заключній частині.

Виходить, що в тексті, по-перше, немає жодного абзацу, який би не підтримував основну ідею в будь-якому окремому аспекті, а по-друге, послідовність абзаців буде підпорядкована єдиній логіці, яка вибудовує аспекти в чітко визначеному порядку й, відповідно, вимагає для кожного абзацу тільки одного певного місця в тексті.

Найбільш характерними видами логічного порядку є хронологічний порядок, логічний поділ ідей, причинно-наслідковий порядок і порівняння / протиставлення.

Хронологічний порядок – це порядок викладу в часі, тобто послідовність подій або фаз процесу, як наприклад, етапи розвитку школи, послідовність розробки інноваційного проєкту, опис навчального процесу і тощо.

У **логічному поділі** ідей тема розділяється на частини, і кожна з частин обговорюється окремо. Наприклад, вступ шкільної програми основ правознавства може обговорюватися з точки зору соціальних, психологічних і політичних наслідків для суспільства. Послідовність викладу цих блоків розділених ідей в тексті також визначається логікою (наприклад, пріоритетністю, ступенем впливу або масштабами).

У **причинно-наслідковому** порядку обговорюються причини або наслідки (результати) будь-яких дій, подій або процесів. У тексті можуть обговорюватися одночасно й причини, і наслідки, як наприклад, результати прийняття нового державного стандарту, вплив зміни адміністративного статусу району на роботу системи освіти, нова кадрова політика директора школи, аналіз причин падіння успішності тощо.

Порівняння / протиставлення – це логічний порядок, в якому йде мова про схожість і/або відмінності між двома або більше явищами або предметами, як наприклад, успіхи школи до і після впровадження нових технологій навчання або порівняльний аналіз різних інноваційних програм.

Єдність тексту визначається не тільки логічним порядком і правильною структурою. Існують важливі мовні засоби, що дозволяють об'єднати текст і допомогти читачеві не випустити з уваги основну ідею. Так, наприклад, на риториці вивчаються заперечувальні, нейтральні, підтверджувальні перехідні конструкції, що допомагають організувати текст.

4. Абзац як основний елемент тексту

Для написання зв'язного логічного тексту нам потрібно оволодіти навичками написання його найменшої одиниці – абзацу. Головною функцією абзаців є сприяння логічності побудови тексту.

Абзац – це група тематично взаємопов'язаних речень, у яких може обговорюватися одна основна думка, висуватися нова теза, продовжуватися висвітлення теми попереднього абзацу з іншої точки зору тощо.

Абзац може складатися з одного або кількох речень, проте їхня кількість не важлива для якісного представлення мікротеми, що розкривається в абзаці. Абзац має свою структуру з трьох елементів: початкове речення, підтримувальне речення, підсумкове речення.

Початкове речення передає основну думку абзацу. Воно не тільки називає тему абзацу (про що в ньому піде мова), а й обмежує цю тему рамками того специфічного аспекту або аргументу, який може бути повністю розглянуто в

одному абзаці. Та частина заголовного речення, в якій формулюється цей специфічний аспект, називається контрольною думкою. Наприклад:

Тема – *Зимовий цикл українських свят*

Контрольна думка – *це низка національно-релігійних, що тривають від 4 грудня до 15 лютого.*

Підтримувальне речення розвиває тему, тобто пояснює або підтверджує головне речення, пропонуючи більш детальну інформацію в напрямку, заданому контрольною думкою.

Ось приклад підтримувальних речень до наведеного вище головного речення: *Цикл зимових свят починається 4 грудня зі свята Введення в храм Пресвятої Богородиці, «коли вводиться літо у зиму». Із цього дня у хліборобському розумінні починає спочивати земля, яку не можна копати лопатою аж до Благовіщення (7 квітня). У зимовому циклі простежується двочастинна структура давньої обрядовості: зустріч – проводи. Зустріччю предків на Свят-вечір розпочинався період найважливіших зимових свят – різдвяні свята, котрі закінчувалися проводами на Водохреща. Різдвяний цикл свят був пов'язаний із відродженням нового сонця, яке відтоді починає щораз вище підноситися й тепліше пригрівати. У ньому було найбільше обрядових дійств, якими намагалися забезпечити здоров'я, щастя й достаток; багато з них також було спрямовано на шанування покійних предків. У цей період українці вінішували, колядували та щедрували – співали ритуальних пісень-побажань господарям осель та їхнім домочадцям. Умовно завершував зимовий цикл святкових дат 15 лютого – Стрітення, з ним народне повір'я пов'язувало прикмети, за якими визначали настання весни, передбачали, яке буде літо.*

Підсумкове речення вказує на кінець абзацу і залишає читачеві важливі моменти для запам'ятовування або підводить підсумок, перефразовуючи початкове речення: *Таку багату національну спадщину традиційних зимових свят, що засвідчують світогляд пращурів, важливо передати нащадкам.*

Підсумкове речення пишеться не завжди і не в кожному абзаці, проте буває особливо корисним у тих випадках, коли абзац насичений деталями,

текст складний за змістом або перехід від однієї думки до іншої вимагає особливої уваги. Воно також необхідне, коли абзац представляє собою окремий текст (наприклад, анотацію або резюме). У зазначеному випадку підсумковим можна вважати й останнє речення абзацу, де вказано на завершуваність зимових свят 15 лютого.

Заголовне речення є корисним навігаційним засобом як для автора, так і для читача. Авторіві видно, яку інформацію потрібно включити в цей абзац (і яку, відповідно, виключити), а читачеві видно, про що піде мова в цьому абзаці, і він краще підготовлений до сприйняття цієї інформації. Більш того, це заощадить час читача, оскільки підтримувальні речення можна й не читати (хоча писати їх, природно, необхідно). Подивіться на три речення нижче.

Гонконг – одне з найбільш гучних і багатолюдних міст світу.

Гонконг розташований близько до узбережжя, але далеко від великих річок на півдні Китаю.

Гонконг є місцем базування офісів цілого ряду провідних компаній.

Всі три речення починаються однією темою (Гонконг), однак контрольна думка у кожного своя. Відповідно, кожне з цих речень може бути заголовним і відкривати свій власний абзац. Читачеві легко припустити, які деталі будуть викладатися автором кожному випадку, і він може уважно прочитати один абзац (наприклад, про компанії, розташовані в Гонконзі) і пропустити інші, лише пробігши очима заголовні речення.

Отже, завдяки добре сформульованій контрольній думці абзац організовується і вбирає в себе необхідну і впорядковану відповідним чином інформацію. Останні речення, можливо, не такі важливі й помітні, проте в грамотному тексті й у них є певні функції. Виробивши навик починати абзац із заголовного речення, корисно пам'ятати й про те, як закінчити абзац і зв'язати його з наступним реченням.

Як уже зазначалося, останні речення абзацу можуть виконувати дві функції: по-перше, підбивати підсумок того, про що йшла мова в абзаці, перефразовуючи заголовне речення; по-друге, пов'язувати цей абзац із

наступним, не розкриваючи його тему, але натякаючи на те, як буде розвиватися текст далі. У цьому плані функції прикінцевого речення схожі з функціями укладення до тексту, особливо якщо це висновок не до статті, а до рубрики статті або до глави в книзі. Крім того, абзац у тексті може починатися (і часто починається) з речення, що зв'язує його з попереднім абзацом. У науковій літературі прикінцеве речення абзацу в тексті дозволяє зробити висновок з нього, що може бути дуже зручно для побудови висновкової частини всього тексту.

Ці проміжні висновки збираються потім воедино й допомагають читачеві сприймати текст як ціле, слідуючи за логікою письменника.

5. Вступ і заключна частина

Основні функції і характеристики вступної частини

Вступ і висновок – найважливіші складові академічного тексту. Щоб знайти їх, важливо розуміти їхні основні характеристики, звернімо увагу на те, що вступ інтригує читача й повідомляє йому головну тему, про яку піде мова, а висновок підводить підсумки й дивиться в майбутнє.

Вступ виконує цілий комплекс функцій: зацікавити читача, окреслити тему в цілому, позначити проблему, сформулювати тезу, намітити структуру тексту й аспекти, за якими буде проходити дослідження. І все це повинно бути укладено в один невеликий абзац. Вступ іноді порівнюють з лійкою, за допомогою якої автор звужує дискусійне поле до тієї проблеми, яку можна вирішити в межах цього тексту .

Перш за все, треба зацікавити читача, щоб він в цю «воронку» зазирнув. Потім потрібно окреслити тему, в межах якої проводиться дослідження (предметна область) і виділити в ній ту проблему, яка буде розглядатися в тексті. Далі формулюється ключова ідея, тобто теза (що має на увазі й процедуру) і, нарешті, дається огляд аспектів, або етапів, які текст охоплює.

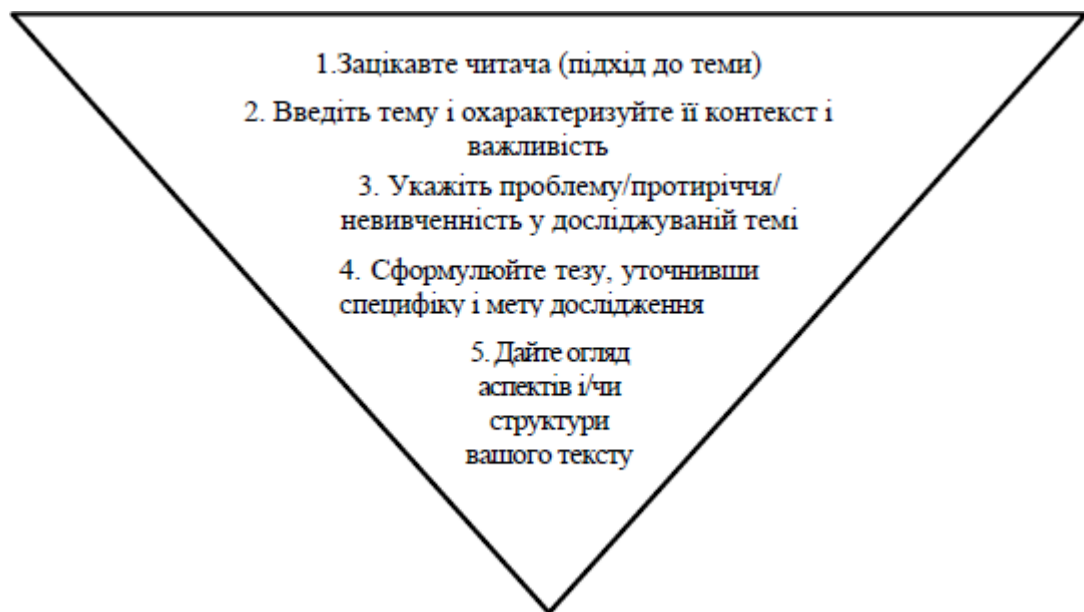

Рис.4. Структура вступу за принципом лійки.

У базовій моделі есе верхня центральна стрілка показує, що вступ виникає з якогось зовнішнього контексту, загального для автора й читача за межами тексту. З цього ж зовнішнього контексту, тобто з розуміння теми або культурного виміру, народжується і ідея автора. Проходячи через «воронку» вступу, ця ідея знаходить чітких обрисів, формулюється і стає об'єктом дослідження зі спрямованою на нього певною процедурою.

Стрілка, що веде від вступу до першого абзацу основної частини, показує відразу два типи зв'язку: зв'язок вступу з усією основною частиною тексту і його зв'язок безпосередньо з першим абзацом основної частини. З одного боку, у вступі вказуються аспекти проблеми, які будуть розглядатися в тексті в порядку їхнього викладу, а з іншого боку – останні слова вступу можуть слугувати певною мірою заключним реченням, яке буде пов'язувати його з темою першого абзацу основної частини.

Однак найважливішою частиною вступу є формулювання тези – тієї ідеї, яку автор розвиває і доводить і на основі якої, врешті-решт, робить висновок. З урахуванням «інтриги», теза не буде міститися в першому реченні, проте воно цілком може увібрати в себе аспекти проблеми й навіть порядок їхнього викладу.

Перехід від «інтриги» до тези й аспектів обговорення лежить через постановку проблеми. Зацікавивши читача, автор лише повертає його увагу. Далі він повинен сформулювати саму проблему, яка спонукала його писати, а вже від проблеми межах цього тексту. Тут важливо, що не тільки абзац, а й ціле есе, стаття або навіть книга не можуть досягти неосяжного. Вступ, таким чином, й окреслює межі дослідження, й організовує текст, і налаштовує його фокус.

Поняття заключної частини

Структура закінчення є протилежною структурі вступу і нагадує «обернену воронку» і містить схожі за характером елементи, але в зворотному порядку. Найближче до тексту будуть перераховані висновки за кожним із аспектів, потім сформульований головний висновок, тобто твердження тези й обґрунтування його значущості, а потім тема ніби розчиняється, виходячи за межі тексту. Тут намічаються перспективи подальших досліджень (причому не обов'язково тільки цього дослідження й цими дослідниками), оцінюється значення отриманих результатів для розвитку цього напрямку досліджень і даються рекомендації про те, як можна використовувати результати дослідження в подальшому. Так фокус тексту розкривається й пов'язує ідеї письменника з більш широким контекстом досліджень за межами цього тексту.

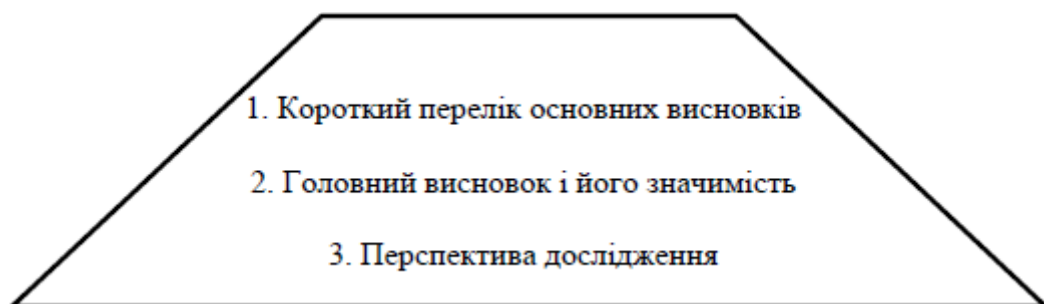

Рис.5. Структура заключної частини за принципом оберненої лійки.

Взаємозв'язок вступу й висновку

Структура тексту і організація інформації всередині його елементів значно полегшує завдання й автора й читача. Однак ідеальна структура завжди

є лише моделлю, і ця модель досить гнучко використовується досвідченими авторами, що робить її ефективною, зручною і прийнятною в різних дисциплінарних і жанрових контекстах. Дотримання моделі аж ніяк не робить текст нудним і передбачуваним. Важливим показником якісного академічного тексту є й те, що хороший висновок – це не закінчення, а лише початок. Закінчення є однією з найважливіших частин, що передає головну думку автора, а найголовніше – мету, адресовану читачеві.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть нелінійної організації тексту?
2. Які визначення тексту Вам відомі?
3. Чи тотожними є поняття «текст» і «дискурс»?
4. Які є ознаки академічного дискурсу?
5. Що Вам відомо про класичні логічні прийоми організації тексту?
6. Які складові гамбургер-моделі?
7. Що таке п'ятиабзацне есе? Якою є його структура?
8. Які складові базової моделі академічного тексту?
9. Що розуміємо під поняттям «риторична тріада»?
10. Якою є структура заключної частини за принципом оберненої лійки?
11. Що таке абзац і яка його роль у тексті?
12. Якою є структура абзацу?
13. Якою є структура вступу за принципом лійки?
14. У чому полягає взаємозв'язок вступу й закінчення?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. *Користуючись способами й моделями організації академічного тексту, сформулюйте чітку й містку тему та напишіть навчальний текст про те, як треба писати самостійні тексти.*

Завдання 2. *Прочитайте уважно речення, що становлять цілісний абзац. Аргументуйте, які з них є початковим, заключним?*

1. Термін «експеримент» походить від. лат. *experimentum* – спроба, дослід і вживається для позначення низки споріднених понять: дослід, цілеспрямоване спостереження, відтворення об'єкта дослідження, організація особливих умов його існування, перевірка передбачень. 2. Отже, поняття «експеримент» означає проведення у визначених умовах серії дослідів для спостереження за станом об'єкта дослідження, які дозволяють стежити за його змінами й відтворювати їх кожний раз під час повторення дослідів. 3. Однією з важливих складових наукових досліджень є експеримент».

Завдання 3. *Розташуйте речення в поданих абзацах відповідно до структури абзацу. Визначте й аргументуйте, яке з них заголовне речення, які підтримувальні.*

А) 1. Чиста, або теоретична, математика утворилась на основі застосування теоретичного способу систематизації математичного знання – логічного доказу, тобто переходу від одних положень до інших. 2. Математичні знання цих народів не розділялись на математичні дисципліни, а були об'єднані за практичним призначенням відповідного роду діяльності. 3. Першим практично зорієнтованим науковим знанням була математика, яка виникла в Стародавньому Єгипті й Месопотамії. 4. Математика як форма теоретичної свідомості виникла в VI ст. до н.е. у Стародавній Греції. 5. Визначення поняття науки вперше було дане Аристотелем.

Б) 1. Термін «експеримент» походить від. лат. *experimentum* – спроба, дослід і вживається для позначення низки споріднених понять: дослід, цілеспрямоване спостереження, відтворення об'єкта дослідження, організація особливих умов його існування, перевірка передбачень. 2. Отже, поняття «експеримент» означає проведення у визначених умовах серії дослідів для спостереження за станом об'єкта дослідження, які дозволяють стежити за його змінами і відтворювати їх кожний раз під час повторення дослідів. 3. Однією з важливих складових наукових досліджень є експеримент

В) 1. У цілому фірма, з одного боку, виступає різновидом підприємства (об'єднання підприємств), з іншого – його ім'ям (фірмовим найменуванням) як

ділового суб'єкта власності. 2. За своєю суттю вона є трансформою, або інститутом. 3. Багатозначною є і категорія природи. 4. Поняття «фірма» є збірним, міжнародним; воно веде своє походження від німецького слова *firma* – підприємство; від латинських слів *firmus* – міцний, сильний і *firmare* – зовнішній вигляд (форма), прикриття, привід для чого-небудь; від італійського слова *firma* – підписувати, закріплювати (підтверджувати) підписом. 5. Розрізняють природу в первинному, власному розумінні – єство, фізичну природу і природу як створену людиною сукупність умов власного існування. 6. Друга – етична (від грецької: *норов*, *характер*, *звичка*) – природа («звичка – друга натура») нерозривно пов'язана з культурними, моральними цінностями, які відображають благоспрямованість господарського буття.

Г) 1. Естетичні закони – це естетичні відношення між естетичними явищами. 2. Таким чином, естетика – це системне знання, що охоплює певні закони, категорії, поняття, дослідження яких і розкриває її зміст. 3. Вони розкривають зв'язки, тенденції, суперечності, які існують між естетичними явищами. 4. Естетика як система містить, крім естетичних категорій та понять, ще й естетичні закони. 5. Естетичні закони – це закони естетичної діяльності, закони мистецтва як форми суспільної свідомості, закони художньої творчості, закони художнього процесу, закони художнього сприйняття, закони естетичного виховання та ін.

Д) 1. З цього, виникає протиріччя між традиційною системою освіти й нагальною потребою суспільства у креативній системі розвитку особистості. 2. Від людини потребують якостей, котрі б дозволяли творчо й продуктивно підходити до будь-яких, навіть незначних змін. 3. Потрібно адекватно реагувати на ці зміни, для цього особистість повинна активізувати свій творчий потенціал. 4. У сучасному світі творча особистість стає досить ваговою для суспільства на всіх етапах його розвитку.

Завдання 4. *Розташуйте абзаци в логічному порядку. Проаналізуйте кожен із абзацив відповідно до його класичної структури.*

I.

1. Ще не так давно креативність вважалася однією з необхідних якостей творчих працівників: учених, художників, композиторів, дизайнерів, журналістів тощо. Сьогодні креативність стає одним із обов'язкових атрибутів успішного фахівця.

2. Креативність студента є однією з найважливіших умов становлення майбутнього фахівця. Для прояву й розвитку креативності кожної особистості, а також для досягнення високих і якісних результатів трудової діяльності перед нашим суспільством ставиться завдання цілеспрямованого формування особистості, здатної до свідомої творчої участі в перетворювальній діяльності суспільства. Це завдання повинне здійснюватися системою цілеспрямованого навчання та виховання, впливу на конкретну особистість, використання особистісно-орієнтованого підходу.

3. Систематична робота з розвитку творчих здібностей дає такі результати: студенти стають допитливими, активними, вміють навчатися, справжніми мрійниками й фантазерами, людьми, здатними бачити диво у звичних речах. Власна творчість студентів допомагає міцніше засвоювати й запам'ятовувати теоретичні відомості. Легше вирішується проблема мотивації, студенти самі виявляють бажання творити.

4. У сучасному світі творча особистість стає досить вагомою для суспільства на всіх етапах його розвитку. Від людини потребують якостей, котрі б дозволяли творчо й продуктивно підходити до будь-яких навіть незначних змін. Потрібно адекватно реагувати на ці зміни, для цього особистість повинна активізувати свій творчий потенціал. Із цього виникає протиріччя між традиційною системою освіти й нагальною потребою суспільства у креативній системі розвитку особистості.

5. В інформаційному суспільстві фахівець повинен швидко сприймати будь-яку форму мовлення, осмислювати необхідну інформацію, продукувати монологи, вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції тощо. Професійна комунікативна компетенція формується на основі комунікативної компетенції і передбачає насамперед наявність

професійних знань, а також загальної гуманітарної культури людини, її вміння орієнтуватися в навколишньому світі та вміння спілкуватися у процесі професійної діяльності за офіційних чи неофіційних обставин.

II.

1. Одним із важливих кроків до інтеграції української освітньої системи у вищих навчальних закладах до європейської стало запровадження Болонського процесу. У межах цього було введено двоступеневу освіту, кредитно-трансферну систему ECTS, ЗНО, ухвалено Закону України «Про вищу освіту» та ін. Проте, поряд із успіхами, необхідно відзначити й низку проблем: психологічна неготовність вступників та суспільства загалом до різкого переходу на прийом винятково за сертифікатами та позбавлення вступника можливості обирати кращу оцінку за результатами тестування, вступних випробувань або випускних екзаменів довузівської підготовки. Це можна розцінювати і як порушення прав людини.

2. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави. Зі здобуттям Україною не-залежності з'явилася необхідність у трансформації системи вищої освіти, наближення її стандартів до європейських норм. Тому проблема освіти хвилює кожного з нас, адже нам не байдуже наше майбутнє й майбутнє наших дітей. Чим якіснішою буде освіта, тим більш розвиненим стане наше суспільство. Ще з давніх часів цьому питанню приділялась значна увага. Сьогодні освіта в Україні має високий рівень, проте щоб утримувати цей показник необхідно постійно удосконалюватися.

3. Сьогодні до структури освіти України входить: дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, аспірантура, докторантура. Проте саме вища освіта перебуває в полі пильної уваги усього суспільства. Метою її модернізації є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі

інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

4. Початок формування освітньої системи має давню історію. Літературні й археологічні джерела засвідчують про існування в східних слов'ян писемності ще до прийняття християнства. Так, болгарський письменник Хоробрий у праці «О письменах» говорить про те, що до запровадження абетки Кирила й Мефодія користувалися на письмі «чертами й різами» (піктографічними знаками). Із часом освітня система удосконалювалася, відкривались вищі навчальні заклади, колегіуми, розширювалися напрямки підготовки кадрів тощо.

Завдання 5. *Складіть абзац за поданим початковим реченням: «Україна починається з тебе». Прочитайте уважно речення, що становлять цілісний абзац. Аргументуйте, які з них є підтримувальними, прикінцевим?*

Тести для самоконтролю

1. Твердження, в якому сформульована центральна ідея всього тексту називається

- A. тезою
- B. гіпотезою
- C. метою
- D. висновком

2. Порядок викладу в часі, тобто послідовність подій або фаз процесу це

- A. порівняння / протиставлення
- B. причинно-наслідковий порядок
- C. логічний поділ ідей
- D. хронологічний порядок

3. Розділення теми на частини, кожна з яких обговорюється окремо це

- A. порівняння / протиставлення
- B. причинно-наслідковий порядок
- C. логічний поділ ідей
- D. хронологічний порядок

4. Обговорення причин або наслідків (результатів) будь-яких дій, подій або процесів це

- A. порівняння / протиставлення
- B. причинно-наслідковий порядок
- C. логічний поділ ідей
- D. хронологічний порядок

5. Логічний порядок, у якому йдеться про схожість і/або відмінності між двома або більше явищами або предметами це

- A. порівняння / протиставлення
- B. причинно-наслідковий порядок
- C. логічний поділ ідей
- D. хронологічний порядок

6. Група тематично взаємопов'язаних речень, у яких може обговорюватися одна основна думка, висуватися нова теза, продовжуватися висвітлення теми попереднього абзацу з іншої точки зору тощо називається

- A. академічним текстом
- B. тезою
- C. абзацом
- D. анотацією

7. В основній частині базової моделі академічного тексту обов'язковим елементом у кожному абзаці є

- A. рекомендація, оцінка, прогнозування
- B. обґрунтування
- C. інтрига
- D. теза

8. Найважливішою частиною вступу є

- A. введення теми й характеристика її контексту і важливості
- B. формулювання тези
- C. огляд аспектів і/чи структури вашого тексту
- D. зацікавлення читача

9. У риторичній тріаді механіка відповідає за

- A. організацію тексту
- B. принципи правильного налаштування на предмет
- C. оформлення тексту за допомогою синтаксису, граматики і частково стилістики
- D. організацію тексту за принципами логіки, психології і філософії

10. У риторичній тріаді фокус відповідає за

- A. організацію тексту
- B. принципи правильного налаштування на предмет
- C. оформлення тексту за допомогою синтаксису, граматики і частково стилістики
- D. організацію тексту за принципами логіки, психології і філософії

***ТЕМА 5. НАУКОВА СТАТТЯ ЯК САМОСТІЙНИЙ НАУКОВИЙ ТВІР.
КУЛЬТУРА ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ: ЦИТУВАННЯ Й
ПОКЛИКАННЯ. УКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЇ***

План

1. Тези. Правила написання.
2. Поняття про статтю як самостійний науковий твір. Класифікація та призначення статей.
3. Підготовка наукової статті. Необхідні вимоги до статті.
4. Мовні кліше в науковій статті.
5. Оформлення покликань.
6. Правила бібліографічного опису.

Література

1. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації. Електронна бібліотека Інституту журналістики. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php/index.php?act=article&article=1080>.
2. Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / за ред. Л.І. Мацько. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. 252 с.
3. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. Київ : "Центр навчальної літератури", 2006. 312 с.

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі освіти й науки.

Науковий стиль має кілька різновидів: власне науковий (жанри: монографія, енциклопедія, довідник, стаття, дисертація, тези, реферат), науково-популярний (нарис, стаття, книга, лекція), науково-навчальний (посібник, підручник, словник, лекція, реферат).

Основна функція: повідомлення, з'ясування, доказ наукових теорій, явищ, знань. Головне призначення наукового стилю — систематизування, пізнання світу, служити для повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству.

Загальні ознаки: логічність, чіткість, точність, послідовність викладу. Головні ознаки наукового стилю: інформативність, понятійність і предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причиново-наслідкових відношень, висновки.

Мовні ознаки: усна й писемна форми мовлення. Слова-терміни, іншомовні слова, складні речення. Монологічна форма тексту. Типи мовлення: опис і роздум (рідше), розповідь. Головні мовні засоби: абстрактна лексика, символи, велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, зразків-символів, часто іншомовних слів, наукова фразеологія (стійкі термінологічні словосполучення), цитати, покликання, однозначна загальноживана лексика, безсуб'єктність, безособовість синтаксису, відсутність всього того, що вказувало б на особу автора, його уподобання (емоційно-експресивних синонімів, суфіксів, багатозначних слів, художніх тропів, індивідуальних неологізмів).

Залежно від завдань чи різновидів наукової літератури цей стиль розподіляється на кілька підстилів:

1) власне науковий (*академічний*) – має своїм завданням якнайповніше, якнайточніше, обґрунтовано повідомити наукову інформацію й довести її новизну. Відрізняється насиченістю термінів, використанням довгих складних слів, іншомовної лексики (статті в журналах, дисертації, монографії, доповіді тощо);

2) науково-популярний – у зрозумілій, доступній формі знайомить масову аудиторію (неспеціалістів) із досягненнями науки і техніки, зацікавлює, залучає до активної діяльності в тій чи іншій галузі. Характерні ознаки: інформація подається вибірково, не в повному обсязі, без розлогої аргументації; наводяться лише факти; образність, емоційність (експресія) наукового тексту (використання епітетів, метафор, образних перифраз); терміни подаються переважно описово; вживається фразеологія (нариси, книги, лекції, статті);

3) навчально-науковий – має за мету активізувати логічне мислення читача (слухача), виконує навчальну функцію (підручники, навчальні та методичні посібники, програми, збірники задач, завдань і вправ, лекції, конспекти, навчально-методичні матеріали);

4) науково-діловий – технічна документація (контракти, інструкції, повідомлення про випробування й аналізи, формули винаходів тощо);

5) науково-інформативний – реферати, анотації, патентні описи;

6) науково-довідковий – словники, довідники, каталоги.

Провідне місце серед усіх підстилів наукового мовлення посідає *академічний*. Ним пишуться наукові твори, адресовані фахівцям, статті в журналах, а також дисертації, монографії, наукові доповіді тощо.

1. Тези. Правила написання

Тези – це коротко сформульовані основні положення наукової доповіді, статті чи іншої наукової праці.

Пишуть тези з метою узагальнення наявного матеріалу, подання змісту відносно великого об'єму публікації чи доповіді в короткому формулюванні.

Основні ідеї статті чи доповіді, коротко викладені в тезах (1-2 сторінки), формуватимуть думку читача про наукову працю загалом та впливатимуть на рішення про потребу ознайомитися з її матеріалом узагальнено. Вдало написані тези привертають увагу як до наукового матеріалу, так і до їх автора, тоді як невдало складений текст тез відлякує читачів навіть від цікавої наукової праці. Якість тез багато в чому залежить від наукового змісту роботи, але його можна або вигідно представити, або ж зіпсувати.

Пишучи тези на основі власного наукового дослідження, автор добре володіє питанням і його основним завданням стає коротке та змістовне вираження матеріалу в письмовій формі. Це не завжди вдається легко та швидко зробити, але після завершення роботи над тезами розуміння описаної

проблеми стає глибшим. Часто в авторів навіть з'являються нові ідеї, також набагато легше стає донести суть своєї праці до читачів чи слухачів.

Тези можуть бути представлені двома основними групами.

Написані за наявним матеріалом (стаття чи доповідь). Основна складність полягає в необхідності значного зменшення обсягу друкованого тексту за максимального збереження його змісту. Читаючи текст, його розбивають на низку уривків, з кожного виділяють найважливіше за змістом. Згодом, добре обдумавши виділені фрагменти, з'ясувавши їхню суть, формулюють з них окремі положення, сукупність яких і буде тезами.

Написані до того, як складено доповідь. Автор спочатку пише тези, а згодом розширює їх до розмірів статті. Так опрацьовують тези доповідей, які подають на наукові конференції. Складність полягає в тому, що автор не має до кінця сформованого уявлення про питання чи проблему, яким присвячені тези. Йому хочеться записати ідею, що виникла, щоб, попрацювавши над нею, винести її до наукової громадськості. Опрацювання ідеї починають вже під час написання тез. Для того, щоб зробити ідею зрозумілою читачеві, автор вводить його в суть проблеми, показує різні аспекти роботи.

За структурними особливостями тези поділяють на три основні типи:

Постановка проблеми:

- короткий вступ, щоб окреслити актуальність теми;
- огляд наявних поглядів на проблему чи стан досліджень;
- деякі власні думки на цю тему;
- заплановані дослідження;
- висновок та пропозиції щодо вирішення проблеми.

Результати дослідження:

- короткий вступ з постановкою проблеми;
- характеристика об'єкта та предмета дослідження;
- зміст проведених досліджень;
- отримані результати та їх аналіз;

- висновки.

Нова методика проведення експериментальних чи теоретичних досліджень:

- короткий вступ з описом завдання, яке потребує розробки нової методики;
- порівняння нової методики з уже існуючими;
- результати застосування, аналіз переваг та обмежень нової методики;
- висновки.

Перед початком наукової конференції (семінару, симпозіуму) зазвичай публікують збірник тез доповідей – попередніх матеріалів, що містять виклад основних аспектів запланованих доповідей.

Правила оформлення тез доповідей визначає оргкомітет конференції; їх включають в інформаційні повідомлення, що надсилають майбутнім учасникам конференції та виставляють на сайті конференції. Вимоги щодо оформлення потрібно точно виконувати, порушення в оформленні суттєво ускладнюють роботу над збірником тез і можуть бути підставою для відмови в публікації.

Обов'язковими елементами тез є заголовок, прізвища авторів, назви та адреси організацій, де вони працюють. Обсяг тексту має бути невеликим, але достатнім для чіткого викладу думок автора.

За результатами розгляду тез доповідей Організаційний комітет ухвалює рішення про включення доповіді в програму роботи конференції та публікацію тези чи доповіді у збірнику матеріалів конференції. Під час написання тез рекомендовано дотримуватися певної послідовності дій. Розглянемо їх детальніше.

1. Визначте, до якого типу належатимуть тези, виберіть відповідну структуру.
2. Продумайте, що є основним результатом чи висновком вашої наукової роботи.

3. З урахуванням вибраного типу тез, основного результату наукового дослідження та назви і профілю конференції підберіть робочу назву тез. Бажано, щоб назва тез містила ключові слова тематики конференції чи її підсекцій. У випадку невідповідності тез тематиці конференції, вам відмовлять в участі в її роботі.

4. Складіть детальний план. Для цього до кожного обов'язкового структурного елемента чи розділу продумайте та запишіть хоча б одним реченням його основну ідею. Кожна з цих ідей буде розкрита абзацом тексту в майбутніх тезах.

5. Уважно перечитайте написаний план та проаналізуйте, чи достатньо перелічених пунктів для повного розкриття теми. За необхідності доповніть план потрібними пунктами. Записані ідеї мають складати логічну послідовність для доведення основної ідеї, результатів та висновків, в іншому випадку потрібно змінити розташування абзаців, уточнити формулювання. Можливо, зміни в тезах наштовхнуть на внесення коректив у назву роботи.

6. Ознайомтеся з вимогами щодо оформлення тез, зокрема їхній об'єм, шрифт, поля. Пропонований обсяг орієнтовно розділіть між запланованими абзацами та починайте написання роботи.

7. Починаючи з першого абзацу, коротко формулюйте свої думки, відповідно до відведеного обсягу. Далі переходьте до другого абзацу і працюйте над тезами аж до висновків.

8. Уважно перечитайте весь текст, звертаючи особливу увагу на логічність переходу між абзацами. У роботі має простежуватися чітка структура і послідовність викладу. За потреби відредагуйте зміст абзаців, а якщо виникли нові міркування, то внесіть їх у план тез та попрацюйте над ними відповідно до пунктів 4 –8 пропонованого алгоритму. Текст роботи має містити основні результати проведеного дослідження та добре аргументовані висновки.

9. Перевірте відповідність загального обсягу тез до вимог. Знайдіть і скоротіть другорядні деталі тесту, замініть фрази, щоб позбутися неповних рядків.

10. Оформіть усі складові тез, такі як назву, дані про авторів, текст, список літературних джерел згідно з вимогами оргкомітету конференції.

11. Покажіть написану роботу науковому керівникові, своїм колегам, вислухайте їхню думку про зміст, обґрунтованість та стиль роботи. Внесіть у тези ті виправлення та доповнення, які вважаєте суттєвими та потрібними.

12. Готові тези відправте в оргкомітет конференції.

Працюючи над тезами, молодий науковець має дотримуватися певних загальних вимог до їхнього написання:

- викладати свої міркування щодо отриманих результатів, а не переписувати вже опубліковані статті;
- коротко формулювати кожне твердження, наділяти його суттєвим змістом, логічно чи емпірично обґрунтовувати;
- не намагатися розглядати у тезах вирішення проблеми, адже тези – це аналітична праця з обраної теми;
- дотримуватися наукового стилю, але пам'ятати, що навіть невідготовлений читач має зрозуміти текст ваших тез.

Дотримання вищенаведених порад щодо порядку організації роботи над тезами доповіді, змісту та побудови тексту з додаванням цікавих ідей, міркувань та результатів теоретичних чи експериментальних досліджень дасть змогу навіть перші тези та перший виступ на конференції перетворити на яскраве та переконливе входження в наукову спільноту, отримати рекомендацію до опублікування представленого матеріалу. Вдалий виступ сприяє жвавому обговоренню, з якого можна почерпнути нові ідеї щодо подальших досліджень.

2. Поняття про статтю як самостійний науковий твір. Короткі відомості про науковий стиль

Текст наукової статті – це своєрідний портрет автора, що відображає професійну майстерність, культурний рівень, кругозір, культуру мислення й культуру мовлення.

Стаття – це невеликого розміру надрукована в часописі або збірнику наукова робота, присвячена певній проблемі, питанню й розрахована на фахівців, які розв’язують цю проблему.

За змістом наукові статті поділяються на:

- власне наукові (виклад основних результатів роботи);
- науково-популярні (орієнтують на читацьку аудиторію, серед якої можуть бути непрофесіонали). Ознакою таких статей є доступність змістової інформації;
- науково-навчальні та науково-методичні (містять практичний виклад закономірностей, досліджуваних об’єктів, методи їхнього застосування у практичній діяльності);
- науково-публіцистичні (присвячені актуальним для наукової громадськості проблемам).

Наукові статті бувають інформативні (інформують про нові результати дослідження), оглядові (аналіз подій, явищ тощо, зіставлення їх, виявлення найважливіших напрямів у розвитку науки), аналітичні (всебічний аналіз досить репрезентативних фактів, який виводить на розв’язання наукової проблеми), дискусійні (про спірні питання).

У дискусійних статтях містяться спірні наукові положення. Вони публікуються для обговорення спірних питань у пресі.

Оглядова стаття (аналітична, тематична) містить систематизовані наукові відомості з будь-якого питання (теми, проблеми), отримані на основі аналізу першоджерел.

Також статті поділяються:

За читацьким призначенням:

- для вузького кола науковців;

- спеціалістів певної галузі (фаху) або кількох галузей (фахів);
- широкого загалу науковців тощо.

За кількістю авторів:

- один автор;
- два автори;
- авторський колектив.

3. Підготовка наукової статті. Необхідні вимоги до статті

Підготовка до написання наукової статті охоплює такі етапи:

1. Формулювання робочої назви статті:

- заголовок має бути лаконічним і однозначним;
- заголовок повинен сконцентрувати увагу читача на предметі дослідження.

2. Визначення меж теми та обсягів наукової інформації, представленої в науковій статті.

3. Розроблення орієнтовного плану (змісту) статті: вступу, основної частини, висновків, перспективи дослідження.

4. Окреслення у вступі змісту роботи:

- постановка проблеми, з'ясування її актуальності та науково-практичного значення;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання певної проблеми і на які опирається автор;
- порушення невирішених раніше питань, яким присвячена стаття;
- формулювання мети і завдань статті.

5. Визначення методів дослідження, джерельної бази, підготовки основних тез – відповідей на завдання.

6. Тлумачення використаних у статті термінів.

7. Обґрунтування в основній частині отриманих результатів. Текст має опиратися на принципи —від відомого до невідомого, —від простого до складного.

8. Перевірка узгодженості між заголовком, метою, завданнями й висновками.

9. Міркування над перспективами наступних розвідок у цьому питанні.

10. Проведення самоконтролю виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях. Перевірка тексту статті на відповідність:

- чинним правописним нормам;
- вимогам наукового стилю;
- оформлення цитат і посилань.

11. Оформлення списку використаних джерел за чинними стандартами.

Існують встановлені ВАК України вимоги щодо оформлення наукових статей. Тому наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, що публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті – 0,5 – 0,7 авт. арк. Опублікувати статтю – це означає зробити науковий матеріал надбанням фахівців, які можуть використати його у своїй науковій чи практичній діяльності. Рукопис статті повинен мати повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури.

Необхідні вимоги до статті.

Приступаючи до написання статті за результатами якогось часткового дослідження, передусім необхідно скласти план. План середньої за обсягом статті (7 – 10 с.) може мати такий вигляд:

- *вступ* – постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями;
- *останні дослідження й публікації*, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- *формулювання завдань статті*; цей розділ тим важливий, що з нього читач визначає корисність для себе цієї статті; мета її впливає з постановки загальної проблеми й огляду раніше виконаних досліджень, тобто стаття має ліквідувати якісь «білі плями» в загальній проблемі;
- *виклад власне матеріалу дослідження* (на це відводиться 75 – 80% обсягу статті). Тут слід наголосити на головному в матеріалах дослідження; подати методи вирішення поставлених завдань і викласти отримані результати. Якщо до обсягу статті немає суворих обмежень, то доцільно описати методику дослідження повніше;
- у закінченні наводяться *висновки дослідження* та коротко подаються *перспективи* подальших розвідок у цьому напрямі.

Деякі журнали публікують для авторів вимоги до структури статей.

Наукові статті посідають чільне місце серед джерел інформації. Вони дають можливість значно оперативніше реагувати на назрілі проблеми сучасності. З позиції достовірності їх слід розглядати окремо за видами й залежно від того, до яких наук вони належать: природничо-технічних або гуманітарних.

Теоретична стаття має вирізнятися точністю доказів, застосуванням сучасних методів моделювання, залученням даних експериментальних досліджень. Теоретичні статті в галузі гуманітарних наук значно більше, ніж статті технічного, фізико-математичного профілю, насичені роздумами, порівняннями, логічними доведеннями. Достовірність їх змісту перебуває в залежності від достовірності вихідної інформації, використаної авторами.

Самостійне значення має *інформаційна стаття* в будь-якій науковій галузі. Така стаття оперативна й актуальна, вона містить стислий, конкретний виклад певних фактів, повідомлення про якусь подію, явище.

Про достовірність вихідної інформації свідчить не тільки характер першоджерела, а й науковий, професійний авторитет автора, належність його до тієї чи іншої наукової школи. У всіх випадках слід добирати тільки останні дані, найавторитетніші джерела, точно зазначати, звідки взято матеріали. До

фактів з літературних джерел треба підходити критично. Не можна забувати, що життя постійно йде вперед, розвиваються наука, техніка й культура. Те, що вважалося абсолютно точним учора, сьогодні може виявитися неточним, а часом і неправильним.

Отже, наукові статті посідають чільне місце серед джерел інформації. Вони дають можливість значно оперативніше реагувати на назрілі проблеми сучасності. Під час складання тексту наукової статті фахівцеві слід не тільки дотримуватися структурної організації наукової інформації, але й будувати зміст наукового знання відповідно до вимог, зокрема й мовних, певного жанру.

4. *Мовні кліше в науковій статті*

Готуючи науковий текст, доречно урізноманітнюємо палітру мовних засобів (слів, словосполучень, висловів), вибір яких залежить від смислових відношень між частинами сформульованої думки.

МОВНІ КЛІШЕ ДЛЯ ФОРМУЛЮВАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

- *Проблема є актуальною на сучасному етапі розвитку науки...*
- *Проблема є актуальною...*
- *Проблема є дискусійною...*
- *Проблема є недослідженою...*
- *Проблема є цілком на часі...*
- *Проблема заслуговує на особливу увагу...*
- *Проблема не була об'єктом спеціального вивчення...*
- *Проблема перебуває в центрі уваги...*

МОВНІ КЛІШЕ ДЛЯ ОПИСУ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОБЛЕМИ

- *Прийнято вважати, що...*
- *Загальновідомо, що...*
- *На думку (кого?)...*
- *Згідно з поглядами (кого?)...*

- *Як вважають (вважає)...*
- *Наявні погляди щодо цього питання можна класифікувати так...*
- *Дослідженням цієї проблеми в різні часи / періоди займалися...*
- *Цих поглядів дотримуються (дотримується)...*
- *Гіпотезу / припущення про... висунув / запропонував...*
- *Початок тенденції саме такого вивчення поклав...*
- *Нову концепцію (ідею, теорію, гіпотезу) розробили...*

МОВНІ КЛІШЕ ДЛЯ ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

- *Метою є встановити (встановлення)...*
- *Метою є визначити (визначення)...*
- *Мета статті полягає в порівнянні...*
- *У статті вивчаються / виявляються / з'ясовуються...*
- *Мета статті – проаналізувати / описати / схарактеризувати / виявити / порівняти / узагальнити / систематизувати...*
- *Метою роботи є дослідження...*

МОВНІ КЛІШЕ ДЛЯ ПЕРЕХОДУ ДО ЗАВДАНЬ

- *Поставлена / сформульована мета вимагає / передбачає розв'язання цілої низки конкретних завдань, а саме:...*
- *Для реалізації мети поставлено такі завдання...*
- *Мета зумовила конкретні завдання, а саме:...*

МОВНІ КЛІШЕ ДЛЯ ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАНЬ

- *проаналізувати (методику, закономірності, тенденції, проблеми, роль, можливості, реалії та перспективи)...*
- *виявити закономірності...*
- *дослідити особливості...*
- *встановити (закономірності, тенденції, основні закони, принципи, системні ознаки, параметри)...*
- *класифікувати...*
- *описати (особливості, проблеми, ознаки, структуру, аспекти, засади, тенденції)...*

- обґрунтувати (теорію, тезу, погляди науковців на..., концепцію, перспективи)...
- узагальнити (досвід, висновки, результати попередніх досліджень, результати експерименту, експериментальні дані, статистичні дані, матеріали дослідження)...
- розглянути (проблеми, особливості, параметри, ознаки, структуру, зв'язок, сутність, основні принципи, засади, характер, аспекти, механізми)...
- з'ясувати (причини, сутність, особливості, умови, характер, природу й структуру, місце й роль, основні принципи, параметри, закономірності)...
- порівняти (позиції, результати, погляди, параметри, різні підходи, наукові концепції, якості, ознаки, функції, дефініції)...
- охарактеризувати (сутність, сучасний стан, значення, механізм, основні напрямки, особливості, передумови, якості, причини, принципи)...
- відстежити (процес, логіку, факти, причини, можливості, умови)...
- запропонувати (нові підходи, шляхи розв'язання проблеми, класифікацію, рекомендації, нові методики дослідження)...
- сформулювати (закони, принципи, завдання, правила, висновки, рекомендації щодо)...
- навести (теорію, загальну характеристику, вагомий статистичний матеріал, відомості, характеристики, класифікації, типології)

ПЕРЕХІД ДО ОСНОВНОГО ВИКЛАДУ МАТЕРІАЛУ

- Є підстави вважати...
- Перевіримо висунуте припущення...
- Однією з найважливіших особливостей досліджуваного об'єкта є...
- Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє проілюструвати певні спостереження...
- Матеріали здійсненого обстеження дозволяють згрупувати / узагальнити / уточнити / конкретизувати / класифікувати / провести нову таксономію...

- *Вдалося зафіксувати / з'ясувати / помітити певні закономірності...*

ЛОГІЧНІ ПЕРЕХОДИ ВІД ОДНОГО АСПЕКТУ ДО ІНШОГО

- *Як було сказано (показано, зауважено, зазначено, встановлено, виявлено, з'ясовано)...*

- *Як свідчать дані (результати)...*
- *Як уже зазначалося / підкреслювалося вище / раніше...*
- *Вище йшлося про...*
- *Згідно з цим...*
- *Відповідно до цього...*
- *У зв'язку з цим...*
- *У зв'язку з викладеним вище...*
- *Далі з'ясуємо...*

ДОПОВНЕННЯ АБО УТОЧНЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ

- *також...*
- *при чому...*
- *при тому...*
- *разом із тим...*
- *крім того...*
- *до речі...*
- *між іншим...*
- *головним чином...*
- *особливо...*
- *точніше...*
- *маємо на увазі...*
- *по суті...*
- *(у)все-таки...*
- *тим більше, що...*
- *зокрема...*
- *а саме...*

ПОРІВНЯННЯ АБО ПРОТИСТАВЛЕННЯ

- *однак...*
- *проте...*
- *але...*
- *так само...*
- *так само, як і...*
- *не лише..., але й...*
- *порівняно з...*
- *на противагу (чому?)...*
- *навпаки...*
- *аналогічно (до чого?)...*
- *таким же чином...*
- *з одного боку..., з іншого боку...*
- *у той же час, як...*
- *разом із тим...*
- *тим більше, що...*

ВСЕБІЧНИЙ РОЗГЛЯД ОБ'ЄКТА, ОСОБЛИВО З ПОГЛЯДУ ТИПОВОСТІ, КОНКРЕТНОСТІ, СУТНОСТІ

- *у цьому розумінні...*
- *взагалі...*
- *зокрема...*
- *як правило...*
- *в основному...*
- *практично...*
- *по суті...*
- *з одного боку...*
- *з іншого боку...*
- *крім того...*
- *окрім...*
- *у контексті...*
- *за концепцією...*

- *між іншим...*

ВИОКРЕМЛЕННЯ ПЕВНОГО АСПЕКТУ ІНФОРМАЦІЇ

- *головне при цьому...*
- *зупинимось на головному...*
- *необхідно зазначити, що...*
- *маємо підкреслити / зауважити, що...*
- *слід мати на увазі / враховувати, що...*
- *характерно, що...*

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ – ВИСЛОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ

- *що...*
- *безперечно, що...*
- *безсумнівно, що...*
- *очевидно, що...*
- *насправді...*
- *безсумнівно, але...*
- *швидше за все...*
- *загальновідомо, що...*
- *згідно з поглядами...*
- *дослідження показало, що...*

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ – ВИСЛОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ

- *вважаємо, що...*
- *здається, що...*
- *на наш погляд...*
- *за нашим переконанням...*
- *уявляється вірогідним / правомірним...*
- *викликає сумнів...*
- *точка зору автора, що збігається з нашою, ...*
- *вірогідно...*
- *ймовірно...*

ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ

- *Є впевненість у тому, що...*
- *Переконливим є погляд знаних авторитетів у цій галузі на (що?)...*
- *Не можна не зважати на те, що...*
- *Доведено, що...*
- *Є очевидним, що...*
- *Ці факти переконують у (чому?)...*
- *Автор переконливо доводить, що...*
- *Результати дослідження підтверджують справедливість (чого?)...*
- *Можна з упевненістю сказати, що...*
- *У цьому аспекті варто взяти до уваги...*

ВИСЛОВЛЕННЯ КРИТИКИ, НЕЗГОДИ, СПРОСТУВАННЯ

- *Не можна погодитися...*
- *Навряд чи можна погодитися...*
- *Є підстави дорікати в неточності...*
- *Є серйозні заперечення щодо...*
- *Необґрунтовано стверджується...*
- *Є дискусійним питання...*
- *Низка сумнівів та зауважень виникає при...*
- *Певний сумнів викликають наведені приклади / статистичні дані /*

припущення щодо...

УЗАГАЛЬНЕННЯ В ОСНОВНОМУ ЗМІСТІ

- *отже,...*
- *у підсумку...*
- *в/у результаті...*
- *усе це свідчить про те, що...*
- *є очевидним, що...*
- *це дозволяє зробити висновок...*
- *це свідчить про...*
- *нареши...*

- *сформулюємо висновок...*
- *резюмуючи, ...*

ІЛЮСТРАЦІЇ ДО ТЕОРЕТИЧНИХ ВИКЛАДОК

- *наприклад, ...*
- *як приклад...*
- *прикладом може бути / слугувати...*
- *наведемо приклад...*
- *розглянемо приклад...*
- *проаналізуємо типові приклади...*
- *унаочнимо...*

ВИСНОВКИ

- *Отже, проведене дослідження (виконаний аналіз) підтверджує, що...*
- *Таким чином, є всі підстави зробити такий висновок:...*
- *Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про...*
- *Відтак, можна впевнено стверджувати, що...*
- *Сформулюємо основні висновки...*
- *Здійснене дослідження дає можливість / дозволяє зробити такі*

висновки:...

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

- *У перспективі планується дослідження співвідношення...*
- *Перспективним видається більш детальне вивчення явища ... у*

порівняльному аспекті

- *Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо у дослідженні...*
- *Подальше дослідження цього аспекту полягає в...*

5. Оформлення покликань

Покликання – уривок, витяг з якого-небудь тексту, який цитують у викладі матеріалу, з точною назвою джерела і вказівкою на відповідну сторінку.

Під час написання наукової роботи дослідник зобов'язаний оформлювати посилання на кожен цитату, наслідувану думку, приклад, того чи іншого автора, у якого їх запозичено, ті ідеї чи висновки, на підставі яких розробляють проблеми чи розв'язують завдання, поставлені у статті, монографії тощо. Це дає змогу відшукати потрібний документ і перевірити точність зазначених відомостей, з'ясувати інформацію, обставини, контекст. Відсутність покликань – підстава говорити про плагіат, а їхня наявність визначає етику дослідника.

Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається й закінчується лапками й наводиться в тій граматичній формі, у якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вислів «так званий»;

- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту й без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців позначають трьома крапками (...) або крапками в кутових дужках [...], <...>. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, усередині, укінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні покликання на джерело;

- якщо необхідно виявити ставлення автора роботи до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять

знак оклику або знак питання;

- якщо автор праці, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і зазначаються ініціали автора роботи, а весь текст застереження вміщується у круглій дужці. Варіантами таких застережень є: (*курсив наш.* – М. Х.), (*підкреслено мною.* – М. Х.), (*розрядка моя.* – М. Х.);

- покликання в тексті на літературне джерело зазвичай оформлюють у квадратних дужках, де першою цифрою позначають номер літературного джерела в списку використаних джерел, а другою – сторінку, з якої запозичено цитату. Наприклад: [15, 257];

- покликання на ілюстрації, таблиці або формули, використані в дослідженні, зазначають відповідно до їхнього порядкового номера. Наприклад: «рис. 1.1», «див. табл. 1.1.», «у формулі 1.1» тощо;

- покликання бажано робити на останні видання публікацій, на більш ранні видання – лише в тих випадках, коли праці, у яких міститься необхідний матеріал, не перевидавалися.

6. Правила бібліографічного опису

Коректне складання бібліографічного опису документа – важлива частина процесу написання будь-якої роботи. Правила оформлення робіт є загальними для всіх галузей знання й регламентуються державними стандартами України.

Для уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпечення можливості обміну результатами каталогізації розроблено національний стандарт *ДСТУ 8302:2015*.

Він є базовим для системи стандартів, правил, методичних посібників, списку джерел, які наводять в списку опублікованих робіт.

Стандарт максимально точно відповідає базовому принципу Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD) – подавати

інформацію в бібліографічному описі в тому вигляді, в якому вона представлена в об'єкті опису.

Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами, необхідні та достатні.

Загальні правила:

- Об'єктами складання бібліографічного опису є всі види опублікованих і неопублікованих документів на будь-яких носіях.

- Опис книги проводиться за титульним листом. Відомості, яких бракує, запозичують з інших місць книги: обкладинки, обороту титульного листа, передмови, змісту, випускних даних та ін., а також з джерел поза документом. Відомості, запозичені не з запропонованих джерел інформації, наводять у квадратних дужках.

- Мова бібліографічного опису, як правило, відповідає мові вихідних відомостей документа. Перевагу віддають вихідним відомостям офіційною мовою країни. Якщо вихідні відомості в документі всіма мовами неповні, то вибирають мову, якою наведені найповніші відомості.

- При укладанні бібліографічного опису з метою забезпечення його компактності можна застосовувати скорочення слів і словосполучень, пропуск частини елемента, об'єднання різних записів в один бібліографічний запис та інші прийоми скорочення. Не допускається скорочувати будь-які заголовки в будь-якій області.

- При укладанні бібліографічного опису дотримуються норми сучасної орфографії.

- Прописними літерами починають перше слово кожної області, а також перше слово наступних елементів: загального позначення матеріалу і будь-яких заголовків у всіх областях опису. Решту всіх елементів записують з малої літери.

- Вказівки на том, частину, випуск, номер, а також на рік видання наводяться арабськими цифрами.

**ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У
СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного
стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні
положення та правила складання»**

Характеристи каджерела	Приклади оформлення
КнигиОдин автор	1. Дичківська О. О. Інноваційний менеджмент : конспект лекцій. Київ : ДІА, 2018. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Історія України. Львів, 2017. 153 с. 3. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2003. 542 с. 4. Ваш О. М. Етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 104 с. 5. Гурманова Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : ЦУЛ, 2017. 193 с.
Два автори	1. Мартиненко З. Е., Макар І. В. Управління підприємством: теоретикометодичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2017. 296 с. 2. Палеха В. І., Карпова П. В. Менеджмент організацій : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 120 с. 3. Білоус С. І., Корнійчук В. П. Філософія освіти : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2016. 176 с. 4. Мороз І. С., Василенко Н. Ю. Маркетинг : конспект лекцій. Київ : Молодь, 2016. 102 с. 5. Вердіна С. А., Волков А. А. Контролінг : навч. посіб.

	Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Вердіна С. А., Волков А. А. Контролінг : навч. посіб. Вид. 3-тє., переробл. та допов. Херсон, 2017. 212 с.
Три автори	1. Тарнавська Г. Я., Марценюк Н. С., Герасимова Т. М. Фінанси : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2017. 412 с. 2. Пустовенко В. В., Максименко І. Л., Яким А.С. Безпека життєдіяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2017. 348 с.
Чотири автори	1. Інновації : навч. посіб. / Гуревич Д. Т., Чекан О. С., Грибан О. М., Макарова В. В. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 389 с. 2. Вища математика : конспект лекцій / Ткачук Т.С. та ін. Київ, 2015. 82 с.
П'ять і більше авторів	1. Операційний менеджмент : підручник / С. М. Поплавська та ін. Київ : ЦУЛ, 2011. 267 с. 2. Охорона праці : навч. посіб. / О. І. Подольська та ін. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2017. 264 с. 3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : станом на 10 жовт. 2017 р. / К. І. Мягченко та ін. ; за заг. ред. І. М. Ливанова. Київ : ЦУЛ, 2017. 428 с.
Автор(и) та редактор(и)/упорядники	1. Веретенко В. В. Міжнародний маркетинг : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Марценюка. Київ, 2015. 374 с. 2. Бутенко М. П., Качур В. П., Петренко С. В. Психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Дутко. Київ : ЦУЛ, 2017. 332 с.
Без автора	1. 30 років історичному факультету: історія та сьогодення (1986-2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. В. В. Черепані. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 340 с. 2. Етнографія : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Гарапка; уклад. А. І. Гарапко. Київ : ЦУЛ, 2018. 320 с.

	3. Міжнародні відносини : монографія / за ред. М. А. Березовського. Київ : ЦУЛ, 2016. 162 с. 4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: П. О. Бедрія, О. О. Петренка. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с. 5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Тарнавського. Київ : ЦУЛ, 2016. 186 с. 6. Підготовка фахівців у ВНЗ в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Мукачєво, 4-5 жовт. 2018 р. Мукачєво : МДУ, 2018. 226 с. 7. Освіта в Україні: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Марценюк (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2017. 319 с. 8. Товарознавство / упоряд. В. Олексик. Київ, 2014. 804 с.
Багатотомні видання	1. Енциклопедія рослин / редкол.: І. М. Деркач та ін. Київ : ЦУЛ, 2016. Т. 8. 812 с. 2. Безруков В. Д. Поэзия : в 2 т. / ред. изд.: Л. Г. Мороз, А. Г. Мягченко; авт. вступ. ст. А. В. Сипина. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницького, 2016. Т. 2. 206 с. 3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницького, 2017. Т. 1. 382 с. 4. Бюджетна система України: історія, стан та перспективи : у 3 т. / Акад. прав. наук України. Львів : Право, 2012. Т. 2 : Бюджетний менеджмент / заг. ред. Ю. П. Бубряка. 476 с.

	5. Кучеренко Н. П. Казначейська справа : в 6 т. Київ : Право, 2016. Т. 3 : Контроль у системі Державного казначейства. 432 с. 6. Дендрофлора України. В 12 т. Т. 2. Дикорослі та культивовані дерева і кущі. Вип. 1. Покритонасінні / Л.І. Перхоменко. Київ : Наукова думка, 2012. 200 с.
Автореферати дисертацій	1. Петров О. Г. Музикотерапія : автореф. дис канд. псих. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 40 с.
Дисертації	1. Петрук Л. А. Дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Львів, 2004. 140 с. 2. Винниченко О. М. Контроль соціально-економічного розвитку промислових підприємств : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Київ, 2018. 344 с.
Законодавчі та нормативні документи	1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2015. 98 с. 2. Конституція України : станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ : Право, 2017. 93 с. 3. Про вищу освіту : Закон України від 05.09.2016 р. № 2145-VIII. Голос України. 2016. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. 4. Податковий кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393- VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 48-49. Ст. 536. 5. Про освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2018. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2018). 6. Питання соціального забезпечення : Постанова

	Кабінету Міністрів України від 28.12.2017 р. № 1060. Офіційний вісник України. 2018. № 5. С. 430–443. 7. Про інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2019-2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2018 р. № 43/2018. Урядовий кур'єр. 2018. 23 лют. (№ 35). С. 10. 8. Про затвердження Вимог до оформлення кандидатської дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2018 р. № 50. Офіційний вісник України. 2018. № 25. С. 139–141. 9. Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги : затв. наказом М-ва. праці та соц. політики від 19.09.2006 р. № 156. Баланс-бюджет. 2006. 19 верес. (№ 18). С. 15–16.
Архівні документи	1. Лист Голови Спілки «Первоцвіт» Г. Ф. Петренка на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Поповича щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.
Патенти	1. Зернозбиральний комбайн: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с. 2. Спосіб лікування гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.
Препринти	1. Марченко М. І., Кополович А. Д., Яким Б. М. Про точність визначення радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006.

	7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1). 2. Федорченко Б. А., Смотрич В. Н. Радиационное повреждение материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006-4).
Стандарти	1. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація). 2. ДСТУ ISO 6107-1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107-1:1996, IDT). [Чинний від 2005-04-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с. 3. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).
Каталоги	1. Прокопенко И. П. Каталог растений для работ по экодизайну / Донец. ботан. сад НАН Украины. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с. 2. Історична спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад.: Л. І. Петров, О. В. Олійник. Харків, 2000. 64 с. 3. Пам'ятки історії та мистецтва Закарпатської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Петрик та ін.; Упр. культури

	Закарпат. облдержадмін., Закарпат. іст. музей. Ужгород, 2003. 160 с.
Бібліографічні показники	1. Боротьба з злочинністю: нагальна проблема сучасності : бібліогр. покажч. Вип. 3 / уклад.: О. В. Куріпта, відп. за вип. Н. М. Щур; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 60 с. 2. Іван Марченко : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Петрик. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія ; ч. 9).
Аналітичний бібліографічний запис Складова частина видання (глави, розділу, статті) розділовий знак «дві навскісні риски» («//») можна замінювати крапкою, а відомості про документ (його назву), виділяти шрифтом (наприклад, курсивом).	
Частина видання: книги	1. Петренко М. А. Международное право и роль Конституционного Суда Украины // Максим Петренко: право як буття вченого : зб. наук. пр. до 60- річчя проф. М. А. Петренко / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493. 2. Якса А. П. Економічна політика держави. Двадцять п'ять років з економічним правом : вибрані праці. Харків, 2017. С. 205–212. 3. Корнійчук Т. О. Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності. Педагогіка : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Корнійчука. Київ, 2017. С. 195–197.
Частина видання матеріалів конференцій (тези	1. Лалак Н. В. Шляхи підвищення мотивації молодших школярів до навчання // Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2011 рік : збірник тез повідомлень. Київ, 2012. С.202–203. 2. Максименко Д. В. Методи оперативної діагностики

доповіді)	виробничої діяльності підприємства // Зростання ролі бухгалтерського обліку в сучасній економіці : збірник тез та доповідей I Міжнародної науковопрактичної конференції (м. Київ, 21 лютого 2013 р.) / відпов. за випуск Мельничук Б.В. Київ, 2013. С.331–335. 3. Цехмістров І. І., Перець І.П. Про бюджет. Дослідження проблем в Україні очима молодих вчених : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.
Частина довідкового видання	1. Павлик І. М. Право інтелектуальної власності. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 683. 2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Основи педагогіки освіти : словник термінів / за ред.: Т. О. Дмитрука, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55. 3. Попович Н.І. Початкова освіта // Педагогічна енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.
Частина видання: продовжуваного видання	1. Куцінко Т. О. Адміністративне законодавство України: реалії та перспективи формулювання // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46. 2. Безруков С. А., Хмельов А. А. Дослідження циліндричних оболонок. Вісник Запорізького національного університету. Фізикоматематичні науки. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159. 3. Хорошилова С. А., Малафіїк Л. О., Хмельов А. А. Моделювання складеної конструкції за допомогою матриць типу Гріна. Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212– 218.

Частина видання: періодичного видання (журналу, газети)	1. Кучеренко О. О. Конституційні права людини і громадянина // Часопис Київського університету права. 2007. № 4. С. 88–92. 2. Коваль Л., Коваль П. Переваги дистанційної роботи. Урядовий кур'єр. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5. 3. Bletskan D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe₂. Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics. 2017. Vol. 18, No 2. P. 109–118.
Електронні ресурси	1. Україна очима дітей : фотовиставка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757& (дата звернення: 15.11.2017). 2. Хміль А. А. Функції державної служби за законодавством України // Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://lsey.org.ua/5_2017/32.pdf. 3. Хміль І. О. Шляхи подолання правового нігілізму в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. Запоріжжя, 2016. № 3. – С. 20–27. – URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf. (дата звернення: 15.11.2017). 4. Куцкір Я. С., Махно Б. А., Борислав С. Г. Трансформація науковопедагогічної системи України протягом 90-х років XX століття: період переходу до ринку. Наука та інновації. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.15407/scin12.06.006.

Контрольні запитання

1. Що таке наукова стаття?
2. Дайте характеристику основним етапам підготовки наукової статті.
3. Які основні вимоги до написання наукової статті?

4. Яке функціональне призначення бібліографії?
5. Проаналізуйте опис літературних джерел будь-якого наукового періодичного видання.
6. Які існують правила цитування та покликання в науковому тексті?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. *Складіть бібліографічний список за темою «Формування української галузевої термінології» з 7-10 джерел (відповідно до вашого фаху).*

Завдання 2. *Підготуйте презентацію на тему «Правила бібліографічного опису».*

Завдання 3. *У наукових статтях, уміщених у фахових виданнях вашого навчального закладу, визначте об'єкт, предмет, методи дослідження.*

Завдання 4. *Підготуйте словник бажаних і небажаних словосполучень для використання в науковій статті.*

Завдання 5. *Проаналізуйте статтю, подану у фаховому журналі (на вибір):*

- визначте тему, основну проблему, головну думку;
- з'ясуйте мету й завдання автора;
- поміркуйте, чи узгоджується назва статті з основним змістом;
- проаналізуйте композицію статті, висновки;
- оцініть доречність застосування мовних засобів.

Завдання 6. *Підготуйте наукову статтю з проблематики вашого дослідження. Складіть бібліографічний опис статті, тези, анотацію до статті.*

Тести для самоконтролю

1. **Наукова стаття, яка інформує про нові результати дослідження це**

А. інформаційна

- B. оглядова
- C. аналітична
- D. дискусійна

2. Наукова стаття, у якій маємо аналіз подій, явищ тощо, зіставлення їх, виявлення найважливіших напрямів у розвитку науки

- A. . повідомлювальна
- B. оглядова
- C. аналітична
- D. дискусійна

3. Наукова стаття, у якій маємо всебічний аналіз досить репрезентативних фактів, який виводить на розв'язання наукової проблеми

- A. повідомлювальна
- B. оглядова
- C. аналітична
- D. дискусійна

4. Наукова стаття про спірні питання це

- A. повідомлювальна
- B. оглядова
- C. аналітична
- D. дискусійна

5. Цитата – це

A. це дослівне відтворення фрагменту якогось тексту з обов'язковим покликанням на джерело

B. вказівка на джерело інформації, що наводиться в приклад (зовнішнє посилання) або запис, що пов'язує між собою частини документа –

посилання на розділи, малюнки, таблиці, формули, додатки тощо(внутрішнє посилання)

С. бібліографічний опис джерела цитати або інформаційного джерела, яке обговорюється в тексті роботи

Д. жодної правильної відповіді

6. Покликання– це

А. це дослівне відтворення фрагменту якогось тексту з обов'язковим покликанням на джерело

В. вказівка на джерело інформації, що приводиться у приклад (зовнішнє посилання) або запис, що пов'язує між собою частини документа – посилання на розділи, малюнки, таблиці, формули, додатки і т. д. (внутрішнє посилання)

С. бібліографічний опис джерела цитати або інформаційного джерела, яке обговорюється в тексті роботи

Д. жодної правильної відповіді

7. Перефразування – це

А. переказ цитати невеликого фрагмента своїми словами з обов'язковим посиланням на джерело цитування

В. це дослівне відтворення фрагменту якогось тексту з обов'язковим посиланням на джерело

С. бібліографічний опис джерела цитати або інформаційного джерела, яке обговорюється в тексті роботи

Д. жодної правильної відповіді

8. Пряме цитування – це

А. переказ цитати невеликого фрагмента своїми словами з обов'язковим посиланням на джерело цитування

В. дослівне цитування автора

С. опис джерела цитати або інформаційного джерела, яке обговорюється в тексті роботи

Д. жодної правильної відповіді

9. Непряме цитування – це

А. виклад думок, ідей автора своїми словами, використовуючи перефразування та узагальнення

В. дослівне цитування автора

С. опис джерела цитати або інформаційного джерела, яке обговорюється в тексті роботи

Д. жодної правильної відповіді

10. Завершіть подане твердження: «Цитати на письмі позначаються...»

А. за допомогою тире

В. за допомогою лапок

С. за допомогою дужок

Д. за допомогою крапки з комою

ТЕМА 6. МОВНІ ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

План

1. Фонетико-інтонаційні особливості усної форми наукового стилю. Комунікативні властивості наукової мови. Засоби милозвучності української мови.

2. Лексичні особливості наукової мови.

3. Наукова термінологія. Основні вимоги до термінів.

4. Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність.

Література

1. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика української мови : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 256 с.
2. Капелюшний А. Лексична надмірність та лексична недостатність у мовленні репортерів і ведучих випусків телевізійних новин. Теле- та радіожурналістика. 2014. Вип. 13. С. 78-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2014_13_13.
3. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2000. 248с.
5. Токарська А.С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення: навч. посібник для студ. вузів. Львів : Світ. 2003. 232 с.
6. Українська мова: Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2000. 824с.

1. Фонетико-інтонаційні особливості усної форми наукового стилю. Комунікативні властивості наукової мови. Засоби милозвучності української мови

Наукова інформація існує в основному в письмовій формі, тому роль фонетичних бар'єрів невелика. Фонетико-інтонаційна сторона в усній формі наукового мовлення не має визначального значення, вона покликана в основному підтримати стилістичну специфіку на інших рівнях. Так, вимова повинна забезпечити чітке сприйняття словесної форми взагалі й багатоскладової в частковості. Цьому ж служить і відносно вповільнений темп вимови слів. Понятійні словосполучення розділяються подовженими паузами, щоб адресат краще сприймав їхній зміст. Загальний темп мовлення також покликаний створювати сприятливі умови сприйняття. Фонетичні особливості наукового стилю зводяться до таких правил: підпорядкованість інтонації синтаксичному ладу наукового мовлення, стандартність інтонації, сповільненість темпу, стабільність ритмічного й хвилеподібність інтонаційного

малюнка. До вимовних особливостей наукового стилю, як стилю книжного, відноситься: виразна вимова ненаголошених складів (з наближенням до буквеної вимови), вимова запозичених і інтернаціональних слів з наближенням до джерела або до інтернаціональної норми, чітке членування фрази й ін.

До засобів милозвучності в науковому мовленні переважно належать чергування прийменників та сполучників.

Чергування прийменників (префіксів) У та В

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, в українській мові вживають прийменник у між словами та префікс у- на початку слів у таких позиціях:

а) між приголосними: *азначив у статті; досвідчений учений;*

б) на початку речення або слова перед приголосним: *У дослідженні порушені проблемні питання.*

Примітка. У цій позиції може бути вжитий також прийменник в та префікс в-, оскільки він позначає нескладотворчий ў: *Внаслідок проведеного опитування;*

в) на початку речення або слова перед двома чи трьома приголосними: *У працях вітчизняних учених; У структурі дисертаційного дослідження; Утрое виросли показники;*

г) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними **в, ф**, а також перед сполученнями букв **льв, зв, св, дв, тв, гв, хв** і под.: *Як бачимо у висновках; Дослідник вважає, що це перспективне дослідження.*

Примітка. Після слова на голосний у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед в пишемо префікс в-: *Дослідниця вважає експеримент успішним; Стаття увійшла до монографії;*

г) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний.

2. Щоб уникнути збігу голосних, в українській мові вживають прийменник в між словами та префікс в- на початку слів у таких позиціях

а) між буквами на позначення голосних: *Конференція відбулася в Одесі;*

б) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *В економічних умовах, які склалися...; В українському політичному дискурсі...;*

в) перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *В НБУ (В ен бе у), В МВФ (В ем ве еф);*

г) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія;*

г) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім в, ф, льв, зв, св, дв, тв, гв, хв і под.): *Конференція відбулася в Києві.*

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви в будь-якій позиції вживаємо або тільки з **у** (*увага, ударник, узбережжя, указ, умова, усталення, установа, уява, увертюра, ультиматум, утопія, Угорщина, Удовиченко, Урал*), або тільки з **в** (*взає'мини, влада, власний, властивість, вплив, впливовий та ін.*). У кількох словах уживання **в**, у залежить від їхнього значення, пор.: *вдача і удача, вклад і уклад, вправа і управа, вступ і уступ.*

Чергування сполучників (часток) І, Й та І, Й на початку слів

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, уживаємо **і** в таких позиціях:

а) між буквами на позначення приголосних: *прогрес і регрес; Тут ідеться про сучасний суспільно-політичний дискурс;*

б) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом, що починається буквою, яка передає приголосний звук: *Отриманий результат, імовірно, не релевантний;*

в) на початку речення: *І повернемося до цього дискусійного питання*

2. Щоб уникнути збігу голосних, уживаємо **й** в таких позиціях:

а) між буквами на позначення голосних: *Україна й Іспанія;*

б) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Релевантні й не релевантні витрати; Висока ймовірність інфляції; У статті йдеться про...*

3. Тільки **і** вживаємо:

а) якщо зіставляємо протилежні поняття: *батьки і діти, навчання і практика;*

б) перед словом, що починається буквами й, е, ї, ю, я: *Україна і Емірати; Україна і Йорданія;*

в) після букв й, я, ю, є, ї: *Твій край і моя батьківщина; Вивчили технології і специфіку виробництва; Висловити свої найпотемніші мрії і обережні прогнози.*

Чергування прийменника *З* та його варіантів *Із, Зі* (ЗО)

1. *З* уживаємо:

а) перед буквою на позначення голосного, якою починається наступне слово, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *З огляду на актуальність дослідження...; реферат з академічного письма й риторики;*

б) перед буквою на позначення приголосного (крім с, ш), рідше – перед буквосполученням на початку наступного слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: *З її публікацією відкрилися нові напрями дослідження; Варіанти **із, зі (зо)** вживаємо, щоб уникнути важких для вимови збігу приголосних та для досягнення милозвучності. **Із** уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (з, с, ц, ч, ш, шч) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *реферативні матеріали із семи джерел; **Зі** вживаємо, якщо наступне слово починається буквосполученням, що має початкові з, с, ш, шч та ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Проблема зі знаком запитання; Циклон рухається зі Сходу на Захід; Прибув зі Львова.***

2. Лексичні особливості наукової мови

Основні мовні засоби текстів наукового стилю спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються великою кількістю наукової термінології (*атомна маса, дистанція, дистиляція, емісія, реорганізація, транскрипція, турбуленція* та ін.); наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм,

карт, систем математичних, фізичних, хімічних та інших знаків і позначок; оперуванням абстрактними, переважно іншомовними, словами (*дилема, вакуум, сектор, процес, формуляр, ценз, шифр* та ін.); використанням суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполук; залученням цитат і посилань на першоджерела; як правило, відсутністю авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики; чіткою композиційною структурою тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрової або літерної нумерації); характерною монологічністю текстів; переважанням різнотипних складних речень, стандартних виразів (кліше).

Українська мова багата на синоніми, тобто на слова близькі або тотожні за значенням. Наприклад, для називання поняття «лінія зіткнення неба з землею» маємо такі слова: *горизонт, обрій, небозвід, небокрай, крайнебо, небосхил, круговид, виднокруг, овид, кругогляд*. Очевидно, що в науковому мовленні з-поміж наведених буде використовувати тільки одне – емоційно-нейтральне *горизонт*. Для того, щоб обрати з цілого синонімічного ряду те, що відповідатиме не тільки змістові повідомлення, а й ситуації мовлення, сфері використання, необхідні мовне чуття та високий рівень культури мовлення.

Мова збагачує свій лексичний склад не тільки з власних ресурсів, а й шляхом запозичення з інших мов. Буває, що іншомовне слово є єдиною назвою певного поняття: *патент, паспорт, президент, дисертація, академік, презумпція* (закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істиною і не потребує доказів).

Нерідко запозичення з якоїсь мови стає синонімом до власне українського слова: *бібліотека* – *книгозбірня*, *фон* – *тло*, *масштаб* – *вимір*, *аналогічний* – *відповідний*, *асиміляція* – *уподібнення*.

Синоніми, як відомо, відрізняються відтінками значень, стилістичним забарвленням, закріпленістю за певним стилем мови, частотою вживання. Наприклад, латинське слово *фон* використовується здебільшого в науковій літературі, *тло* переважає в художніх та публіцистичних текстах; запозичене з

грецької мови *бібліотека* нейтральне, а власне український відповідник *книгозбірня* має відтінок урочистості. Це не означає, що такі стосунки між словами є незмінними. З огляду на різні чинники лексеми можуть помінятися місцями за частотністю вживання, але неодмінною умовою існування синонімів у мові є їхня значеннєва і стилістична відмінність. Якщо такої відмінності немає, тобто коли слова (особливо запозичені) нічим не відрізняються один від одного і, отже, є не синонімами, а дублетами, якесь із них витісняється на другий план і згодом виходить з ужитку.

Критерії вибору можуть бути як внутрішньомовні, так і позамовні. Наприклад, із морфологічних дублетів *емоційний* – *емоціональний*, *офіційний* – *офіціальний* зрештою перемогли перші під впливом досить поширеної в нашій мові словотвірної парадигми на *–ійн–* (*еволюційний*, *конституційний*, *порційний*, *потенційний*).

Тривалий час позамовною причиною існування того чи іншого слова в українській мові була наявність його в мові російській. Із двох слів називання того самого поняття вибирали те, яке було в російській мові: *галстук* – *краватка*, *фарфор* – *порцеляна*, *кофе* – *карта*, *карта* – *мапа*, *парик* – *перука*.

І понині вважаються віддають перевагу таким словам, як *благополуччя*, *відправлятися*, *дислокуватися*, *діючий*, *добросовісний*, *економити*, *значимий*, *корзина*, *настійливий*, *прийомна*, *протиріччя*, *початкуючий*, і зовсім нехтуються далеко кращі синонімічні відповідники *добробут*, *вирушати*, *розташовуватися*, *чинний*, *сумлінний*, *заощаджувати*, *значУщий*, *кошик*, *наполегливий*, *приймальня*, *суперечність*, *початківець*.

Наукове мовлення вирізняється тим, що, незважаючи на загальну нейтральність словникового складу, усе ж багате на синонімічні ряди. Зазвичай ідеться про слова-дублети, абсолютні синоніми, які становлять пари, утворені з іншомовного слова та відповідного йому власне українського: *ліцензія* – *дозвіл*; *пасивність* – *байдужість*, *бездіяльність*, *млявість*, *безініціативність*, *інертність*; *премія* – *винагорода*, *відзнака*, *нагорода*; *прерогатива* – *перевага*,

виключне право, привілей; **превалювати** – переважати, домінувати, мати перевагу; **превентивний** – запобіжний, попереджувальний, профілактичний.

Безумовно, наукове дослідження не може обійтися без залучення антонімів, антонімічних понять. Антонімами є слова, що не просто різні за значенням – вони називають протилежні реалії, явища, між якими є поняттєві зв'язки. Поняття, як правило, викликає в мовця асоціацію з логічним антонімом (парним словом). Це природна особливість людського розуму, важливий наявний у нашому розпорядженні спосіб закріплення аналізу відчуттів. У людській свідомості абстрактні поняття закладені парами, кожне зі слів пари так чи інакше викликає уявлення про друге: *закон – беззаконня, прогрес – регрес, керівник – підлеглий, аналіз – синтез, раціональний – ірраціональний*.

Усі значення наведених антонімічних пар звуться протилежними тому, що вони взаємно виключають одне одного. Будь-яка річ, наприклад, не може бути одночасно важкою і легкою, білою і чорною, далекою і близькою. Тобто слова, що мають протилежні значення, перебувають на крайніх точках ряду. Іноді між антонімами стоїть середнє, проміжне поняття – **мезонім**: *початок – середина – кінець, минуле – сучасне – майбутнє*.

За своєю структурою антоніми не однорідні. Вони бувають різнокореневі та однокореневі, причому різнокореневих набагато більше: *раціональний – ірраціональний, герой – антигерой, еміграція – імміграція, інфляція – дефляція; адвокат – прокурор, злочин – кара, поразка – перемога, захворювання – видужання*. Коли йдеться про однокореневі антоніми, то заради уникнення тавтології бажано вживати запозичені та питомо українські слова.

Антонімам притаманна спільність сполучуваності, тобто здатність сполучуватися з тими самими словами у процесі висловлення думки. Так, *активний, пасивний* можуть утворювати такі словосполучення: *учасник, натура, знання, словниковий запас*.

Розвиток словникового складу мови характеризується постійною дією двох процесів: появою нових слів (для називання нових понять, що з'являються

в житті суспільства) і виходом з ужитку слів, що позначали старі явища і реалії. Перший процес випереджає другий, через те мова лексично весь час збагачується.

До важливого шару лексики належать фразеологізми – стійкі мовні вислови, які відтворюються в готовому вигляді, містять сконденсовану колоритно-стилістичну семантику, наприклад: *накивати п'ятами, тримати язика за зубами, прикусити язика*. Хоча наукове мовлення характеризується емоційною нейтральністю, проте йому властиве використання певних фразеологічних сполук, які втратили свою образність та емоційну маркованість, перейшли у розряд мовних штампів, кліше, термінологічних словосполучень: *як показав аналіз, навести приклади, звідси випливає, взяти до уваги, порядок денний, внутрішні органи, забезпечення конкурентоспроможності*.

Фразеологія наукового тексту покликана виражати логічні зв'язки між частинами висловлювання (*на основі отриманих даних, віддавати належне, привертати увагу, наводити аргументи, опиратися на факти*) і позначати певні поняття, тобто виступати терміном (*ступінь дослідженості, наукова новизна, теоретичне значення, питома вага, нагальна потреба*). Термінологічні словосполучення — це назви та вислови різних понять із певної галузі науки: *дієприслівниковий зворот* — мовознавчий термін; *сила тяжіння* — фізичний; *орган управління, адміністративна одиниця* — політологія, *внутрішні органи* — медицина.

Багатство лексики — це і багатство значень, а не лише словникового складу мови. Тому засвоїти значення полісемічних слів — головна вимога до мовця. Уміле використання лексичного багатства мови в науковому вжитку призводить до мовної економії — збереження інформаційної повноти мінімальними засобами і водночас до різноманітності, виразності, точності, влучності.

3. Наукова термінологія. Основні вимоги до термінів

Термін (від латин., *terminus* – *межа, кінець*) – це слово або словосполучення, яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини.

Основні ознаки терміна.

1. Системність: кожний термін входить до певної терміносистеми, у якій має термінологічне значення, а за межами своєї терміносистеми він може мати зовсім інше значення.

2. Точність: термін повинен якнайповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає, неточний термін може бути джерелом непорозумінь між фахівцями.

3. Прагнення до однозначності в межах своєї терміносистеми: якщо більшість слів загальноживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, це зумовлено їхнім призначенням, але повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) не вдається.

4. Наявність дефініції: кожний науковий термін має дефініцію (визначення), яка чітко окреслює, обмежує його значення.

Деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: нейтральність, відсутність емоційно-експресивного забарвлення, відсутність синонімів, інтернаціональний характер, стислість, відкритість і динамізм системи, що виявляється у процесах термінологізації, ре- і детермінологізації, постійному поповненні системи новими термінами.

Термінологія – 1) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово *термінознавство*); 2) сукупність термінів певної мови або певної галузі. Наприклад, можемо говорити про англійську, польську, українську та інші термінології, а також про термінологію математичну, юридичну, хімічну, технічну, економічну, ветеринарну тощо.

Галузеві термінології (тобто сукупність термінів конкретних галузей), називають терміносистемами, або термінологічними системами. Термінологія

виконує такі основні функції: позначає наукові поняття й задовольняє потреби спілкування фахівців за умови, якщо вона є загальноприйнята, унормована, відповідатиме вимогам до термінів.

Існують такі **вимоги до використання термінів** у мові професійного спілкування:

1) термін має бути стандартним, тобто його потрібно вживати лише у тій формі, яка зафіксована у словнику, напр.: *автобіографія*, а не *життєпис* та ін.;

2) термін має вживатися з одним значенням, теж зафіксованим у словнику;

3) якщо термін є багатозначним, автор має будувати текст так, щоб одразу було зрозуміло, яке значення терміна він має на увазі, напр.: *справа* — *особиста справа, судова справа*.

Термінологія може виконувати свої основні функції – позначати наукові поняття й задовільняти потреби спілкування фахівців – у тому випадку, якщо вона буде загальноприйнята, унормована, відповідатиме вимогам до термінів.

Українська наукова мова має давні традиції термінотворення, її терміносистеми формувалися на власній мовній основі, засвоюючи те, що вже було напрацьовано. Співвідношення національного та міжнародного було й залишається каркасом у концептуальному підході до термінотворення.

Вирізняють кілька шляхів поповнення фонду термінів.

1. Вторинна номінація – використання наявного в мові слова для називання наукового поняття: *споживчий кошик, водяний знак, власний заголовок, ритмічна структура книги, сатиновий друк, чиста конкуренція, відчуження, ринок праці*. Це найдавніший спосіб термінотворення.

2. Словотвірний – утворення термінів за допомоги префіксів (*надвиробництво, пересупозиція*), суфіксів (*маркування, гумування, оборотність*), складанням слів і основ (*адрес-календар, гальванокліше, літературознавство, держава-монополія, матеріаломісткість*), скороченням слів (*СЕЗ – спеціальні економічні зони*). Цей спосіб термінотворення найпродуктивніший.

3. Синтаксичний – використання словосполук для називання наукових понять: *вихідні відомості, основний текст, академічне видання, спільний множник, зустрічний позов, державне замовлення, капіталодефіцитні країни.*

4. Запозичення – називання наукового поняття іншомовним словом: *контролінг, ліверидж, бюргшафт, дисиміляція.*

Причини запозичення термінів різноманітні:

- запозичення терміна разом з новим поняттям: *бонус – додаткова винагорода, додаткова цінова знижка, комісійна винагорода;*
- паралельне використання власного і запозиченого терміна в різних сферах (наприклад, науковій і навчальній): *рамбурсувати – повертати борг; імпорт – ввіз; асиміляція – уподібнення; лабіалізація – огублення;*
- пошук досконалішого терміна, внаслідок чого паралельно функціонують запозичені і власні терміни: *продовження терміну чинності угоди; інтерстелярний – міжзоряний; бартер – прямий безгрошовий обмін товарами;*
- відсутність досконалого власного терміна, який би відповідав сучасним вимогам: *ліквідат – юридична особа-боржник, до якої висунуто фінансові вимоги у зв'язку з її ліквідацією.*

Науковці по-різному ставляться до термінологічних запозичень. Деякі термінознавці – так звані пуристи – заперечують потребу запозичати терміни з інших мов, натомість пропонують творити терміни з ресурсів власної мови (такі спроби були в німецькій, чеській, у 20-х роках ХХ століття – і в українській), проте насправді це не завжди вдається. Інші науковці розглядають запозичення як об'єктивну реальність мовного життя, але вважають, що іншомовних слів у термінології не повинно перевищувати 15%, оскільки наявність більшої кількості запозичень призводить до втрати національного обличчя. Варто обмежити вживання запозичених слів за наявності власних термінів (*винагорода – диспач; звуження – інфлювання (національної валюти)*) та паралельне вживання запозичень із тим самим значенням з кількох

мов (*акцептант* (лат.) – *трасант* (нім.); *жиро* (італ.) – *індосамет* (нім.); *ревалоризація* (фр.) – *ревальвація* (лат.)).

Добираючи терміни, слід віддавати перевагу термінам українського походження перед запозиченими. Проте, в разі доцільності запозичення, інші терміни треба пристосовувати до законів української мови (асимілювати). Зокрема, запозичаючи назву процесу, треба, перш за все, від іншого мовного слова утворити українське дієслово недоконаного вигляду, а далі – всі необхідні похідні слова, наприклад, так, як відбулося з похідними від запозиченого слова форма: *процес* – *формувати, формування, сформувати, сформування; наслідок* – *формування, формація* тощо.

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи:

1. Загальнонаукові терміни, які вживаються майже в усіх галузевих термінологіях, наприклад: *система, тенденція, закон, концепція, теорія, аналіз, синтез* тощо. Такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення, пор.: *мовна система, закони милозвучності, теорія походження мови*. До цієї категорії відносять і загальнотехнічну термінологію (*машина, пристрій, агрегат*).

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях (економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками, наприклад: *амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс, приватна власність*).

3. Вузькоспеціальні терміни – це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад: *авантитул, аграф, боковик, вакат, привка, ретуш*.

У мовленні фахівців, крім термінів, широко побутують й інші спеціальні одиниці – професіоналізми та номенклатурні назви.

Професіоналізми, на відміну від термінів, як правило, емоційно забарвлені, оскільки є переосмисленими словами загального вжитку. Вони можуть бути не зрозумілі людям, які не належать до певної професійної групи,

напр.: *підвал, пальчики* у мові поліграфістів; *мартен, ливарка* у мові металургів тощо. Професіоналізми можуть використовуватися в неофіційному професійному спілкуванні, проте вони не є нормативними в документах й офіційному усному мовленні.

Номенклатура (від лат. *nomenclatura* – перелік, список імен) – сукупність назв конкретних об’єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо. Їх потрібно відрізнити від термінів, що позначають абстраговані наукові поняття. Номенклатуру складають іменники та словосполучення, які передають як систему назв об’єктів певної науки, так і сукупність назв одиничних об’єктів (наприклад, у географічній номенклатурі – *Чорне море, Шацькі озера, річка Десна*), видові назви (у ботанічній лексиці назви дерев: *дуб, смерека, ялина*). Існує номенклатура медична, мовознавча, хімічна, економічна (пор. термін *валюта* і номенклатурні назви *долар, євро, крона, песо* і т. д.), технічна (пор. термін *борознороб-щілиноріз* і номенклатурні назви *ДЩН-1, ДЩН-2, ДЩН-3*).

4. Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність

Українська мова теоретично має чітко вироблені літературні норми, розвинені функціональні стилі. Проте теорія від практики далека. Усі знають, що слово *новий* має наголос на другому складі, а наголошують на першому. Усім відомо, що слід говорити українською мовою, а вимовляють зазначений прикметник як *укрАїнська мова*. Немає ні в кого сумніву, що перемогу здобувають, а в усному мовленні *перемогу* чомусь *одержують* як гроші. Мовні неладності трапляються навіть у важливих державних документах. В ухваленій у червні 1996 року Конституції України вжите стилістично неправильне тавтологічне словосполучення *забезпечення безпеки* (тавтології можна було б уникнути, написавши *гарантування безпеки*). У тій же Конституції читаємо: «Народ *безпосередньо бере участь* у здійсненні правосуддя». У фразеологізмі *брати участь* основне змістове навантаження

припадає на слово *участь*, тому всі додаткові лексеми поєднуються з ним, а не з *брати*: *бере активну участь, бере безпосередню участь*, а не *активно бере участь*.

Причиною багатьох лексичних та граматичних помилок у мові є тяжіння над авторами слів та морфолого-синтаксичних конструкцій російської мови, прагнення скалькувати ці конструкції замість того, щоб знайти щось своє. Російській антонімічній парі *многочисленный* – *малочисленный* в українській мові відповідають пароніми *численний* і *нечисленний*. Хоча нерідко читаємо або чуємо *Малочисленні* (замість *нечисленні*) *факти*; *багаточисленні дослідження* (замість *численні*). Нормативним є приклад: *Нечисленні зауваження не знижують рівня аналізованого дослідження*.

Крупний і великий

Штучним наближенням до російської мови є розширення семантики слова *крупний*. В українській мові вона має лише одне значення: такий, що складається з окремих великих частинок – *крупне зерно, крупний пісок*. Поширеними є такі помилкові словосполучення: *крупний талант, крупним планом*. Іноді читаємо: *представники крупних американських підприємств*. У цьому контексті варто вживати *великі підприємства*, так само, як *великий талант, показувати великим (широким планом), велика буржуазія, велика рогата худоба, велика промисловість, великогабаритний, великопанельний* та ін.

У практиці усного й писемного мовлення нерідко плутають слова *виняток* та *виключення*, а також похідні від них *винятковий* та *виключний*. Слово *виключення* означає «усування, унеможливлення, припинення дії». Від нього походить *виключний* (такий, що поширюється тільки на один об'єкт – *виключна власність, місце, право, становище*). Правильними словосполученнями слід вважати такі: *виключення зі списку, виключення з інституту*. Треба писати й говорити *винятковий випадок, винятковий факт, виняткові умови* (у всіх словосполученнях слово *винятковий* можна замінити на *надзвичайний, особливий*).

Відміняти (відмінювати), скасовувати

Під впливом російського *отемнять* недоречно вживають в українській мові слово *відміняти (відмінювати)*, яке означає «робити щось або когось іншим, змінювати». На позначення поняття «визнавати, оголошувати щось недійсним, незаконним, припиняти дію чогось» використовує слово *скасовувати (закон, указ, вирок, заняття)*.

Доля і частка

У мові є випадки, коли багатозначне слово у якомусь зі своїх значень набуває більшого поширення, в інших використовується рідше, а то й цілком виходить з ужитку. Так, похідне від *ділити* слово *доля* так само неоднозначне, проте сучасна лексична норма фіксує його вживання в основному значенні «напрям життєвого шляху, талан». В інших значеннях за нормами літературної мови треба послуговуватися синонімічними відповідниками *частина, частка, пай, пайка: бути на паях, ділити на рівні частини (частки), частка правди*.

Дякуючи і завдяки

В усному та письмовому мовленні не завжди розрізняються ці два слова. Багато хто каже й пише: *дякуючи підтримці, допомозі, кліматичним умовам* тощо. У всіх цих випадках потрібно вживати прийменник *завдяки*. Слово *дякуючи*, тобто *висловлюючи подяку*, є не прийменником, а дієприслівником і доречне в такому контексті: *Дякуючи науковому керівникові, дисертант завершив свою доповідь (пор. Завдяки науковому керівникові вдалося налагодити зв'язки з іноземними лабораторіями)*.

Збігатися, а не співпадати. Зіставляти, а не співставляти

Уже багато років в українській мові побутують мовні покручі *співпадати* та *співставляти*, хоча існують літературні слова *збігатися, зіставляти: збігаються результати дослідження, зіставляти факти*.

Любий і будь-який, усякий

Нерідко можна натрапити на такі вислови: *співпрацюємо з любими організаціями, виконаю ремонт любої машини*. Навіть в одній сучасній українській пісні є такі рядки: «Я тобі подарую любе, тільки ти не спогань».

Російське слово *любой* може перекладатися тільки як *будь-який, усякий*, а от українське *любий* означає *милий, коханий*.

Навчальний, а не учбовий.

Пароніми – слова близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням, хоча нерідко стосуються одного кола понять: *компанія – кампанія; афект – ефект; дебатовати – дебютувати; мимохіть – мимохідь; віра – вірність; ціна – цінність; еволюція – революція; експорт – імпорт; дефектний – дефективний; керівний – керований, адресат – адресант, ефектний – ефективний*.

Як елемент мовної системи слово пов'язане з іншими словами на рівні лексики, граматики, стилістики. Важливою лексичною характеристикою в цьому плані є сполучуваність слів, тобто здатність їх поєднуватися з іншими словами в процесі висловлення думки.

Лексична надмірність – це загальна назва двох стилістичних явищ: плеоназму і тавтології, що позначають непотрібну, недоречну багатослівність.

Лексична надмірність використовується як стилістичний прийом посилення: *бачити своїми очима, чути своїми вухами, своїми власними руками*.

Плеоназм – це мовна надмірність, що виникає через повторення лексичного значення одного слова іншим, цілим або будь-якої його частиною: наприклад, «внутрішній інтер'єр» (слово «інтер'єр» вже має значення «внутрішній»); «повернутися назад» (слово «повернутися»; вже має значення зворотного напрямку); «впасти вниз» (впасти вгору просто неможливо); «жестикулювати руками» (нічим іншим жестикулювати не можна).

Розрізняють два види плеоназмів. Один вид не є стилістичною помилкою і широко представлений в мові: спуститися з гори (дублювання причини), ніколи не читав (дублювання заперечення часткою і власною мовою). Другий вид плеоназмів – стилістична помилка, при якій зайві слова об'єднуються в словосполучення: *несподіваний сюрприз, сервісне обслуговування, березень місяць, ностальгія за батьківщиною, па'мятний сувенір, головний лейтмотив*.

Тавтологія – це лексична надмірність, при якій у межах словосполучення повторюються однокореневі слова: *широко поширене явище, забезпечити безпеку, внести внесок, зробити роботу, відшкодувати шкоду, отримати підтримку, корисне використання*.

Тавтологія може і не бути помилкою, якщо є стилістичним прийомом, проте не в науковому мовленні.

Мовленнєва недостатність — втрата в реченні слів, що спотворює його зміст, не дозволяє повністю зрозуміти сказане.

—Зважаючи на величезні можливості вибору лексичних засобів, які надає кожному з нас українська мова, зробити своє мовлення різноманітним, виразним, оригінальним є цілком реальним завданням для того, хто постійно збагачує свій лексичний запас і посправжньому цінує слово! (Галина Волкотруб).

Контрольні запитання

1. Визначте комунікативні властивості наукової мови.
2. Систематизуйте основні правила вживання прийменників та сполучників в українській мові відповідно до правил її милозвучності.
3. У чому полягають лексичні особливості наукової мови?
4. У чому виявляється специфіка використання фразеології в науковому мовленні?
5. Якими рекомендаціями повинен керуватися науковець, використовуючи термінологію?
6. Що таке пароніми?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. Дослідіть у наведеному тексті співвідношення термінологічної та нетермінологічної лексики; питома українських та запозичених термінів (систематизуйте матеріал у вигляді таблиць). Напишіть власне міркування щодо змістової та стильової доцільності використання зазначених одиниць в обраній автором кількості.

Найбільш поширені види плагіату:

1. **Дослівний плагіат**, тобто переписування першоджерела без змін і покликання.

2. **Мозаїчний плагіат**. Його суть полягає у компіляції, перефразуванні окремих слів і речень, у результаті чого стає незрозумілим, де чий текст – «мозаїка» свого і чужого.

3. **Неадекватне перефразування** полягає у передачі думки словами автора без взяття їх у лапки.

4. **Відсутність посилань на прямі цитати**.

5. **Згадування джерела без посилання** полягає у згадуванні про цитованість без безпосередньої вказівки на автора чи джерело.

6. **Рерайт** – суть його у додаванні до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації.

7. **Створення суміші власного та запозиченого тексту** без належного цитування джерел. Компіляція – укладання з кількох чужих матеріалів свого та редагування без дозволу – смислова, стилістична, граматична правка й скорочення чужого матеріалу.

8. **Копіювання чужої наукової роботи** чи декількох робіт, та оприлюднення результату під своїм ім'ям.

9. **Списування письмових робіт** інших студентів, науковців.

10. **Фальсифікація** – вигадування тих чи інших, наприклад, статистичних показників з подальшим вказуванням їх як власної роботи.

11. **Реплікація** полягає у повторному поданні однієї й тієї ж роботи більше одного разу на оцінювання з метою отримання копій (своєрідне «тиражування» інформації без дозволу автора).

12. **Републікація** – повторне чи багаторазове оприлюднення в іншому джерелі чужої інформації під дійсним підписом автора.

Академічний плагіат може стосуватися всіх типів джерел, зокрема: текстів, рисунків, фрагментів музичних творів, математичних виразів та перетворень, програмних кодів тощо. Джерелами академічного плагіату можуть

бути опубліковані і неопубліковані книжки, статті, брошури, патенти, тези, рукописи, вебсайти та інші Інтернет-ресурси, роздаткові матеріали для студентів, роботи інших студентів і т. д.

Академічний плагіат треба відрізнити від помилок цитування. Найбільш типовими помилками цитування є:

- відсутність лапок при використанні текстових фрагментів, що запозичені з інших джерел, за наявності коректного посилання на це джерело;
- посилання на інше джерело;
- неправильне оформлення посилання, що ускладнює пошук джерела.

Завдання 2. *Визначте в наведеному тексті наявні мовні кліше, штампи та канцеляризми. Напишіть висновок, чи дотримався автор поміркованості в застосуванні зазначених одиниць мовлення.*

Помилки цитування зазвичай вважають менш суттєвим порушенням академічної доброчесності. Іноді їх розглядають як різновид академічного плагіату. Часом є підстави припускати, що помилки цитування зроблено свідомо для обґрунтування авторитетом наведених джерел ідей, думок, числових даних тощо, яких насправді немає в цих джерелах. Також «помилки» можуть бути зумовлені намаганням приховати справжні джерела інформації. Відповідно йдеться про умисний чи неумисний плагіат, але у будь-якому випадку це є порушенням академічної доброчесності.

Дискусійним є питання стосовно правильного цитування перекладів. Існує думка, що дослівний переклад треба оформлювати як цитату, а відсутність лапок є порушенням.

Але не менш обґрунтованою є думка, що переклад завжди вносить певні зміни у розуміння тексту. Тому оформлення навіть дослівного перекладу як цитати може надавати читачам викривлену інформацію стосовно позиції автора оригінального тексту. Вирішенням проблеми може бути надання вільного перекладу з посиланням на джерело. При цьому грубі помилки перекладу, які викривляють думки авторів оригіналу, все одно можуть розглядатися як

самостійні порушення академічної етики. Іншими поширеними варіантами вирішення цієї проблеми є наведення оригінального тексту поряд із перекладом або наведення у дужках мовою оригіналу окремих слів, переклад яких є неоднозначним.

Ще одне дискусійне питання полягає в оцінюванні як плагіату творів, що складаються з фрагментів творів інших авторів за наявності коректних посилань. Такі праці не можна вважати плагіатом, оскільки вони не містять ключової ознаки – привласнення чужих результатів. Але в більшості випадків (за винятком окремих видів студентських робіт) вони не відповідають встановленим вимогам чи завданням, зокрема, стосовно наукової новизни, наявності власних результатів, критичного аналізу джерел тощо. Іноді такі роботи містять ознаки інших порушень академічної доброчесності – обману, фальсифікації та/або фабрикації.

Багато питань виникає і стосовно поняття «самоплагіат», адже трапляються випадки часткового чи повного відтворення академічних текстів у різних джерелах як науковцями, так і студентами. Зважаючи на визначення академічного плагіату, у цьому випадку йдеться про порушення академічної етики й оприлюднення вже відомих наукових результатів як нових.

Тести для самоконтролю

1. *Несподіваний сюрприз, сервісне обслуговування, березень місяць, ностальгія за батьківщиною, на'мятний сувенір, головний лейтмотив.*

Наведені словосполучення є прикладом:

- A. тавтології
- B. мовленнєвої недостатності
- C. плеоназму
- D. правильного слововживання

2. Тавтологія – це:

- A. невиправданий повтор однокоренових слів

- В. поєднання взаємозаперечних понять
- С. зловживання термінами іншомовного походження
- Д .прийом стандартизації мовлення

3. Оберіть варіант із фразеологічними зворотами, які вживаються у науковому стилі

- А. можна зробити висновки, сформулювати правило, наслідки експерименту, попередні висновки, як показав аналіз
- В. мати вплив, домогтися успіхів, широким фронтом, надавати допомогу, почесний обов'язок.
- С. оголосити догану, заслухавши і обговоривши, взяти до уваги, порядок денний, прийняти рішення.
- Д. кривити душею, вибитися в люди, кирпу гнути, хай йому грець, ні сіло ні впало.

4. До лексичних особливостей наукового стилю належать:

- А. терміни, іншомовні слова, абстрактна лексика, цитати, посилання, пряме значення слів, наукова фразеологія
- В. емоційно-експресивні вислови прості і короткі речення, розмовна лексика, загальновживані слова, фразеологізми, використання невербальної комунікації.
- С. прості поширені речення, ускладнені зворотами та однорідними членами; віддієслівні іменники, пряме значення слів, ділова фразеологія, адміністративна термінологія, усталена структура.
- Д. багатозначні слова, художні засоби, інверсія, розмаїття синтаксичних структур, порушення норм, авторські неологізми.

5. Терміни *синтез, гіпотеза, класифікація, система, структура* належать до такої групи термінів:

- А. загальнонаукові

- B. міжгалузеві
- C. вузькоспеціальні
- D. аналітичні

6. Оберіть варіант із термінами-словосполученнями, що вживаються в науковому мовленні:

- A. доконаний вид, рівнобедрений трикутник, єнотоподібний собака, корінь квадратний
- B. чистий четвер, мінлива хмарність, поривчастий вітер, день народження
- C. День Соборності України, Різдво Христове, швидка допомога, корупційні схеми
- D. комплексні заходи, доводжу до вашого відома, розважальні заходи, запалення легень

7. З-поміж запропонованих оберіть варіант із загальнонауковими термінами

- A. процес, аналіз, парадигма, концепція, теорія
- B. авантитул, аграф, боковик, вакат, ретуш
- C. амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс, приватна власність
- D. суфікс, синтаксис, фразеологізм, прикметник

8. Яка із запропонованих відповідей містить повну дефініцію поняття “термін”?

- A. слово, словосполучення, яке означає поняття з певної галузі знань
- B. слово, словосполучення (інколи – речення), яке називає спеціальне поняття певної галузі знань
- C. слово, яке називає професійне поняття
- D. те саме, що «професіоналізм»

9. Які основні вимоги висуваються лінгвістами до терміна?

- A. однозначність, стислість, точність, чітке визначення, неемоційність
- B. багатозначність, точність, неемоційність
- C. однозначність, стислість, чітке визначення, неемоційність
- D. абстраговані наукові поняття, номенклатуру яких складають

іменники та словосполучення, що передають як систему назв об'єктів певної науки

10. Усі згадані ознаки властиві професіоналізмам, ОКРІМ:

- A. використовуються в неофіційному професійному спілкуванні
- B. не є нормативними в документах й офіційному усному мовленні
- C. є абсолютними відповідниками загальноприйнятим термінам
- D. емоційно забарвлені

ТЕМА 7. ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

План

- 1. Морфологічні особливості наукового тексту.
- 2. Синтаксис наукового мовлення.
- 3. Форми передачі чужої мови в науковому стилі. Граматичні

помилки.

Література

- 1. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика української мови : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 256 с.
- 2. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с. 128
- 3. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови. Тернопiль: Навч. книга – Богдан, 2000. 248с.

4. Токарська А.С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення: навч. посібник для студ. вузів. Львів : Світ, 2003. 232 с.

5. Українська мова: Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2000. 824с.

1. Морфологічні особливості наукового тексту

Морфологічні норми регулюють вибір правильної граматичної форми роду, числа, відмінка (іменні частини мови), дієвідміни, особливі форми дієслів тощо.

Морфологічні норми можуть бути суворо регламентовані (так звані «сильні»), наприклад, форми О.в. одн. – *дорогою, дільницею, фіксацією, рефлексією*. Норми, що стосуються вживання форм, які мають паралелі, винятки, розбіжності у близькоспоріднених мовах, називаються слабкими, як-от: форми ч.р. Р.в. одн. *папера – паперу, каменя – каменю, акта – акту*; ч.р. Д.в.одн. *професору – професорові, Івану – Іванові, Коваленку –Коваленкові*; О.в ім. II відм. на *-р: лікарем, гончарем – командиром, ректором*.

Частина помилок при визначенні роду виникає під впливом російської мови. Іноді вказівкою на розбіжність роду є зовнішня структура слів, наприклад: *криза – кризи, президія – президіям, теза – тезис, тополя – тополь*.

Проте деякі іменники мають однакову морфологічну структуру у двох мовах, але відрізняються за родовою характеристикою: *путь (ж.р.), біль, дріб, кір, машинопис, перепис, пил, Сибір, сип, ступінь (ч.р.)*.

Деякі іменники мають варіантні родові форми: *абрикос – абрикоса, вольєр – вольєра, жираф – жирафа, зал – зала, спазм – спазма*.

У деяких пар іменників форма роду виконує смислорозрізнявальну функцію: *адрес (письмове привітання) – адреса (місце проживання); девіз (гасло) – девіза (вексель, чек); кар'єр (місце відкритого добування копалин; прискорений біг коня) – кар'єра (просування у професійній діяльності); округ (територіальна одиниця) – округа (навколишня місцевість)*.

Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження визначається за такими правилами:

Назви осіб за статтю: *військовий аташе, справедливий рефері, сміливий тореро, талановитий шансон'є, люб'язний порт'є, діловитий імпресаріо; приємна фрекен, струнка фрау.*

1. Назви тварин – чоловічого роду: *великий ему, породистий поні, екзотичний какаду, яскравий колібрі..* Винятками є іменники *цеце, івасі* – належать до жіночого роду.

2. Назви неістот належать до середнього роду: *біле кашне, справедливе журі.*

3. Рід невідмінюваних географічних назв визначається за родовим поняттям: *гостинне Баку, стрімка Арагві, широка Міссісіпі, зелений Хоккайдо, гористий Гаїті, незалежна Гаїті.*

4. Рід аббревіатур визначається за головним словом складноскороченої лексеми: *нова АЗС, ООН оголосила меморандум, МВФ надав допомогу країнам третього світу.*

Рід та особливості вживання назв осіб за професією, посадою, званням.

Багато іменників чоловічого роду, що є назвами осіб за професією та родом занять не мають паралельних форм жіночого роду: *адвокат, менеджер, міністр, нотаріус, декан.*

Якщо в художньому, публіцистичному, розмовному стилях допускаються як нормативні форми *дипломниця, журналістка, студентка, вчителька*, то в науковому мовленні посади, професії, звання позначаються формами чоловічого роду: *отримала диплом викладача історії, головний бухгалтер подав звіт, вчений секретар підготувала документи. Але: народна артистка, тенісистка, шпажистка.*

Невелика кількість іменників жіночого роду, що позначають традиційно жіночі професії і заняття не мають відповідників чоловічого роду, як-от: *домогосподарка, манікюрниця, праля, модель, балерина (артист балету).*

Іноді лексичні значення спільнокоренових назв осіб чоловічої і жіночої статі не збігаються: *друкарка* (машиністка) – *друкар* (працівник друкарської справи, поліграфічної промисловості), *машиністка* – *машиніст*, *стюард* (офіціант на пасажирському морському судні, літаку – *стюардеса* (бортпровідниця)

Граматична категорія роду реалізується через діалектичну єдність планів змісту та форми: вона виникає, формується й зазнає змін «під комплексним впливом екстрасистемних та інтрасистемних чинників». У зв'язку з цим значна кількість іменників-назв осіб не здатна утворювати словотвірні кореляційні форми і тому відповідні маскулінативи використовуються в прямому граматичному значенні.

«Іменем чоловічого роду позначається рід узагалі (порода, genus, тобто загальне значення особи...)» [Потебня]. Отже, грамема чоловічого роду здатна актуалізувати семи узагальненості, збірності: «... *Жертвою «зеленого змія» в ці літні дні на сонячному півострові за різних обставин стає істарий, і малий ; «Добре, що хату не продав, бо покупець не трапився, то хоч мав куди повернутись»; Хто відповідальний за протипожежну безпеку установи?*

Такі форми є нормативними в науково-публіцистичному, офіційно-діловому, епістолярному стилях, мемуаристиці, дидактичних настановах, оскільки сприймаються як нейтральні та позбавлені додаткових асоціацій, зайвих уточнень, що стосуються статевої диференціації: *ветеран* війни, *лауреат* конкурсу, *картка хворого*, журнал *вихователя*; ... дедалі більша частина нашого народу переконується в тому, що... наш *робітник* дістає за свою працю злиденні копійки, маючи забезпечення в кілька разів гірше, ніж *робітник* США, ФРН, Канади й інших країн, наш *селянин* перебуває не в кращих умовах (В. Стус).

Сема маскулінності в іменниках чоловічого роду може нейтралізуватися завдяки таким словам, як *кожен*, *будь-який*, *всякий*, *середній*, *рядовий*: *кожен українець*, *будь-який школяр*, *середній студент*, *рядовий працівник*: За даними

харківського медичного психолога Євгенії Волинкіної, **кожен третій учень** початкової (!) школи у місті бодай раз вживав спиртне (Салімонович).

Грамема чоловічого роду нейтралізується, якщо лексема-носій маскулінного значення виконує роль прикладки при слові з яскраво вираженою фемінальністю: *Що стосується кандидатів наук, то і чоловіків, і жінок майже однакова кількість, **жінок-докторів** наук уже менше, а **академіки-жінки** складають лише десь 1,5% (Єльська); Першою **жінкою-генералом** армії США стала 1970 року Анна МейХейз (Шиманський).*

В офіційно-діловому стилі вробилися загальні правила щодо узгодження іменників чоловічого роду з іншими частинами мови в реченні. Якщо іменник чоловічого роду вживається на позначення особи жіночої статі ім'я якої не зазначається, то узгоджене означення і присудок ставляться у формі чоловічого роду: *Мій опонент захворів, Наш нотаріус оформив документи.* Сполучення на зразок *адвокат Лугова, доцент Сухомлинська* вимагають присудка у формі жіночого роду: *Досвідчений адвокат Лугова виступила з блискучою промовою.*

У деяких назв осіб за професією або місцем проживанням відзначаються паралельні форми. Як взаємозамінні вживаються, наприклад, такі іменники: *арфіст – арф'яр, зварник – зварювач, полтавець – полтавчанин, харківець – харків'янин.*

Родова характеристика складних слів

Складне слово може об'єднувати іменники різного роду, і тоді виникають труднощі при узгодженні його з означенням або дієсловом минулого часу. Визначення роду таких складних слів залежить від відмінюваності компонентів.

У складних іменниках з невідмінюваним першим словом рід визначається відмінюваним компонентом: *новий кафе-бар.*

У складних словах із двома відмінюваними компонентами рід залежить від слова, яке має ширше, більш загальне значення (зазвичай таке слово займає першу позицію): *прадавня вишивка-плакат, традиційна виставка – ярмарок.*

У науковому стилі при називанні осіб за професією, званням, родом діяльності перевага віддається формам чоловічого роду навіть у тих випадках, коли в загальнонародній мові є відповідники форм жіночого роду, оскільки в названій сфері спілкування підкреслюється не стать людини, а її службове та соціальне становище.

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни у родовому відмінку.

Закінчення -а/-я:

1. назви об'єктів, які **піддаються лічбі**: *ліцеїста, поїзда, ліфта, трамвая, рояля, дуба, клена, грама, кута, кореня, гектара, місяця, атома, електрона, додатка, синуса, мільйона, Парижа, Києва, Рима (місто), листопада (міс.), папера (докум.), каменя (предм.).* **Але:** року, віку;

2. Назви річок, якщо при відмінювання наголос переходить на закінчення: *Дінця', Дністра', Іртиша', Псла'.*

3. Закінчення -у/-ю:

1. об'єкти, які не піддаються лічбі: *чаю, цукру, оцту; кору, болю, гніву, сну; аналізу, процесу, дощу, інею, вітру, звіробою, деревію, волейболу, вальсу.* **Але:** хліба, вівса, гопака;

2. географічні назви (окрім назв міст): *Китаю, Єгипту, Вашингтону, Криму, Байкалу, Амуру, Єнісею, Донбасу, Сибіру, Риму (країна);*

3. просторові поняття, назви будівель та їхніх частин: *світу, саду, класу, дому, балкону, під'їзду, кабінету, коридору, холу.*

4. назви сукупностей: *взводу, хору, загону, гаю, вишняку, полку;*

5. назви установ, закладів: *ліцею, вокзалу, університету, офісу;*

6. літературознавчі поняття: *роману, тексту, сонету, міфу, АЛЕ: вірша, заголовка.*

Функції звертання в ділових текстах. Творення форм кличного відмінка імен та імен по батькові.

Потреба у використанні звертання в науковому мовленні виникає насамперед у його усній формі. Крім того, що звертання вимагає правильної граматичної форми (кличного відмінка), слід виважено використовувати

іменники та прикметники, що вказують на шанобливе ставлення до адресата: *пане, добродію, товаришу, колего, шановний, вельмишановний, високоповажний, дорогий.*

В українській мові іменники мають кличний відмінок, успадкований від давньоукраїнської мови. Клична форма утворюється від іменників жіночого і чоловічого роду – назв осіб, а також від назв тварин, явищ природи, предметів при їх персоніфікації.

Клична форма іменників І відміни

Іменники твердої групи утворюють кличну форму за допомогою закінчення **-о**: *Миколо, Ірино, Алло, колего.*

Іменники м'якої групи у кличному відмінку мають закінчення **-е (-є)**: *Маріє, Ксеніє..*

Клична форма іменників II відміни

Закінчення **-у** мають іменники твердої групи: *сину, батьку*; деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім **ж**): *викладачу, глядачу, товаришу.*

Закінчення **-ю** виступає в іменників м'якої групи: *лікарю, секретарю, Геннадію, Сергію, Віталію.*

Іменники твердої групи у більшості випадків мають закінчення **-е**: *друзе, адвокате, нотаріусе, Володимире, професоре, командире.* До цієї ж групи належать іменники м'якої групи із суфіксом **-ець-**: *хлопче, молодче*, але: *бійцю, знавцю, добровольцю.*

Імена по батькові жіночого роду мають у кличному відмінку закінчення **-о**, імена по батькові чоловічого роду – закінчення **-у**: *Ірино Петрівно, Надіє Михайлівно, Степане Івановичу, Петре Васильовичу.*

У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, усі слова мають форму кличного відмінка: *пане Віталію, друже Євгенію, колего Маріє.*

У звертаннях, що складаються із загальної назви й прізвища, кличну форму має тільки загальна назва, а прізвище виступає у формі називного

відмінка: *депутате Соколовський, пані Кравець, добродію Мазур*. Проте можливі й варіанти: *пане Франку, добродію Коваленку*.

У звертаннях, що складаються із двох загальних назв, у кличному відмінку обов'язково вживається перше слово, друге може виступати у формі як називного, так і кличного відмінка: *добродію секретар (секретарю), пане голово (голова), пане полковнику (полковник)*.

Правильне застосування форми кличного відмінка іменників при звертаннях є свідченням не тільки грамотності мовця, але і його загальної культури.

Складні випадки відмінювання слов'янських та неслов'янських прізвищ у документах і наукових текстах.

Жіночі і чоловічі прізвища на *-а, -я*, що належать до іменникового типу, відмінюються, як іменники І відміни (*Щербина, Кучеря, Брага, Муха, Морока*), при цьому чергування приголосних у непрямих відмінках зберігаються: *Щербині, Кучері, Бразі, Мусі, Мороці*.

Жіночі прізвища на *о* та приголосні не відмінюються: *Гладій, Коваленко, Мороко, Коваль*.

Чоловічі прізвища не відмінюються, якщо закінчуються на *-е, -і*: *Ле, Трублаїні, Роде, Півторадрні*.

Прізвища, які походять від назв тварин, предметів у офіційних документах рекомендується вживати у поєднанні з ім'ям, назвою посади: *оголосити подяку Ірині Петрівні Зозулі, схвалити пропозицію інженера Пасіки Р.Ю., виступив доцент Паляниця С.Д.*

У подвійних прізвищах компоненти змінюються за загальними правилами: *драматургія Карпенка-Карого, повість Нечуя-Левицького, трагічна доля Старицької-Черняхівської, але: творчість Михайла Драй-Хмари, музика Кос-Анатольського*.

Відмінювання прізвищ, якщо це передбачено правилами правопису української мови, обов'язково зберігається, навіть тоді, коли в коренях слів відбувається чергування голосних і приголосних.

Використання ступеньованих форм прикметників.

В українській мові розрізняють два ступені порівняння – вищий і найвищий, які можуть виражатися простими і складеними формами. ступені порівняння властиві тільки якісним прикметникам.

Зазвичай ступеньовані форми однокореневі з початковою, проте існують і суплетивні форми: *поганий – гірший, хороший – кращий, великий – більший, малий – менший*.

Складена форма вищого ступеня утворюється за допомогою слів *більш, менш* і звичайної форми прикметника. Саме аналітична форма є більш поширеною в науковому стилі: *більш відповідальний, витривалий, економний*.

В українській мові нормі відповідає вживання вищого ступеня порівняння з прийменником *від, порівняно, з*, або зі сполучником *ніж, як*. Проте в науковому й офіційно-діловому стилях віддається перевага використанню вищого ступеню порівняння з прийменником *порівняно з*.

В науковому стилі перевага надається складеній формі найвищого ступеню порівняння прикметників порівняно з простою. Складена форма утворюється сполученням слів *найбільш, найменш* із прикметником звичайної форми: *найменш зручний, найбільш відповідний*. Форми зі словом *самий* в українській мові мають просторічний характер.

Поширеною помилкою є контамінація простої і складеної форм ступеньовання: *більш відповідальніший, менш впливовіший*. Нерідко мовці вдаються до неправильного узгодження простої форми вищого ступеня, як-от: *Знання студентів 5 курсу вище, ніж у третьокурсників; Остання стаття набагато професійніше*.

Ступеньовані форми прикметників можна уживати лише в тому контексті, зі змісту якого розуміло, що з чим порівнюється, за наявності однієї і тієї ж ознаки, наприклад, речення: *Найнебезпечнішою (у порівнянні з чим?) формою заманювання підлітків до вживання наркотичних речовин була організація «клубів», у які підступна сировина потрапляла в руки молоді безплатно; Найбільш небезпечною (у порівнянні з чим?) формою втягування*

молоді в наркобізнес стали нові форми організації їх відпочинку – побудовані неправильно, бо невідомо, що з чим порівнюється. Слід: Небезпечною формою...; Дуже небезпечною...

Форма вищого ступеня постає в результаті зіставлення не з одним, а із сукупністю предметів. У такому разі вона набуває видільного значення і за змістом наближається до найвищого ступеня. Однак такого значення набуває лише обмежена кількість слів, хоч і дуже поширених: *кращий, гірший, нижчий, молодший, старший: кращий курсант, молодший у колективі, вищий у шерензі, нижчий на вулиці.*

Стилістична функція прикметників у науковому мовленні полягає в прямому називанні ознаки, тоді як у художньому мовленні – у образній характеристиці реалій, виражених іменниками. Прикметники окреслюють, увиразнюють ознаки предметів, явищ, понять, що сприяє кращому сприйняттю інформації реципієнтом.

Труднощі у сполученні числівників з іменниками в українській мові.

Числівник посідає в науковій літературі значне місце.

Типові помилки у використанні числівників:

1. Неправильне поєднання числівників із відмінковими формами іменників: *півтора рокІВ, півтори книжки, три кілометрА, два професорА.*
2. Не відмінювання або неповне відмінювання складних і складених числівників: *сімсот сімдесяти восьми тонн металу не було оприбутковано на складі, починаючи з 1990 року; Більше сорок автомобілів не пройшли техогляду.*
3. Вживання збірних числівників замість власне кількісних у науковому мовленні: *двоє професорів, троє депутатів, сімнадцятеро міністрів.*
4. Неправильне відмінювання числівників *сто, сорок, дев'яносто.*
5. Відмінювання в числівниках на позначення десятків обох частин: *семи десяти, шести десятком.*
6. Уживання іменників замість числівників: *пара, десяток, дюжина, сотня.*

7. Уживання неозначено-кількісних числівників: *кілька, кількасот*.

У науковому стилі вживаються стилістично нейтральні книжні числівники. Залежно від інформації, що подається, можуть вживатися у числовому та словесному вираженні.

Специфіка вживання займенників у текстах документів і наукових творів

Займенники не називають особу, предмет, явище, а лише вказують на них. Використовують займенники з метою уникнення повторів, проте неправильна побудова фрази із займенником може призводити до двозначності: *Передана до суду справа директора Орлової О.Д. свідчить про належну її підготовку*. Правильно: *Передана до суду справа директора Орлової О.Д. свідчить про належну підготовку необхідної документації*. Або: *Усім відома ситуація в правоохоронних органах: бракує досвідчених фахівців, пального, сучасної апаратури та автомобілів і водночас їм доводиться часто вислуховувати нарікання громадян на їхню незадовільну роботу*. Слід: *Усім відома ситуація в правоохоронних органах: бракує досвідчених фахівців, а також часто не вистачає пального, сучасної апаратури та автомобілів. І водночас їм, правоохоронцям, доводиться часто вислуховувати нарікання громадян на свою адресу щодо незадовільного виконання ними своїх обов'язків*.

Неприйнятним у науковому стилях є вживання займенника *я*. У службовому листуванні, наукових роботах найчастіше послуговуються формою множини: *Ми дійшли до таких висновків; У процесі дослідження нами зроблені такі експерименти...*

Присвійні займенники *її, його, їх, свій*, уживання яких у тексті пов'язане з двома іменниками, призводять до двозначності вислову: *Представник митниці наказав депутатові віддати свій паспорт*. Правильно: *Представник митниці наказав, щоб депутат віддав свій паспорт*. *Представник митниці наказав депутатові: «Віддайте свій паспорт»*.

Подібних помилок варто уникати й у вживанні займенника *себе*: *Командир наказав капітанові викликати вогонь на себе та вказівного*

займенника *цей*: *Організована злочинність дедалі набуває поширення. Боротьба зі збройними угрупованнями посилюється. З цим не можна миритися.*

Поширеною помилкою є надмірне вживання займенників: *мій власний план, моя автобіографія, моя власна точка зору; на мою думку, я вважаю.*

Ненормативними є вислови *поводити себе, чути себе* замість *поводитися, почуватися, чути*.

Займенники досить часто вживаються в науковому стилі завдяки тому, що загально та нейтрально називають особу, взаємини між суб'єктами, вказують на неозначеність, заперечність, належність тощо.

Займенники використовуються для того, щоб уникнути повторення тих самих слів, при цьому їхню форму треба обов'язково узгоджувати з родом і числом іменника, замість яких займенника вжито.

Особливості вживання й перекладу дієслівних форм

Якщо іменники створюють ефект статичності, то дієслова забезпечують динаміку розгортання дії.

Труднощі становлять дієприкметникові форми і породжують помилки такого роду: *пишучий в усі інстанції, підвипивши молодики, нападаючий на нього, повеселівши хлопці.*

Активні дієприкметники теперішнього часу в сучасній українській мові вживаються обмежено.

Рекомендовані такі форми:

1) підрядні частини складнопідрядних речень – для позначення перебування у стані дії: *викладач, який навчає студента; учень, який винайшов;*

2) прикметники на **-альний (-яльний), -ільний, -увальний (-ювальний), -ний** на позначення властивостей суб'єктів та об'єктів дії: *вирішальний; коливний; мінливий;*

3) іменники на позначення об'єктів і суб'єктів дії: *завідувач; початківець; командувач;*

4) дієприкметники, якщо вони набули прикметникового значення:
– *хвилюючий; знаючий*.

Активні дієприкметники минулого часу доконаного виду творяться від основи неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса *-л-*:
замерзлий; засохлий.

Пасивні дієприкметники мають форму минулого часу, яка утворюється за допомогою суфіксів *-н-, -ен-, -т-*: *завершений, набутий, вирішений*.

У науковому мовленні перевага надається українським зворотам дієприкметникового типу над описовими конструкціями (підрядними частинами складнопідрядного речення) при перекладі термінозворотів: *рухомий фронт хвилі; витримуваний процес*.

У науковому стилі активно використовуються дієприслівники та дієприслівникові звороти, особливо кліше у зазначеній граматичній формі. Функція дієприслівника – вказівка на додаткову або супровідну дію, що надає висловлюванню чіткості та стислості.

Дієприслівниковий зворот – це дієприслівник разом із залежними від нього словами. У реченнях із дієприслівниковим зворотом дія, названа присудком і дія, названа дієприслівником обов’язково виконується одним суб’єктом: *Уклавши угоду, ми відкрили великі перспективи*. А не: *Уклавши угоду, перед нами відкрилися великі перспективи*.

Тому подані далі речення потребують коригування: *Ідучи щодня на службу, зброя повинна вичищатися. Будучи на нараді, питання про успішність здобувачів освіти стояло гостро. Вивчаючи це проблемне питання, нами отримані такі висновки. Починаючи нараду, був оголошений порядок денний*.

Дієслово багате на синонімічні варіанти і водночас складне за своїми зв’язками з іншими словами.

У науковому стилі зафіксовані такі форми дієслів: інфінітив, особові та родові форми, дієприкметники та дієприслівники, безособові дієслівні форми на *-но, -то*.

Граматичні форми характеризуються різною частотністю вживання в науковому стилі, що зумовлено певними обмеженнями як на частиномовному рівні, так і в площині окремих грамем.

На відміну від лексичних засобів мови, морфологічні явища набувають певного стильового спрямування тільки в межах широкого контексту.

Для мови науковця властиве вживання стилістично нейтральних граматичних форм, виважене використання можливих синонімічних варіантів на рівні морфології, суворі обмеження, які стосуються не тільки власне мовних чинників (наприклад, уникнення граматичних діалектних варіантів, розмовних форм), так і екстралінгвальних, викликаних вимогами етикету, уникнення фамільярності, доречності в окремих наукових жанрах тощо.

2. Синтаксис наукового мовлення

Науковий стиль вимагає чіткості, точності, виразності, чіткої структурованості, тому важливо для викладення думки добирати правильні синтаксичні конструкції.

Оскільки однією з головних ознак наукового мовлення є відсутність емоційності, стилістична нейтральність, то для наукових текстів не властиве використання питальних, окличних речень, але переважають розповідні речення за будовою прості та складні. Прості речення можуть ускладнюватися однорідними членами речення, дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, вставними конструкціями і вставленими конструкціями, які допомагають структурувати текст, створювати покликання на першоджерело.

У наукових дослідженнях нерідко доводиться стикатися з потребою надати фактам, подіям, явищам розгорнуту характеристику, перерахувати особливості обставин, деталізувати опис суб'єктів або об'єктів, що дозволяє конкретизувати реалії дійсності. У мовному аспекті в такому разі йдеться про використання однорідних членів речення: ***Права і свободи людини, їхні гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави.*** Таким чином, у науковому стилі однорідні члени речення відтворюють логічний хід

думки, її послідовне розгортання або уточнення одних понять іншими, більш конкретними.

Правила побудови рядів однорідних речень:

1. Перелік ознак, явищ та фактів повинен бути здійснений на одній підставі: за віком, фізичними даними, зовнішніми або внутрішніми характеристиками, метою тощо: *Люди, сім'ї були учасниками важливих подій...*

2. Члени ряду однорідних повинні виключати один одного. Так, не можуть поєднуватися як однорідні родові й видові поняття, наприклад: *накази, розпорядження, рекомендації, документи...; газові пістолети, мисливські рушниці, зброя...*

3. Якщо ряд однорідних членів логічно вичерпаний, то в кінці ряду перед останнім словом повинен стояти сполучник, наприклад: *Об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва.* Якщо ряд однорідних членів з певних причин не завершений, то нормативним є відсутність сполучника, наприклад: *Об'єктами авторського права є... твори ужиткового мистецтва, зокрема твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо.*

Правила вживання сполучників між однорідними членами речення (далі - ОЧР):

1. Сполучники повторюються між ОЧР тоді, коли є потреба підкреслити значення кожного з них: *Уже в перші години після вчинення замаху до слідства були залучені і слідчі, і працівники прокуратури, і працівники СБУ.*

2. Якщо сполучник *і* може бути використаним перед кожним членом речення, то сполучником *та* не варто надуживати. Його можна використовувати якщо мова йде про поєднання віддалених або протилежних за семантикою понять: *Особу, якій заподіяно майнову шкоду і яка пред'явила вимогу про відшкодування збитків, слід визнавати одночасно потерпілою і цивільним позивачем та забезпечити їй усі передбачені законом права.*

3. За допомогою сполучника «і» можна поєднувати в пари слова на підставі спорідненості або протилежності якостей понять: *Людина, її життя і*

здоров'я, честі і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю.

Прийменники при ОЧР

Якщо однорідні члени речення непоширені, досить вжити перед рядом прийменник один раз: *Об'єктами авторського права є тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів.*

Якщо ОЧР поширені, то прийменники треба повторювати для того, щоб виділити кожен змістовий компонент речення: *Власник підприємства, установи й організації або уповноважений ним орган несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також за моральну шкоду, заподіяну потерпілому власником фізичного чи психічного впливу небезпечних або шкідливих умов праці.*

Правила логічної побудови ряду ОЧР.

1. Додержання логічної однорідності у побудові ряду ОЧР: *Об'єктами авторського права є твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва.* Наприклад, у цей ряд не варто включати «бази даних», оскільки останні не належать до наведеного ряду понять, об'єднаних однією темою.

2. Логічність висловлювання порушуються в ряді ОЧР, якщо вони місять видові і родові поняття: *В опитуванні брала участь молодь: старшокласники, студенти, робітники.*

3. Ряд ОЧР повинен складатися із однакових членів речення: *Затриманий був неголений і в нетверезому стані.*

4. У ряді ОЧР не поєднуються члени речення і окремі речення: *На симпозіум прибули розробники ІІІ обговорити ситуацію і щоб вирішити, що робити далі.* Правильно: ... з метою обговорити ситуацію та узгодити подальші дії.

5. Якщо при побудові висловлювання неможливо уникнути тавтології, слід речення розбити на пункти:

Відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень, як:

- *необґрунтована відмова від надання відповідної інформації;*
- *надання інформації, що не відповідає дійсності;*
- *несвоєчасне надання інформації;*
- *навмисне приховування інформації.*

6. ОЧР повинні граматично узгоджуватися: *Пасажир зобов'язаний пред'явити посвідчення на вимогу контролера або водія (а не водію).*

7. Неприпустиме порушення норм керування серед однорідних членів речення: *Як переконувала мати, син любить і гордиться своїм батьком; З давніх часів люди хотіли і шукали інформацію про своїх предків.*

Вживання однорідних членів речення в науковому мовленні повинно відповідати логіці змісту висловлювання, узгоджуватися з морфологічними, стилістичним та стильовими нормами, правилами пунктуації та загальними вимогами до оформлення тексту.

Основні випадки синтаксичного керування в текстах наукового стилю

Керування – вид підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного певної відмінкової форми із прийменником або без нього: *відповідно до результатів аналізу, згідно з нашими висновками, втратити тильність, процес активізації.*

Керування виявляє специфіку мови, оскільки навіть у близькоспоріднених лінгвальних площинах можуть бути різні прийоми будовання словесних конструкцій: *Про що йдеться? O co chodzi?*

Різні відмінкові конструкції можуть бути синонімічними: *звіт вченому секретареві – звіт для вченого секретаря; приїхав машиною – приїхав на машині.* Варіантне керування виявляється в тому, що при одному стрижневому слові вживається дві або більше керованих форм в одному значенні: *повний*

почуттями, почуттів; важливий науковому світові, для наукового світу; навчатися програмуванню, програмування.

Іноді кероване слово може вступати у подвійну залежність, тобто може відноситися до різних слів у речення, що надає вислову двозначності: *Він заарештував порушника з кам'яним обличчям. Сторож одразу повідомив про крадіжку чергового поліціанта.*

У прийменниковому керуванні мовці нерідко припускаються помилок: *Плоди квітів символізували **на** представників роду; Дякуючи відкритим джерелам інформації, ми можемо порівняти наші результати експерименту із висновками колег.*

В українській мові однокореневі слова часто керують різними відмінками: *сповнений гордістю (гордості), торкатися (чого?) – доторкатися (до чого?), дорівнювати (чому?) – рівнятися (на кого? на що?).*

Неоднакових відмінків вимагають слова-синоніми: *характерний для цього виду – властивий, притаманний цьому видові; опановувати мову – оволодівати мовою; згідно з висновками – відповідно до висновків.*

Трапляються помилки у виборі керованої форми при однорідних членах речення. це відбувається, коли вживають один додаток при словах, які вимагають різних відмінкових форм: *З давніх часів люди хотіли і шукали інформацію про своїх предків. Він любив і пишався своєю діяльністю.*

Щоб уникати помилок у мовленні, необхідно перевіряти себе за довідниковою літературою, посібниками.

Правильне узгодження підмета з присудком у ділових та наукових текстах як показник логічності висловлювання.

Присудок, як правило, узгоджується з підметом у спільних для них граматичних значеннях.

Але в мовленні, зокрема науковому, спостерігаються певні види типових помилок у виборі форми присудка.

1. Іменник + прикладка – присудок узгоджується з іменником: *Школа-інтернат заснована в 1987 році.*

2. Загальна назва + власна – присудок узгоджується з загальною: *Село Бакота було затоплене внаслідок будівництва Дністровського гідровузла; Острів Хортиця – завжди був перлиною Запорізького краю.*

3. Аббревіатура – присудок узгоджується з головним словом: *ПДУ оголосив результати вступної кампанії.*

4. Власна назва іншомовного походження – присудок узгоджується з родовою назвою: *Токіо надало пояснення своєї позиції у цьому політичному протистоянні.*

5. Кількісний, неозначено-кількісний (багато, мало, кілька) числівник; кількісний іменник (більшість, меншість) + іменники у Р.в. мн.

5.1. форма числа присудка – однина:

а) акцент на кількості виконавців дії: *230 осіб взяло участь у конференції;*

б) підмет називає неістоту: *Кілька питань виникло після детального аналізу наукового звіту.*

в) підмет означає часовий відрізок: *Вісім років минуло з того часу, як було засноване наше підприємство;*

г) до складеного підмета входить неозначено-кількісний числівник або іменники типу *більшість. меншість*: *Багато конкурентів зазнало збитків через банківську реформу; Більшість громадян України визнають наркоманію як одну з найбільших проблем держави; Багато питань виникало і стосовно поняття «самоплагіат»;*

5.2. форма числа присудка – множина:

а) акцент на назві виконавців: *П'ять учасників конференції не підписали резолюцію;*

б) присудок означає активну дію: *Сто тридцять учасників взяли участь у дистанційному обговоренні питання.*

Узгодження підмета і присудка залежить від ситуативних потреб висловлювання, мети мовця, логіки змісту та граматичних показників чистин мови, які виступають підметом і присудком.

На відміну від лексики й фразеології синтаксис не має чітких щодо стильового забарвлення одиниць, прикріплених до певних сфер мовлення. Типи речень, конструкцій, звороти належать, як правило, до загальномовних засобів, використовуються в різних сферах ділового мовлення. Ідеться лише про певні обмеження у вживання окремих конструкцій чи зворотів.

Головні вимоги синтаксичних норм: логічність, чіткість, послідовність, граматична узгодженість.

Поняття —логічність висловлювання» містить чимало вимог, як-от: багатство словника, уміння говорити точно, уживаючи слова у властивому їм значенні, здатність говорити просто, доступно, логічно, не порушуючи змістових зв'язків між частинами висловлювання, вміле використання виражальних і зображувальних засобів, емоційність, вміння впливати на почуття, доречність, добирання засобів залежно від мети і сфери спілкування. Але, зрештою, усі ці комунікативні якості мовлення визначаються відповідністю до норм – лексичних, граматичних, стилістичних та ін.

Причини помилок у логіці викладу.

1. Поєднання логічно несумісних слів (*безмежно обмежений, страшенно естетичний*).
2. —Зайві» слова (плеоназми) (*травень, а не травень місяць, моя власна думка, моя автобіографія*).
3. Заміна особової форми дієслова активного стану зворотним дієсловом (*вибачте мені – вибачаюсь*).
4. Неправильне чергування низки однорідних членів речення (*академіки і науковці*).
5. Неправильне утворення аналітичних граматичних форм (найчастіше ступенів порівняння – *самий вразливий, більш виразніше*).
6. Неправильна координація присудка із складеним підметом (*дехто з дослідників дійшли до висновку*).

7. *Порушення порядку слів у реченні (Терміносистема ветеринарної медицини потребує унормування, оскільки вона (терміносистема чи медицина?) не може не впливати на розвиток сучасної української науки).*

8. *Вживання дієприслівникових зворотів на місці підрядних речень (Почавши дослідження, були виявлені додаткові труднощі у класифікації розгляданих явищ).*

Отже, логічним буде таке мовлення, у якому:

- сполучення одного слова з іншим буде несуперечливим;
- слова розташовуються в логічній послідовності, яка відповідає ходові думки і за якої не виникає смислових непорозумінь;
- не порушено смислових, структурних, інтонаційних та експресивних зв'язків у межах цілого тексту, яким передається зв'язок несуперечливих суджень.

3. *Форми передачі чужої мови в науковому стилі. Граматичні помилки*

У наукових дослідженнях часто використовуються цитати – дослівні уривки з використаних джерел, щоб за їхньою допомогою обґрунтувати, підтвердити або доповнити власну думку.

Текст цитати береться у лапки й наводиться без жодних змін, зі збереженням особливостей авторського написання, зокрема орфографії, пунктуації і шрифтових виділень. Якщо доводиться цитувати не все речення, а лише окремі слова чи фрази (за умови, що думка автора не буде спотворена), то такі вислови беруться в лапки, пропуск позначається трьома крапками, вказується джерело, звідки запозичена думка. У такому разі може змінюватися навіть відмінок у слові чи словосполученні, якщо цитати не є повною і підпорядковується синтаксичній будові фрази, частиною якої вона стає.

При цитуванні та переказі джерел найчастіше використовуються такі словосполучення: *Автор писав /пише: „...”*; *Як твердив /твердить...*; *Згідно з уявленням...*; *За словами...*; *На думку...*; *Як справедливо зазначив /зазначає...*;

Учений так характеризує (описує, подає)...; Можна навести такі слова видатного вченого...; Автор наголошує на...; З точки зору автора...; Автор виділяє (пропонує, рекомендує, вважає, стверджує, підкреслює)...” тощо.

Цитати мають подаватися лише з першоджерел, а не з праць інших авторів. Лише в тих випадках, коли першоджерело недоступне, можна скористатися цитатою, опублікованою в іншому виданні; тоді перед бібліографічним джерелом вказується: „цитується за:” або „цит. за...”.

Якщо автор наукового дослідження робить у чужій цитаті певні виділення (курсив, розрядка, жирний шрифт тощо), аби акцентувати увагу на певному понятті чи фразі, то слід в дужках зробити відповідне застереження, вказуючи власні ініціали. Наприклад, (виділено мною. – Н. С.), (курсив наш. – Н. С.), (підкреслено мною. – Н. С.) тощо. Подібні позначення доречні при власному перекладі тексту з іншої мови, якщо такого перекладу не існує чи він не збігається із уже відомим (переклад наш. – Н. С.). Доцільно подавати перекази текстів інших авторів, максимально точно дотримуючись їхнього викладу, не допускаючи викривлення думок.

Кожна цитата неодмінно супроводжується посиланням на використане джерело. Недотримання цієї обов’язкової умови веде до плагіату.

Коли текст дослідження перевантажений цитатами і суцільними покликаннями на авторитетів, то виникає підозра у відсутності авторських міркувань і знань самого дослідника; робота набуває характеру компіляції, перетворюється на „дайджест” чи хрестоматію „розумних ідей” попередників.

Використання цитат у тексті вимагає дотримання правил оформлення відповідних конструкцій за загальними правилами українського правопису; виконання етичних норм щодо джерела цитування та його автора; розважливого цитування з метою уникнення перенасичення власного тексту чужими сентенціями.

Процес спілкування є багатограним і вимагає від мовців умілого послуговування основними прийомами вербальної та невербальної комунікації,

якщо метою контакту є порозуміння і досягнення поставлених цілей через задоволення очікувань обох сторін.

Контрольні запитання

1. Сформулюйте загальні правила дотримання морфологічних норм мовлення.
2. Визначте ті морфологічні норми, які є специфічними й обов'язковими для наукового стилю.
3. Визначте ті синтаксичні норми, які є специфічними й обов'язковими для наукового стилю.
4. Назвіть головні правила цитування чужих текстів, які відповідають засадам академічної доброчесності.
5. Чому не варто перевантажувати текст власного дослідження цитатами й частими покликаннями на інші джерела?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. Відредагуйте мікротексти, виправивши граматичні, логічні та синтаксичні помилки.

1. *Пан декан, учбові успіхи студентів 5 курса вище, як у первокурсників.*
2. *Сергій Петрович, з докладами на конференції виступили троє професорів їх інститута.*
3. *Найнебезпечною формою заманювання підлітків до споживання наркотичних речовин була організація «клубів», у які підступна сировина попадала в руки молодьожі безплатно.*
4. *Починаючи вивчати проблему, йому бачилась можливість її практичного застосування.*
5. *Двоє наших сотрудниць находяться у командировці дві неділі.*
6. *Шановний споживач, радіоательє зобов'язане було обов'язково обслуговувати ваш апарат по гарантії.*

7. *Обвинувачений заявив, що хоче мати захисника по призначенню колегії адвокатів.*
8. *Прокурор настояв на проведенні експертизи підписів людей, які прийняли участь у створенні акта*
9. *В вашому звіті зустрічаються великі прорахунки та недоліки.*
10. *Гр. Гирич В.С. по місту роботи характеризується позитивно.*
11. *У цьому зв'язку виникає питання, чи можна рахувати досконалим план оперативно-розшукових заходів.*
12. *Вклавши угоду, перед нами відкрилися великі перспективи.*
13. *Працівники відділу все більше займаються підпалами.*
14. *Будучи на нараді, питання про зростання злочинності стояло надто гостро.*
15. *На протязі експеримента показник не фіксувався, отже він не може бути врахований*
16. *Становище психоза Тихомірова було підтверджено проведеною експертизою.*
17. *Зібравшись у головному залі, почалося заключне засідання експертної комісії.*
18. *На вирішення цього запитання потрібен довгий час.*
19. *Випускники мають більш відповідальніше відноситися до вирішення учбових завдань.*
20. *Остання стаття набагато професійніше.*

Завдання 2. *Наведіть приклади різних способів цитування та покликань, які ви використовуєте у власному науковому дослідженні.*

Завдання 3. *Ознайомтеся з порадами Карла Тухольського для ораторів. Які з них вважаєте цінними для себе? Прокоментуйте стиль тексту.*

Короткі речення. Короткі речення. Короткі речення.

Ясний план у голові – і якомога менше на папері.

Факти – або звернення до почуттів.

Оратор – не енциклопедія. Енциклопедія є у людей вдома.

Один і той самий голос втомлює. Говори не більше сорока хвилин. Не шукай ефектів, які не ведуть до головної мети. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі. Пам'ятай: чим коротша промова, тим менше шансів провалитися.

Тести для самоконтролю

1. Потребує редагування речення:

- A. Досліджуючи це питання, ми дійшли до висновків.
- B. Досліджуючи це питання, у нас з'явилися висновки.
- C. Коли ми дослідили це питання, у нас з'явилися висновки.
- D. Коли ми дослідили це питання, то дійшли до висновків.

2. Помилка у відмінюванні в рядку

- A. покликатися на твори Тараса Шевченка
- B. звернутися до Василенка Йосипа Богдановича
- C. праця Дмитрука Мирослава Валерійовича
- D. цитування Ганни Франко

3. У якому рядку всі запозичені іменники – чоловічого роду?

- A. кашне, есе, івасі, тореро
- B. бюро, журі, какаду, меню
- C. кенгуру, візаві, бра, аташе.
- D. шимпанзе, Фіджі, каберне (виноград), ДніпроГЕС

4. Неправильно утворено форму ступеня порівняння прикметника в реченні

- A. Якнайкращі роботи презентовані на виставці.
- B. У цьому місці річка вужча.
- C. Найважчий період у суспільно-політичному житті держави.
- D. Секвоя – саме найбільше дерево на Землі.

5. Правильно вжито розділові знаки при прямій мові у реченні

А. Олесь Гончар про все те написав, адже «нема країни кращої, ніж правда», як говорить один із героїв твору – металург Іван Баглай.

В. Іван Франко вірив, що настануть ті часи, коли Україна «Огнистим видом» засяє «У народів вольних колі».

С. Дмитро Павличко пише, що «На всі наші сучасні суспільно-політичні недуги ми знаходимо рятівні поради у Франка».

Д. Взагалі ж після переїзду (з Німеччини) до Франції Винниченко припиняє активну політичну діяльність: «Обтрушує з себе всякий порошок політики», якщо скористатися його власним виразом.

6. Форми ступенів порівняння прикметників правильно утворено в рядку:

- А. кращий, менш охайніший, найбільш вагомий
- В. вужчий, більш якісніший, якнайменший
- С. молодший, біліший від усіх, найбільш вдалий
- Д. самий сильний, сліпіший, більш добрий

7. Закінчення -а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А. паспорт, грам, футляр, сантиметр
- В. слухач, реферат, синтез, процес
- С. Париж, гектар, ведмідь, характер
- Д. Китай, університет, сон, план

8. Жіночі прізвища *Середюк, Петренко, Литвин:*

- А. відмінюються;
- В. не відмінюються;
- С. відмінюються в певному контексті

9. Правильно побудовано ВСІ словосполучення в рядку

- A. по власному бажанню, залежно від обставин, гаяти час
- B. іншим разом, по службових справах, дякувати матері
- C. згідно з твердженнями, брати участь у заходах, упродовж місяця
- D. жити по адресу, із-за пандемії, посібник із математики

10. У якому рядку всі дієприкметники утворені з порушення норм української мови?

- A. обсаджений, притихлий, полонений,
- B. розбитий, зареєстрований, зневоднений, цитований
- C. відкритий, знешкоджений, прикритий, реферований
- D. дискутуючий, заходячий, пишучи й, досліджуючий

***ТЕМА 8. НАУКОВА ДОПОВІДЬ, ВИСТУП: ОЗНАКИ, ЕТАПИ
ПІДГОТОВКИ, ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ***

План

- 1. Наукова доповідь і виступ: їхні ознаки, принципи побудови.
- 2. Основні структурні елементи та мовленнєве оформлення наукової доповіді, виступу.
- 3. Етапи підготовки та публічне виголошення наукового виступу.
- 4. Типові недоліки усного наукового мовлення під час виголошення наукової доповіді й виступу

Література

- 1. Мацько Л. І. Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2006. – 311 с.
- 2. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 224– 240.
- 3. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Київ : Зоря, 2003. 255 с.

4. Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2010. 216 с.
5. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум: навч. посібник. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 216 с.
6. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. С. 122 –123.

1. Наукова доповідь і виступ: ознаки, принципи побудови

Ефективною апробацією результатів наукового дослідження на наукових конференціях та семінарах є наукова доповідь і науковий виступ.

Наукова доповідь – жанр наукового стилю, що передбачає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему, фіксується в усній чи письмовій формі і виголошується на засіданні наукового товариства.

На відміну від наукового виступу, наукова доповідь більша за обсягом (текст може бути викладений на 20 сторінках) і призначена зазвичай для виголошення на пленарних засіданнях. Науковий виступ (4-7 сторінок) готують на секційні засідання наукового заходу.

Науковий виступ – публічне виголошення промови (думки) з певного питання.

У науковій доповіді подають огляд основної проблеми заходу, тому здебільшого її виголошують досвідчені фахівці, що дає змогу підвищити рівень конференції, симпозіуму, семінару.

Залежно від виконуваних функцій наукові доповіді поділяють на такі різновиди:

1. тематична доповідь (подає розгорнутий виклад певної наукової проблеми);
2. інформаційна доповідь (пропонує інформацію про стан справ у відповідній галузі наукової діяльності);
3. звітна доповідь (узагальнює результати роботи науково-дослідних колективів).

Успіх наукової доповіді залежить від певних факторів: стрункої логіко-композиційної побудови мовлення, доказовості, аргументованості, уміння взаємодіяти з аудиторією, використовувати різні прийоми активізації уваги, високої мовної культури доповідача, мовних засобів виразності (метафори, тропи, фігури, фразеологізми, приказки) і позамовних (поза, манери, жести, міміка), техніки мовлення.

Наукові доповідь і виступ повинні характеризуватися такими основними критеріями: правильність мовних норм, смислова адекватність, відповідність змісту виступу реальності, досягнутих результатів – поставленій меті, комунікативна адекватність (ефективність).

З-поміж принципів побудови наукових доповідей й виступу українська філологиня Любов Спанатій виділяє такі:

- принцип стислості, компактності (прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів);
- принцип послідовності (передбачає послідовний виклад матеріалу);
- принцип цілеспрямованості (побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета»);
- принцип нарощування зусилля (темп мовленнєвого впливу на слухачів зростає поступово шляхом наведення аргументів і фактів);
- принцип результативності (виступ повинен мати висновок, певні рекомендації).

2. Основні структурні елементи та мовленнєве оформлення наукової доповіді, виступу

Завершивши підготовку до доповіді, слід організувати інформацію в певні категорії, надати їй чіткості, визначити та сформулювати власне бачення проблеми, зробити підсумок, окреслити перспективи подальших досліджень. Доповідь слід будувати, дотримуючись таких вимог: теоретична

обґрунтованість, опора на фактичний матеріал, наведення переконливих прикладів, власне бачення проблеми.

Наступний крок — оформлення тексту доповіді з виділенням таких **структурних компонентів**:

- вступ;
- основний текст (серцевина доповіді);
- висновки.

У вступі, де доповідач називає тему повідомлення, підкреслюється актуальність обраної теми, говориться про її значення, формулюються основні питання, які будуть висвітлені в доповіді, використовуються такі синтаксичні конструкції:

Тема доповіді (повідомлення)...

Проблема не була ще предметом спеціального розгляду (дослідження).

Предметом (об'єктом) нашого дослідження є... .

У процесі доповіді ми хочемо зупинитися на таких питаннях...

Крім того, ми спробуємо торкнутися й питання щодо...

Мета доповіді – проаналізувати / описати / схарактеризувати / виявити / порівняти / узагальнити / систематизувати...

Першочергове завдання доповідача на цьому етапі – привернути й утримати увагу аудиторії. Для того, аби не дозволити думкам слухачів розпорошитися вже після перших речень доповіді, потрібно висловлюватися чітко, логічно та змістовно, уникаючи зайвого. Отже, речення мають бути короткими й стосуватися тільки суті питання; варто інтонаційно виділяти найважливіші місця висловлювання.

В основній частині, присвяченій викладенню й аргументації своєї точки зору на висунуту проблему чи описанню методики й ходу дослідження, викладенню результатів, використовуються конструкції:

Нами були досліджені (розглянуті) такі питання:

Була проведена така робота:

Дослідження велися на такому матеріалі:

Я хочу звернути вашу увагу на ось таке:

Робота має практичний вихід (суто теоретичне значення) у

Практичне значення роботи полягає в тому, що... (зводиться до того, що...) .

Слід пояснювати кожен аспект проблеми, добираючи переконливі цифри, факти, цитати (проте кількість таких прикладів має бути не надто великою – нагромадження ілюстративного матеріалу не повинно поглинати змісту доповіді). Варто подбати про зв'язки між частинами, поєднавши їх у єдину струнку систему викладу; всі питання мають висвітлюватися збалансовано (при цьому не обов'язково кожному з них однакову кількість часу).

Надзвичайно важливо продумати, в яких місцях тексту потрібні своєрідні „ліричні” відступи, адже суцільний текст сприймається погано. При цьому слід не забувати, що подібні відступи обов'язково мають бути короткими і, певна річ, повинні ілюструвати повідомлення.

Висновки мають логічно завершити доповідь. Це може бути або резюме головних питань висвітлюваної проблеми або наголошення на практичному значенні й визначення перспектив подальших досліджень у цьому напрямі. У висновках уживаються такі конструкції:

- *Отже, проведене дослідження (виконаний аналіз) підтверджує, що...*
- *Таким чином, є всі підстави зробити такий висновок:...*
- *Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про...*
- *Отже, можна впевнено стверджувати, що...*
- *Сформулюємо основні висновки...*
- *Здійснене дослідження дає можливість / дозволяє зробити такі висновки:...*
- *Унаслідок проведеної роботи ми дійшли до висновку...*
- *Нам пощастило встановити (експериментально довести)...*

- *Наприкінці мені хочеться підкреслити, що доповідь не претендує на вичерпне висвітлення питання;*

- *Дякую за увагу.*

У **прикінцевому слові**, яке надається доповідачеві для відповідей на запитання, аналізу виступів за доповіддю, загального висновку уживаються конструкції:

- *Спробую відповісти на ваше запитання;*

- *Справа в тому, що мені важко вам відповісти на це запитання (сказати що-небудь з цього питання); навести більш конкретні докази, навести будь-які цифри;*

- *Я не в змозі відповісти на це запитання;*

- *Запитання потребує додаткового вивчення (дослідження), виходить за межі теми (залишається відкритим);*

- *Проблема потребує подальшого вивчення, і ми продовжимо цю роботу;*

- *Не можливо в кількох словах відповісти на всі запитання;*

- *Важко в стислому повідомленні висвітлити всі аспекти цієї проблеми;*

- *Наскільки мені відомо, це спірна проблема (спірне питання);*

- *На мій погляд (з моєї точки зору), проблема зрозуміла;*

- *Я не можу не погодитися із зауваженням щодо ...;*

- *Я з великою увагою вислухав усі зауваження і врахую більшість із них.*

3. Етапи підготовки наукової доповіді й виступу

Класична схема підготовки наукової доповіді охоплює такі **етапи**:

1. Етап інтенції (винайдення). На ньому формують задум і визначають мотивацію виступу (що автор очікує від цього заходу), тему, мету, ідею, обсяг інформації, виробляють концепцію – систему поглядів, розуміння певних явищ, процесів, набір доказів при побудові наукової теорії. Вона містить бачення

автора, його оцінку, від чого залежить добір аргументів і мовних засобів. Оратор повинен опрацювати значну кількість матеріалу з різних джерел (монографій, наукових журналів, зокрема іноземних, інтернет-джерел), перш ніж використати його в доповіді.

Тема наукової доповіді, виступу має бути зрозумілою, водночас не перевантаженою й відображати зміст промови, зацікавлювати й активізовувати увагу слухачів. Доповідачу слід враховувати також характер аудиторії (вік, стать, кількість слухачів, рід занять, наукові зацікавлення), мету й місце проведення наукового заходу.

2. Етап диспозиції (розташування). Він передбачає складання плану виступу, в якому чітко визначають порядок і розташування його частин.

На цьому етапі визначають проблеми дискусійного характеру, добирають фактичний матеріал, прогнозують можливі запитання слухачів і відповіді. Вступ має пробуджувати інтерес слухачів, основна частина є логічним продовженням питань вступу, презентує авторське бачення проблеми, у висновках узагальнюють основні думки та ідеї виступу. Особливу увагу звертають на висновки, у яких слід підбити підсумки виконаної роботи.

Недоліками логіко-композиційної структури доповіді є нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними, порушення логічної послідовності у викладі, декларативність і бездоказовість тексту.

3. Етап елокуції (словесне оформлення думки). На ньому здійснюють стилістичне оформлення наукової доповіді (виступу), перевіряють матеріали на відповідність логіці викладу, точності інформації, чинним мовним (мовленнєвим) нормам.

Текст опановують риторично, тобто виділяють місця, де необхідні психологічні або логічні паузи.

Залежно від індивідуальних особливостей доповідача, досвіду і рівня ораторської майстерності він пише текст або лише план до нього. Досвід показує: краще виступати, орієнтуючись на текст. Це справляє враження

вільного володіння матеріалом і додає впевненості. До того ж написаний текст можна заздалегідь перевірити, виправити, покращити.

4. Етап меморії (запам'ятовування). Тренування (читання вголос) допоможе перевірити написаний матеріал, провести хронометраж (вимірювання затрат часу), внести необхідні уточнення й виправлення, для цього потрібно позначити ключові слова, цифри записати буквами, перебудувати за потреби складні синтаксичні конструкції на прості речення, увести дієслова *з'ясуємо, простежимо, розглянемо, охарактеризуємо, уточнимо, пояснимо, відзначимо, порівняємо, розмежуємо, продемонструємо*, що виконують функції контакту. Проте варто враховувати рівень підготовки аудиторії, обізнаності слухачів із предметом виступу

5. Етап акції (публічне виголошення). Починається публічне виголошення з представлення доповідача, яке передбачає надання стислої інформації про нього: прізвище, ім'я, посада. Доповідач має подякувати тому, хто його представив, чітко назвати тему доповіді й проблему їй присвячену. Безпосередній виступ доцільно почати зі встановлення зорового контакту з присутніми, перші фрази промовити, звертаючись до залу, а не читаючи текст. Виступаючи, потрібно говорити впевнено і зрозуміло, відчуваючи аудиторію.

Для досягнення ефекту індивідуального спілкування (безпосереднього спілкування з присутніми) фахівці з риторики радять уникати мовленнєвих штампів, властивих офіційно-діловому стилю, водночас працювати над мовними зворотами, які увиразнять інформацію.

Риторичне питання максимально реалізує семантико-комунікативну спрямованість повідомлення, розвиток основної думки, доказовість, аргументацію, дає змогу встановити контакт з аудиторією.

Учені виокремили спеціальні **прийоми привернення й утримання уваги** слухачів:

- прийом співучасті (використання дієслів 1-ї особи множини — *зазначимо, зупинимося на таких аспектах*);

- прийом навіювання (апелювання до спільності професійних, наукових, соціальних інтересів);
- прийом текстового очікування (подається спочатку факт, а відтак його пояснення);
- прийом психологічної паузи між блоками наукової інформації (її тривалість – 5-7 секунд);
- прийом парадоксальної ситуації (розгляд однієї події в різних аспектах);
- прийом постановки проблемного питання (формулювання на початку виступу (доповіді) проблемного запитання й пошук відповіді на нього впродовж виступу спільними зусиллями зі слухачами);
- прийом використання фактичного матеріалу, засобів наочності, прикладів (залучення до виступу (доповіді) статистичних даних, таблиць, графіків, наведення прикладів-ілюстрацій із метою поглиблення уяви слухачів і глядачів про предмет наукового діалогу).

Загалом, фахівці з ділової риторики пропонують ораторові дотримуватися таких порад під час публічного виголошення будь-якого виступу.

1. Якщо ви прагнете привернути увагу аудиторії:

- активізуйте увагу слухачів, зацікавте їх, переконайте, що ваш виступ буде свіжим, яскравим, образним;
- слухачі повинні заохочено слухати вас; дайте їм зрозуміти, що факти, які ви збираєтеся розкрити, зрозумілі й цікаві;
- не зловживайте під час виступу запитальними формами, оскільки це може ввести в оману слухачів; не плутайте основну думку з доказами та ілюстраціями, виокремлюйте її інтонаційно;
- якщо у вас виник сумнів, зробіть паузу, поясніть детально основну думку і лише потім продовжуйте далі.

2. Якщо ви бажаєте завоювати довіру слухачів:

- слова вимовляйте чітко, переконливо;

- у мовленні й поведінці все повинно бути злагодженим: слова, постава, жести;
- зацікавте аудиторію описами, порівняннями, зіставленнями, протиставленнями;
- аудиторія завжди охоче сприймає цікаву інформацію;
- структуруйте матеріал на прості й зрозумілі елементи, щоб слухачам було легше їх запам'ятати;
- демонструйте різні підходи до вирішення проблеми.

Важливу роль на етапі виголошення відіграє **різноманітність тональних рисунків**, чистота та ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази й сугестивність (здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата). Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, нечітка, «розпливчаста» – свідчить про невпевненість оратора; занадто голосне й квапливе мовлення створює враження нав'язування позиції, дуже тихе й уповільнене – заважає сприйняттю смислу тексту.

Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні доповідача (збільшення інтенсивності голосу, різноманітна структура фраз, емотивні інтонеми, інтонеми важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль.

Психологічній підготовці й оратора, й аудиторії до спілкування сприяють паузи. Для більш чіткого осмислення тексту використовуємо також і логічні паузи. Найкращою позою для виголошення промови є нескуте стояння за столом, кафедрою, трибуною з трохи піднятою головою й розправленими плечима. Вдивляймося у слухачів. Якщо відчували, що вас перестали слухати і в залі відбувається рух, змініть темп мовлення, наведіть яскравий приклад. Виступаючи, фрази промовляймо чітко, виразно й емоційно. А ще пам'ятаймо: не можна зловживати увагою, добре, коли виступ триває чітко визначений час або навіть на одну - дві хвилини менше за регламентований.

6. Етап релаксації (послаблення напруження). Після виголошення наукової доповіді (виступу) корисно проаналізувати змістовий і композиційний

аспекти тексту крізь призму спілкування з аудиторією, сприйняття адресатом, характер концентрації уваги; з'ясувати причини зниження уваги слухачів, ефективність прийомів контакту з аудиторією.

Добре, коли науковий виступ супроводжується комп'ютерною презентацією. Так називають послідовність слайдів, на яких можуть бути текстові й візуальні матеріали (рисунки, фотографії, діаграми, музика, відеоролики).

Текстові матеріали становлять електронний текст, писемне текстове утворення, розміщене на електронному носії та може бути подане в комп'ютерній мережі. Адресат може не лише прочитати електронний текст, а й прослухати звукові файли чи переглянути відеофайли, приєднані до такого тексту.

Ознаками комп'ютерної презентації є поліадресатність і варіативність, мета – ознайомити наукову громадськість із отриманими здобутками, знайти певний відгук у колег, які проводять наукові пошуки в тих чи в суміжних галузях.

Електронні тексти виконують комунікативні стратегії: стратегію привернення уваги (виділення назви електронного тексту за допомогою зміни кольору та шрифту) і стратегію інформування. Головним комунікативним завданням адресата при сприйнятті електронного тексту, є перехід від пасивного до активного засвоєння наданої в тексті інформації.

Для успішного представлення візуальних засобів доцільно використовувати такі рекомендації:

- переконатися, що ілюстративний матеріал усім слухачам добре видно;
- не — розмовляти || із зображенням, дивитися на аудиторію;
- показувати матеріал тоді, коли на нього посилаються;
- обрати найбільш придатний час для їхнього використання;
- наперед попрактикуватися з технічним обладнанням і мати резервну апаратуру.

4. Типові недоліки усного наукового мовлення під час виголошення наукової доповіді й виступу

Досвідчені лектори виокремлюють такі недоліки усного наукового мовлення:

■ Плеоназми, тавтологія, надлишковість (*ілюстративний приклад, міжсуб'єктна комунікація, власне кажучи, розумієте, вносити внесок, моя автобіографія, будемо взаємно допомагати одне одному*).

■ Уживання слова в невластивому йому значенні (*результати дослідження запроваджені (упроваджені) у практику; дякуючи замість завдяки, абітурієнти замість вступники*).

■ Змішування паронімів (*напрям і напрямок, запитання й питання, тема і тематика, діалектний і діалектичний, ефектний і ефективний*).

■ Нерозрізнення відтінків значень синонімів (*знаменитий – відомий – великий – видатний; відбивати – відображати – віддзеркалювати*).

■ Використання заповнювачів пауз (*ну, ось, от, значить, так сказати тощо*).

■ Уживання штампів і шаблонів, канцеляризмів (*на сьогоднішній день, внаслідок різних обставин, у цьому разі*).

■ Послугування словами іншого стилістичного забарвлення (*у цьому випадку йдеться про дефіцит довіри до інформації*), жаргонізмами, діалектними або просторічними словами (*бу'ла, носе, робе*).

■ Неправильний порядок слів, багатослівність (*Бібліотека інституту придбала в тому році випущений київським видавництвом каталог наукової і навчальної літератури й довідників*).

■ Зловживання іноземною термінологією й поняттями, що ускладнюють сприйняття головної думки (*Створення економіко-юридичного інституту для майбутніх економістів і правників санкціонували народні депутати і депутати обласної ради*).

■ Використання складних речень, кількість слів у яких перевищує 14-15 (такі фрази не сприймаються, а зміст втрачається через складність граматичної конструкції).

■ Орфоепічні недоліки промови доповідача – нечітка дикція, «ковтання» закінчень, монотонність інтонації без акцентів на значущих моментах доповіді, швидкий або дуже повільний темп мовлення, порушення орфоепічних норм, невиразність викладу.

Мовленнєва практика свідчить: важливо не лише готувати виступи, а й слухати наукові доповіді. При аудіюванні доповіді необхідно:

– визначити в ній основне за зміною інтонації, темпу, голосу, паузами, які завжди передують висновкам, риторичним і проблемним питанням;

– усвідомити зміст почутого, максимально лаконізуючи інформацію, але без втрати головного й цінного в ній;

– відкидати другорядне, надлишкове та ін.

Отже, підготовка, тренування, упевненість, зміна інтонації, темпу мовлення, тембру голосу, паузи – це невід'ємні елементи вдалих доповіді й виступу, успіх яких залежить від актуальності досліджуваної проблеми, захопленості нею і вміння оратора її подати.

Контрольні запитання

1. Що таке наукова доповідь? Назвіть її основні критерії.
2. Від чого залежить успіх наукової доповіді?
3. Які основні принципи побудови наукової доповіді?
4. Які основні структурні елементи наукової доповіді?
5. Дайте характеристику основним етапам підготовки наукової доповіді й виступу.

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. *Перегляньте відео «Як написати покроково наукову статтю»* за *покликанням*
https://www.youtube.com/watch?v=vsKShBn2GZY&ab_channel=

Напишіть відгук на виступ спікерки, зокрема щодо техніки її мовлення, дихання, голосу, дикції, темпу, пауз, інтонації. Тезово зазначте вдалі прийоми, які використовує доповідачка для активізації уваги слухача.

Завдання 2. *Під час перегляду відео «Як написати покроково наукову статтю» зверніть увагу, чи легко вам було концентрувати увагу. Визначте та сформулюйте основні причини її ослаблення.*

Завдання 3. *Підготуйтеся до публічного виголошення доповіді (повідомлення, виступу) за темою дисертаційної праці. Зверніть увагу на її композиційно-логічну побудову, основні структурні елементи. Назвіть основні етапи підготовки (підготовка виступу з опорою на текст, опанування тексту риторично, тренування виступу, проведення хронометражу виступу, внесення необхідних уточнень і виправлень у текст і т. ін.). Дотримуйтеся психологічних і логічних пауз, техніки мовлення, дихання, темпу і т. ін.*

Завдання 4. *Прокоментуйте та оцініть кожен публічний виступ за такими критеріями: чи виявив доповідач достатній кругозір? чи показав доповідач компетентність у своїй галузі? чи виявив захопленість своїм предметом? чи був доповідач достатньо природним? чи імпонувала вам манера викладу? чи володів доповідач гарною дикцією й артикуляцією? чи було мовлення доповідача достатньо живим і природним? чи достатньо голосно говорив доповідач?.*

Завдання 5. *Якими засобами можна перебороти "кризу уваги" в аудиторії?*

Завдання 6. *Ознайомтеся з уривком виступу наукового керівника дисертації. Які мовні кліше використані у відгуку? Чи доречно вони використані? Чи дотримався доповідач основних принципів наукового стилю у промові?*

Шановні колеги! Шановні члени спеціалізованої вченої ради!

Сьогодні на захист в нашій раді винесена дисертаційна робота ППБ, яка присвячена, на мій погляд, досить актуальній, я б навіть сказав, і психологічно, і науково гострій науковій проблемі, яка протягом особливо останнього часу

стала об'єктом гострої дискусії в науковій періодиці, на наукових конференціях ...

Дисертаційна робота є результатом десятирічних пошуків, наукових пошуків цієї молодого людини. Я маю на увазі його роботу ще в Малій Академії наук, до вступу в наш університет на початку 1990-х рр., коли він ще був школярем і зацікавився цією проблематикою. Потім продовжив під час навчання в університеті, на історичному факультеті, і, звісно, в аспірантурі після закінчення. Причому під час от цієї своєї роботи, особливо коли він був студентом, він дуже активно брав участь у різного роду фахових студентських олімпіадах, наукових конкурсах тощо, і неодноразово виходив переможцем, призером цих конкурсів...

Третє, на чому мені хотілося б наголосити, як науковий керівник, я вважаю, що в цій дисертаційній роботі використано максимально можливе коло історичних джерел із означеної проблематики, причому виявлених не тільки в архівосховищах, наукових бібліотеках України, нашого регіону, а й за кордоном...

робота написана грамотною науковою мовою. Він вдало, з моєї точки зору, вдало полемізує зі своїми опонентами з цієї проблематики, причому робить це дуже коректно, виважено, і з відповідним обґрунтуванням власної версії.

...ця дисертаційна робота, з моєї точки зору, повністю відповідає вимогам Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України, вона є завершеним, абсолютно самостійним дослідженням науковим, яке певною мірою заповнює ті прогалини, що існують в сучасній історіографії з цієї проблематики. Дякую за увагу.

Тести для самоконтролю

З-поміж принципів побудови наукових доповідей і виступу українська філологиня Любов Спанатій виділяє такі:

- 1. Принцип стислості побудови наукових доповідей**

A. це прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів

B. передбачає послідовний виклад матеріалу

C. побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета»

D. передбачає наявність висновків, рекомендацій

2. Принцип компактності побудови наукових доповіді

A. це прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів

B. передбачає послідовний виклад матеріалу

C. побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета»

D. передбачає наявність висновків, рекомендацій

3. Принцип послідовності побудови наукових доповіді

A. це прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів

B. передбачає послідовний виклад матеріалу

C. побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета»

D. передбачає наявність висновків, рекомендацій

4. Принцип результативності побудови наукових доповіді

A. це прагнення висловити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів

B. передбачає послідовний виклад матеріалу

C. побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета»

D. передбачає наявність висновків, рекомендацій

5. Стилiстичне оформлення наукової доповіді, перевірка матеріалів на відповідність логіці викладу, точності інформації, чинним мовним (мовленнєвим) нормам при підготовці до публічного виголошення передбачає етап

- A. етап інтенції (винайдення)
- B. етап диспозиції (розташування)
- C. акції (публічне виголошення)
- D. етап елокуції (словесне оформлення думки)

6. Формують задум і визначають мотивацію виступу, тему, мету, ідею, обсяг інформації, виробляють концепцію – систему поглядів, розуміння певних явищ, процесів, набір доказів при побудові наукової теорії при підготовці до публічного виголошення наукової доповіді - це:

- A. етап інтенції (винайдення)
- B. етап диспозиції (розташування)
- C. етап акції (публічне виголошення)
- D. етап елокуції (словесне оформлення думки)

7. Доповідач називає тему повідомлення, підкреслюється актуальність обраної теми, говорить про її значення, формулює основні питання доповіді у такій її частині

- A. вступові
- B. основній частині
- C. висновках
- D. у всіх вищезазначених

8. Прикладом плеоназмів є варіант

- A. адресат-адресант, ефектний - ефективний
- B. широко поширений, дати завдаток
- C. березень місяць, вільна вакансія

- D. згідно із законом, відповідно до вимог

9. Про індивідуальний інтонаційний стиль доповідача свідчать

- A. збільшення інтенсивності голосу
B. різнотемпова структура фраз
C. емотивні інтонеми, інтонеми важливості
D. усе вищезазначене

10. Оберіть варіант, у якому неправильно подане визначення різновиду наукової доповіді

- A. тематична доповідь – подає розгорнутий виклад певної наукової проблеми
B. інформаційна доповідь – пропонує інформацію про стан справ у відповідній галузі наукової діяльності
C. звітна доповідь – узагальнює результати роботи науково-дослідних колективів
D. усі варіанти правильні

**ТЕМА 9. МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА В УСНІЙ НАУКОВІЙ
ДИСКУСІЇ**

*Усяка правильна думка має бути обґрунтована
іншими думками, істинність яких уже доведено.*

Г. Лейбніц

План

1. Наукова дискусія як засіб вияву культури наукової мови.
2. Жанри наукової комунікації (*дискусія і суперечка, дискусія і диспут, дискусія і полеміка*).
3. Етапи підготовки наукової дискусії та її компоненти. Мовні засоби суперечки, дискусії, полеміки.
4. Аргументація в дискусії. Коректні полемічні прийоми.
5. Морально-етичні принципи в наукових дискусіях.

Література

1. Мацько Л. І. Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2006. – 311 с.
2. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 224– 240.
3. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Київ : Зоря, 2003. 255 с.
4. Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2010. 216 с.
5. Сербенська О. Культура усного мовлення. Практикум: навч. посібник. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 216 с.
6. Хміль Ф.І. Ділове спілкування: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. С. 122 –123.

Усна наукова мова – це мова спеціальна, оскільки вона породжується фахівцями та звернена до спеціалістів, які володіють однією системою наукових понять та професійних знань.

Наукове спілкування пов'язане з обговоренням певних теоретичних проблем, із пошуком наукової істини. Його учасникам часто доводиться відстоювати власні ідеї, концепції, думки, погляди, спростовувати аргументи своїх опонентів. Тому найпоширенішими формами наукового спілкування є суперечка (дискусія, полеміка, диспут, дебати).

1. Наукова дискусія як засіб вияву культури наукової мови

Під час наукових заходів часто тривають зацікавлені дискусії.

Дискусія – це публічне обговорення певної проблеми або групи питань на зборах, конференції, у пресі з метою досягнення істини. На сьогодні добре відомий метод "сократичної бесіди", тобто метод питань та відповідей. Особливе місце в сократівському методі посідали "іронія" та "маєвтика" (за формою), "індукція" та "визначення" (за змістом). Головні засоби, наприклад,

іронії своєрідні натяки, порівняння спрямовувалися на активізацію процесів мислення.

Значну увагу дискусії і діалогу приділяли Сократ, Платон, Аристотель. Видатні грецькі філософи вважали, що пізнання та розкриття сутності проблеми неможливе без урахування думки іншої людини. Дискусії Платона будувалися на основі розробки системи аргументів (доказів). Поширеними способами аргументації в дискусіях були "супровідні" методи: ілюстрації, конкретизації за допомогою фактів, аналогії, знаходження суперечностей тощо.

У дискусіях у середні віки використовувалися питання для обговорення, одне питання могло розглядатися з різних боків. Організатором дискусії був лектор, який обирав тезу й заперечення. Кожному з учасників важливо було необхідними аргументами підтримати тезу і відповісти на питання. У курсі риторики, запропонованого Ф.Прокоповичем у Києво-Могилянській академії, до проведення дискусії подавалися, зокрема, і такі поради:

1. Дуже важливо глибоко вивчити питання, з якого буде дискусія, а також точку зору супротивника.

2. Кожна сторона якнайбільше має піклуватися про ясність мови, уникати всього, що робить мову темною і двозначною.

3. Не треба зловживати прикрасами та показним блиском – це завжди викликає підозру в хитрощах, відшукати істину можуть лише простота й щирість.

4. Подумай також про те, що буде відповідати на твої запитання опонент, передбач його несподівані відповіді.

5. Але насамперед необхідне суворе й старанне дослідження власних тез – на істинність, на помилки.

6. Дотримуйся миру й спокою, стримуй безладний крик... Чи від крику аргументи стають переконливішими, а відповіді мудрішими?

7. Скромність і дружня прихильність між тими, хто сперечається, повинні зберігатися як непорушний закон... Міра у всьому – найкраща річ!

Пам'ятаймо і поради відомого українського вченого Д.Ревуцького: коли хочеш переконати слухача або читача в правдивості запропонованої теми, треба, щоб:

- а) слово твоє було зрозумілим;
- б) тема була переконливо обґрунтована;
- в) мовлення багатим, правильним і приємним;
- г) той, хто прагне бути бажаним співрозмовником, повинен багато знати, особливо історію, філософію, етику, естетику.

2. Жанри наукової комунікації (дискусія і суперечка, дискусія і диспут, дискусія і полеміка)

Дискусія і суперечка (спір) – близькі види складного вербального аргументаційного процесу. Вони поділяються за метою і манерою проведення. Суперечки існують задля істини й перемоги. Дискусія є науковим спором, у процесі її заздалегідь готується науковий матеріал, який подається пропонентом і піддається сумніву опонентом. Манера проведення дискусії відрізняється (в ідеалі) високою культурою поведінки, неупередженості й вимагає від сторін високого рівня компетентності щодо предмету спору. Ефективним засобом як переконання, так і формування нових поглядів вважається також полеміка. При спільних рисах дискусія і полеміка мають відмінні риси.

Дискусія і диспут

Диспут – це заздалегідь підготовлена публічна суперечка. У давні часи диспути були обов'язковою умовою отримання наукового ступеня або прийняття на роботу до університету. Це був своєрідний іспит на право працювати в новій ученій корпорації. Ураховувалася насамперед техніка захисту або заперечення.

Проведення диспуту мало чітку організаційну структуру: виступали ректор, декан, магістри, а потім інші присутні. Із логічно сформульованих положень робилися висновки й розвивалися аргументи. Один із учасників

диспуту повинен був помітити помилку супротивника й заперечити. Такі турніри привчали не тільки до ретельного вивчення проблеми, а й розвивали вміння застосувати доцільні діалектичні методи й прийоми (розкладати факти в логічній послідовності, абстрактно мислити тощо).

Ефективним засобом як переконання, так і формування нових поглядів вважається також полеміка. За визначенням Л. І. Мацько та О. М. Мацько, полеміка (від гр. *polemikos* – військовий, ворожий), як і дискусія, є обговоренням певної важливої проблеми чи окремого питання. Проте якщо для дискусії головним є пошук істини шляхом вдалої постановки й зіставлення аргументів і контраргументів, то для полеміки головним є досягнення перемоги шляхом зіткнення різних поглядів, утвердження власного погляду, хоч і на шкоду істині. У дискусії протилежні сторони називаються опонентами, у полеміці – супротивниками, суперниками, конкурентами. У дискусії опоненти шукають істину, компроміс, консенсус, угоду, злагоду; у полеміці – утвердження власного погляду, перемогу своєї позиції. Дискусія ведеться за певними правилами й за згодою її учасників. Тема дискусії формулюється заздалегідь або до початку дискусії. Учасники її по чергові висловлюють свої положення, думки, спростування, у результаті чого дискусія набуває логічного, зв'язного характеру. Мовні засоби дискутування мають бути прийнятними для всіх учасників дискусії, толерантними. Використання непередбачуваних засобів засуджується і може зупинити дискусію без висновків і її завершення. Натомість полеміка не дотримується таких правил. У ній перемагає ініціатива суперників, ситуативність спілкування, непередбачувані й раптово знайдені «під руку» засоби не завжди переконливої, але наполегливої і напористої аргументації.

Отже, при спільних рисах дискусія і полеміка мають відмінні риси.

Дискусія	Полеміка
Мета – з'ясувати й зіставити різні точки зору, шукати та досягати	Мета – захистити й утвердити власну думку через спростування

певного ступеня згоди між учасниками або спільного рішення стосовно тези дискусії.	думки супротивника, перемогти супротивника.
Учасники, протилежні сторони називаються опонентами.	Учасники, протилежні сторони називаються суперниками, конкурентами.
Тема дискусії формулюється заздалегідь, засоби і прийоми дискусії повинні бути коректними й прийнятними для всіх учасників.	У полеміці допускається експресивність, ситуативність.

Окреслені вище усні жанри наукової комунікації вимагають досконалого володіння словом, правильного й доречного використання його виражальних засобів.

3. Етапи підготовки наукової дискусії та її компоненти. Мовні засоби суперечки, дискусії, полеміки

Сучасне розуміння дискусії таке: це публічне обговорення певної проблеми або групи питань на зборах, конференції, у пресі з метою досягнення істини. Характерною ознакою дискусії є відсутність тези й наявність єдиної теми. Як правило, завдання дискусії полягає в досягненні певної згоди учасників щодо дискутованої теми.

На основі наукових джерел (Л.Мацько, Л.Кравець, Г.Онуфрієнко) подамо етапи підготовки наукової дискусії:

1. Визначимо орієнтовні "межі теми" дискусії, переконаємося, що всі слова й поняття теми та проблеми дискусії ми чітко й повно розуміємо. У разі потреби скористаємося авторитетними науковими й словниково–довідковими виданнями.

2. З'ясуємо основні структурні компоненти дискусії та їхню роль в обговоренні означеної теми:

2.1 Початок (встановлення контакту із співрозмовниками; визначення мети, проблем і актуальності дискусії; активізація уваги).

2.2 Інформування (виклад інформації в обраний спосіб: повідомлення, пояснення, опис, характеристика).

2.3 Власне дискусія: аргументація (коректне наведення доказів на захист сформульованих тез).

2.4 Контраргументація (коректне наведення доказів для нейтралізації антитез, заперечень, непогоджень із співрозмовником).

2.5 Прийняття рішення.

2.6 Підбиття підсумків.

3. Визначимо джерела інформації з дискутованої теми й ознайомимося з ними.

4. Порівняємо різні підходи, вибудуємо власний погляд на дискутовану проблему або приєднаємося до певної тези чи позиції автора.

5. Побудуємо свої дії як учасника дискусії:

5.1 Спрогнозуємо вірогідні заперечення й зауваження співрозмовника, визначимо можливі контраргументи й оптимальну форму реакції на них з метою переконання.

5.2 Оберемо коректні прийоми утримання уваги співрозмовників.

6. Визначимо можливі варіанти завершення дискусії, оберемо найдоцільніший.

7. Проаналізуємо свою мисленнєво-мовленнєву діяльність під час дискусії.

Наукова дискусія як основна мета будь-якої конференції містить у собі такі компоненти:

- вступне слово – підготовлений монолог із певним мовним кліше;
- виклад проблеми – підготовлений монолог-доповідь;
- обговорення проблеми – міркування у формі підготовленого чи непідготовленого монологічного висловлювання з викладенням своєї точки зору; непідготовлені діалоги чи монологи полемічного характеру;
- висновки – непідготовлений монолог-резюме.

Толерантність мовлення визначається як необхідна умова успішного спілкування в ситуації дискусії.

У науковій дискусії виявляються комунікативні стратегії двох типів – стратегії презентації і самопрезентації.

Принцип «комунікативної співпраці» виявляється в коректності висловленої критики й етичне оформлення негативної оцінки, яку відповідно до наукового етикету важливо пом'якшувати.

Як правило, завдання дискусії полягає в досягненні певної згоди учасників щодо дискутованої теми.

Готуючись до наукової дискусії, слід звернути увагу на вироблення цілого ряду вмінь: повідомляти про що-небудь; описувати, коментувати певні явища й факти; спростувати точку зору співрозмовника. Важливі уміння ставити питання, зіставляти й порівнювати факти, давати оцінку подіям, робити висновки; приєднуватися до висловленої точки зору; припиняти розмову чи змінювати її напрямок; висловлювати прохання, згоду, незгоду; відмовлятися у ввічливій формі; встановлювати контакт із співрозмовником, підтримувати його увагу; висловлювати незадоволення.

Головна частина дискусії – обговорення проблеми. Участь в обговоренні зводиться до виступів двох видів: виступ-питання і виступ-відгук. На засіданнях повинен панувати діловий, спокійний тон, доброзичливі, дружні стосунки. Уся увага зосереджується на об'єкт обговорення, а не на суб'єктивні настрої та емоції.

Виступ того, хто питає, має бути логічним, тобто складатися із чітко сформульованого (сформульованих) одного (кількох) питання (питань), або розгорнутим міркуванням полемічного характеру.

Прошу ставити питання доповідачеві. Чи є ще питання? Заперечення? Якщо питань більше немає, переходимо до обговорення. Хто бажає виступити (висловитися) за доповіддю? Доповідач порушив (торкнувся) цікаве питання (проблему). Такі питання, як ..., треба докладно обговорити (заслужовують спеціального обговорення).

Прошу дотримуватися (додержуватися) регламенту.

Під час формулювання питань використовуються такі синтаксичні конструкції: *як давно ви займаєтесь цим питанням (цією проблемою, вивченням, дослідженням, розробкою)...; цікаво було б дізнатися про те, як ...; що ви маєте на увазі, коли говорите...; чим ви можете обґрунтувати вашу позицію щодо...; мене цікавить питання використання, застосування... в ...; якою методикою (якими методами, матеріалами) ви користуєтесь при...*

Висловлювання за доповіддю може мати такі синтаксичні конструкції, як: *я з великою зацікавленістю вислухав доповідь; добре, що доповідач зупинився і на таких питаннях, як...; особливо цікаво було почути...; без сумніву доповідач переконливо виклав суть проблеми.*

Мовні засоби незгоди й сумніву можна бути використані й такі: *не згоден з Вами, я проти того, щоб...; не поділяю Вашу точку зору стосовно; це важко стверджувати; це не зовсім так...; є сумнів у тому, що; не зовсім упевнений у цьому; дозвольте заперечити; положення ... видається сумнівним; це положення потребує більш ґрунтовної аргументації.*

нтовує правильність суджень, є складні мовні конструкції, що становлять логічний ланцюг умовиводів (*доказом може бути; приклад може бути витлумачений інакше, якщо*).

Структура доведення містить такі складові, як теза – судження, істинність якого має бути доведена, аргументи (базові параметри доведення, судження, за допомогою яких доводиться теза, положення, з яких виводиться істинність або хибність тези). Важливою вимогою до аргументації є, безумовно, сумлінність, чесність та об'єктивність подання аргументів.

Спростування аргументів може містити такі конструкції: *факти не підтверджуються; ці аргументи недостатньо переконливі.*

У прикінцевому слові голова наукового заходу формулює основні висновки, виділяє проблемні питання, які потребують додаткового осмислення; висловлює подяку:

Надійшла пропозиція припинити (продовжити, перенести) обговорення.

На закінчення дозвольте подякувати доповідачам за (змістовні) доповіді й усім, хто брав участь в обговоренні цих доповідей.

Організаційний комітет щиро вдячний Вам за активну участь у конференції.

Як творча особистість, будьте не підвладні автоматизму життя і не дайте засмоктати себе дріб'язковості й метушні.

Матеріали конференції слугуватимуть основою фахових наукових збірників, які планується видати у ...

Для скорочення термінів формування збірників просимо Вас подати тексти виступів і доповідей секретарям секцій.

3. Аргументація в дискусії. Коректні полемічні прийоми

Необхідною умовою наукового спілкування є логічне та послідовне викладення думок, дотримання головних законів формальної логіки: закону тотожності, закону несуперечності та закону достатніх підстав. Відповідно до закону тотожності кожна думка в процесі міркування повинна мати один і той самий зміст. У будь-якому судженні він вимагає чіткого означення предмета. Закон несуперечності забороняє одночасно вважати істинними два протилежні судження про один і той самий предмет. Це допомагає уникнути в міркуваннях двозначності, логічної суперечності при аналізі фактів, подій, явищ тощо, що є неприпустимим у публічних дискусіях, виступах. Закон достатніх підстав говорить, що будь-яка обґрунтована думка має вмотивовуватись іншими думками, істинність яких аргументована, доведена.

Аргументація в широкому вжитку означає майстерний добір переконливих доказів. В основі аргументації лежить складна логічна операція, що є комбінацією суджень як елементів доведення.

Доведення – це сукупність логічних засобів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомоги інших істинних і пов'язаних з ним суджень. Структура доведення складається з тези, аргументів, демонстрації (форми доведення).

Теза – це судження, істинність якого потребує доведення. Переконати когось у своїй правоті означає створити в нього впевненість в істинності тези. Порухення цього правила призводить до логічної помилки - втрати або підміни тези. Якщо втрата тези є мимовільною помилкою недосвідченого оратора, то підміна тези – цілеспрямованою дією особи, яка її висунула.

Аргументи (докази) – це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези. Розрізняють такі види аргументів: вірогідні одиничні акти, визначення, аксіоми та постулати, раніше доведені закони науки та теореми.

Докази мають відповідати таким логічним вимогам, як істинність, підтвердження висунутої тези, очевидна істинність поза висунутою тезою. Необхідно заздалегідь підготувати достатню кількість аргументів, які повинні бути вивіреними. Важливе значення має послідовність наведення аргументів.

Демонстрацією (формою доведення) називається засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини. За формою докази переділяються на *прямі* та *непрямі*. **Прямим** називають такий доказ, у якому безпосередньо (прямо) обґрунтовують істинність тези. Наприклад, *довести, що 1992 р. був переступним (високосним), можна на основі аргументу-визначення, що таке високосний рік, тобто діленням його двох останніх цифр на чотири*. **Непрямим** називається такий доказ, в якому істинність обґрунтовується шляхом доведення помилковості протилежного твердження. Інколи непрямий доказ називають доведенням за допомоги доведення до абсурду. Наприклад, *ми маємо твердження, що якщо дві прямі перпендикулярні до тієї ж самої площини, то вони паралельні. Припустимо протилежне: перпендикулярні прямі не паралельні. У такому разі вони перетинаються, тобто утворюють трикутник, у якому два кути біля основи складають 180° , а цього бути не може, бо тільки сума трьох кутів може становити 180° . Отже, перпендикулярні прямі є паралельними*.

Спростування – це логічна операція, спрямована на зруйнування доведення шляхом встановлення хибності або необґрунтованості висунутої тези. Тезою спростування називають судження, за допомогою якого

заперечується теза. Існують три засоби спростування: критика аргументів, спростування тези (пряме і непряме), виявлення неспроможності демонстрації.

Критика аргументів, які висунуті опонентом в обґрунтуванні його тези, зреалізовується доведенням їхньої хибності або неспроможності. Але хибність аргументів ще не означає хибності самої тези.

Спростування тези досягається відкиданням фактів, встановленням хибності (або суперечності) наслідків, що випливають з тези, спростуванням тези через доведення антитези.

Виявлення *неспроможності демонстрації* полягає в тому, що встановлюються помилки у формі самого доведення.

Правила доказового міркування, що стосуються тези: по-перше, теза повинна бути логічно визначеною, ясною і чіткою; по-друге, вона повинна лишатися тотожною самій собі упродовж усього доведення.

Правила щодо аргументів: вони мають бути істинними й не суперечити один одному, достатньою основою для підтвердження тези, такими судженнями, істинність яких доводиться самостійно, незалежно від тези.

Правило щодо форми обґрунтування тези: вона повинна бути висновком, що логічно випливає з аргументів за загальними правилами висновку або має бути одержаною згідно з правилами непрямого доведення.

Порушення правил умовиводу: по-перше, це помилки в дедуктивних висновках (*з припущення, що коли число закінчується на 0, то воно ділиться на 5, не випливає, що коли число ділиться на 5, то воно обов'язково закінчується цифрою «0»*); по-друге, це помилки в індуктивних висновках через підміну реальних відношень (*висловлювання «після того» не означає, що це здійснюється «з причини того»*); по-третє, паралогізми, софізми й парадокси.

Паралогізм – це ненавмисна логічна помилка в міркуванні, яка виникає внаслідок порушення законів і правил логіки та зазвичай призводить до хибних висновків. *Софізм* – навмисно хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного. *Парадокс* – це міркування, в якому доводиться як істинність, так і хибність певного судження.

Обговорення теоретичних і практичних проблем переростає у *дискусію* – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання, висловлення різних думок із приводу певного питання. Логічною основою дискусії є правильно побудований процес доведення тези та її спростування. Суб'єктами дискусії є *пропонент*, *опонент* та *аудиторія*.

Пропонент (від лат. *proponens* – той, хто щось стверджує, доводить) – учасник дискусії, доповідач, дисертант, дипломник, що висунув і відстоює певну тезу, ідею або концепцію.

Опонент (від лат. *opponens* – той, що протиставляє, заперечує) – особа (учасник дискусії, співдоповідач або рецензент), яка заперечує або спростовує думки пропонента, чи оцінює її.

Існують різні ступені незгоди опонента з пропонентом: незгода у формі сумніву (у пасивній формі висловлюється певний сумнів щодо тези пропонента); деструктивна незгода (руйнується теза пропонента); конструктивна незгода (не тільки руйнується теза пропонента, а й висувається й доводиться інша, власна, теза).

Якщо опонент не погоджується з аргументом пропонента, то останній може обрати той чи інший варіант поведінки: відмовитися від аргументу; замінити його іншим; знайти додаткові факти на користь висунутого аргументу.

Аудиторія – це третій, колективний суб'єкт дискусії, оскільки як пропонент, так і опонент не тільки намагаються переконати один одного, а й схилити всіх присутніх на свою сторону.

Досягнення певної мети суттєво полегшується, якщо ретельно продумати й майстерно застосувати адекватні цій меті засоби її досягнення.

Мовленнєва стратегія – це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Стратегії орієнтовані на майбутні мовленнєві дії, пов'язані з прогнозуванням ситуації.

Мовленнєва тактика – конкретні мовленнєві дії під час спілкування, спрямовані на реалізацію стратегії та досягнення комунікативної мети.

Основні тактики аргументаційної стратегії:

- *Тактика контрастивного аналізу* ґрунтується на прийомі зіставлення. Зіставлення фактів, подій, результатів, прогнозів сприймається адресатом як переконливий аргумент.

- *Тактику вказівки на перспективу* спрямовано на те, щоб висловити стратегічну мету, позиції і наміри мовця. Вказівка на перспективу містить пропонуване рішення й передбачуваний результат.

- *Тактика обґрунтованих оцінок*, за допомогою якої промовець прагне об'єктивно оцінити предмет і мотивувати оцінку. Відомо, що суб'єктивна думка не переконлива, тоді як аргументована оцінка набуває статусу логічного доказу.

Для забезпечення успішності наукової суперечки необхідно, щоб аргументи були такими, істинність яких є очевидною або не підлягає сумнівам. Отже, істинність має бути встановлена незалежно від тези. Порушення цієї вимоги може спричинити "коло в обґрунтуванні" - доведення, в якому істинність тези обґрунтовується посиленням на аргументи, а достовірність аргументів виводиться із тези.

Таким чином, рівень культури суперечки залежить від застосування коректних (припустимих) і некоректних (неприпустимих) прийомів. Коректні прийоми наукової суперечки позбавлені логічних вивертів, неправдивої інформації, неетичності. Такими прийомами є: ініціативність (здатність спрямовувати хід суперечки відповідно до власного сценарію); тактика наступу (намагання примусити опонента захищатися, відповідати на висунуті проти нього аргументи); спростування міркувань опонента його словами (із визнаних ним міркувань виводять такі висновки, які підтверджують власну позицію); ефект раптовості (виведення несподіваних для супротивника висновків, про існування яких він навіть не підозрював).

До некоректних прийомів у процесі наукових суперечок належать софізми (навмисно й уміло замасковані порушення правил формальної логіки, що дезорганізують свідомість супротивника; виявити софізми не складно, складніше їх спростувати); підміна тези (наведення аргументів на користь іншої

тези, а не тієї, яку необхідно довести); використання хибних і неперевіраних аргументів ("усім відомо", "абсолютно очевидно", "ніхто не буде заперечувати" тощо); апелювання до публіки (демагогія), особистості, авторитетів, марнославства та невігластва. Апелювання до публіки використовують під час політичних дискусій, коли їхні учасники намагаються зіграти на настроях, національних, групових стереотипах людей тощо. Апелювання до особистості полягає у викритті справжніх або уявних вад супротивника, щоб висміяти або звинуватити його і в такий спосіб підірвати довіру до його суджень. Апелювання до марнославства означає спробу зіграти на людському честолобстві, коли опонента намагаються "задобрити" компліментами. Посилання на авторитети розраховані на те, що опонент не посміє суперечити їм. З метою публічної демонстрації невігластва опонента повідомляють невідомі факти, цитують іноземними мовами афоризми тощо.

5. Морально-етичні принципи в наукових дискусіях

Етика науки загалом базується на основоположних цінностях, нормах та **принципах** і визначає **моральну** поведінку вченого, його відповідальність перед суспільством.

Культура наукового спілкування, наукових суперечок передбачає дотримання певних морально-етичних принципів, які зобов'язують:

- ✓ пам'ятати, що кожна людина має право на власну позицію, думку;
- ✓ ставитися з повагою до опонентів (спростовуючи їхнє твердження, не вдаватися до кепкування, брутальних випадів, образ);
- ✓ уміти слухати опонента, не перериваючи його, оскільки це є головною умовою адекватного розуміння протилежної позиції;
- ✓ володіти собою, сперечатися спокійно, не гарячкувати, оскільки часто в суперечці перемагає той, кому притаманна більша витримка.

Етикетні мовленнєві формули ввічливості в науковій дискусії:
*висловлюємо вдячність... за участь у дискусії й обговоренні результатів;
вдячні...за увагу до роботи та її обговорення; висловлюємо подяку...за корисні*

дискусії та цінні зауваження; автор висловлює щиру вдячність рецензентам й експертам за доброзичливу критику й конструктивні зауваження.

Отже, справжня культура наукового спілкування поєднує вміння правильно, логічно мислити, уникати некоректних прийомів, тактовну вербальну поведінку, інтелектуальну чесність, шляхетність, сміливість, критичність і самокритичність, увагу до іншої точки зору, здатність прийняти її, якщо вона виявиться істинною.

Контрольні запитання

1. Що таке дискусія? Які ви можете окреслити поради щодо проведення дискусії.
2. У чому різниця між дискусією та суперечкою, дискусією та диспутом, дискусією та полемікою?
3. Окресліть основні етапи підготовки наукової дискусії.
4. Що лежить в основі аргументації?
5. Які коректні (припустимі) і некоректні (неприпустимі) полемічні прийоми ви можете назвати?

Проблемно-пошукові завдання

Завдання 1. *Що спільного й відмінного між поняттями "дискусія", "полеміка", "дебати", "диспут"?*

Завдання 2. *Які основні вимоги до поведінки полемістів? Які полемічні прийоми можуть використовуватися в ході дискусії?*

Завдання 3. *Підготуйте текст наукового виступу за темою дослідження з урахуванням відповідних вимог до цього наукового жанру. Поміркуйте і дайте відповіді на такі питання: як уникнути хвилювання, поводити себе перед аудиторією, читати чи розповідати текст, користуватися жестами, як завоювати увагу й симпатії аудиторії.*

Завдання 4. *Розробіть фрагмент виступу з проблем власного дослідження із залученням технічних засобів навчання.*

Завдання 5. Підготуйте електронну презентацію наукового виступу (7-10 слайдів) за темою власної дисертаційної праці.

Завдання 6. У мережі Інтернет перегляньте два відео захисту дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за своїм фахом (на вибір). Напишіть рецензії на виступи кожного зі спікерів, зверніть увагу на коректність ведення наукової дискусії присутніми, коректність та емоційність виступів, аргументованість, мовну поведінку здобувачів, техніку їхнього мовлення, дихання, голосу, дикції, темпу, пауз, інтонації.

Тести для самоконтролю

1. Доведення – це

- A. сукупність логічних засобів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомоги інших істинних і пов'язаних з ним суджень
- B. це судження, істинність якого потребує доведення
- C. це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези
- D. засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини

2. Теза – це

- A. сукупність логічних засобів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомоги інших істинних і пов'язаних з ним суджень
- B. це судження, істинність якого потребує доведення
- C. це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези
- D. засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини

3. Аргументи – це

- А. сукупність логічних засобів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомогою інших істинних і пов'язаних з ним суджень
- В. це судження, істинність якого потребує доведення
- С. це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези
- Д. засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини

4. Демонстрація (форма доведення) – це

- А. сукупність логічних засобів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомогою інших істинних і пов'язаних з ним суджень
- В. це судження, істинність якого потребує доведення
- С. це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези
- Д. засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини

5. Паралогізм – це

- А. ненавмисна логічна помилка в міркуванні, яка виникає внаслідок порушення законів і правил логіки та зазвичай призводить до хибних висновків
- В. навмисно хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного
- С. це міркування, в якому доводиться як істинність, так і хибність певного судження
- Д. це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети

6. Софізм – це

- А. порушення законів і правил логіки та зазвичай призводить до хибних висновків
- В. навмисно хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного

С. це міркування, в якому доводиться як істинність, так і хибність певного судження

Д. це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети

7. Парадокс – це

А . порушення законів і правил логіки та зазвичай призводить до хибних висновків

В. навмисно хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного

С. це міркування, в якому доводиться як істинність, так і хибність певного судження

Д. це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети

8. Спростування –

А. це логічна операція, спрямована на зруйнування доведення шляхом встановлення хибності або необґрунтованості висунутої тези

В. це судження, істинність якого потребує доведення

С. це ті істинні судження, якими послуговуються під час доведення тези

Д. засіб логічного зв'язку між тезою та аргументом, який веде до встановлення бажаної істини

9. Комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети це

А. мовленнєва стратегія

В. мовленнєва тактика

С. стратегічна комунікація

Д. комунікативна тактика

10. Конкретні мовленнєві дії під час спілкування, спрямовані на реалізацію стратегії та досягнення комунікативної мети це

- A. мовленнєва стратегія
- B. мовленнєва тактика
- C. стратегічна комунікація
- D. комунікативна тактик

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абзац – це група тематично взаємопов'язаних речень, у яких може обговорюватися одна основна думка, висуватися нова теза, продовжуватися висвітлення теми попереднього абзацу з іншої точки зору тощо.

Академічна грамотність – читання, усна й письмова мова з урахуванням мети висловлювання; вираження думок за допомогою інструментарію дискусій і досліджень.

Академічна доброчесність – сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Академічне письмо (Академічне писання) – це діяльність дослідника чи викладача зі створення спеціалізованих фахових наукових чи навчальних текстів, представлення в письмовій формі результатів дослідження.

Аксіологічна або оцінювальна, ціннісна функція формує в людини певні ціннісні орієнтири й потреби.

Аксіологічний (ціннісний), мотиваційно-етичний компоненти академічної культури охоплюють морально-етичні цінності професії (професійний обов'язок, соціальна відповідальність, академічна честь, повага до іншої людини).

Аналітико–критичне, творче читання спрямовується на постановку різного типу питань до тексту, сортування наукового матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів наукового тексту, його рецензування.

Аналітична стаття містить аналіз фактів та висновки з певної теми.

Анотація – жанр науково-інформаційного стилю: короткий (до 1000 символів) виклад суті статті, її резюмування. Знайомлячись із анотацією, читач має отримати вичерпну відповідь, про що йдеться у статті та яку цінність має подана інформація.

Дискусійна стаття містить спірні наукові положення. Вони публікуються для обговорення спірних питань у пресі.

Есе – прозове висловлювання невеликого обсягу й вільної композиції, що виражає індивідуальні враження й міркування з конкретного приводу або питання й свідомо не претендує на вичерпну відповідь.

Інтелектуальна власність – частина цивільного права, що об'єднує дві сфери прав – промислову власність та авторське право й суміжні права.

Інформаційна грамотність – визначення інформаційних потреб і пошук джерел інформації; їхня оцінка й переробка.

Інформативна функція уможлиблює розуміння сутності академічної культури (це – пряме й непряме спілкування, засвоєння культурної спадщини, розвиток членів спільноти, їх інтелектуальне та духовне збагачення).

Зв'язаність – принцип забезпечення наступності інформації між реченнями, при якому останній значущий елемент речення, що несе нову інформацію, стає першим значущим елементом наступного речення.

Креативність (від латин. *creo* – *творити, створювати*) – здатність творити, здатність до творчих дій, що зумовлюють нове незвичне бачення проблеми чи ситуації.

Критичний вимір – це ідеї, які генерує, обґрунтовує й доводить автор своїм текстом.

Культурний вимір – це знання предмета (як нових, так і класичних досліджень в цій області), розуміння обговорюваних питань в їхньому контексті, правильний вибір стилістики та мови в залежності від адресата й призначення тексту, тобто від жанру й дисципліни.

Логічний поділ ідей – тема розділяється на частини, і кожна з частин обговорюється окремо.

Металінгвістичні вміння й навички – вміння читати й розуміти текст, аналізувати його, читати написане критично, формулювати індивідуальну, авторську й конкретну позицію тощо.

Міжкультурна грамотність – знання про різні культури, зокрема про традиції та цінності.

Модальність (лат. *modalis*) – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності або ставлення мовця до змісту висловлювання.

Наративно-цифровий компонент знаходить вираження в уміннях логічно вибудовувати та представляти дані з використанням цифрових пристроїв, спеціалізованих програмних засобів і віртуальних платформ для створення інформаційних моделей об'єктів та процесів реального світу; графічних образів, аудіо, відео; відповідально, з урахуванням етичних, суспільних, культурних та правових норм оперувати інформаційними й комунікаційними технологіями як творець та (або) споживач.

Оглядова стаття (аналітична, тематична) містить систематизовані наукові відомості з будь-якого питання (теми, проблеми), отримані на основі аналізу першоджерел.

Ознайомлювальне читання передбачає загальне ознайомлення зі змістом тексту та вияв його основної ідеї.

Операційний вимір – це мова й організація тексту, тобто його фізичне втілення. Сюди відносяться структура тексту, абзацу та речення, а також використання мовних засобів.

Паралелізм – принцип організації елементів речення або цілих речень на основі аналогічного синтаксичного й граматичного устрою.

Ланцюг – це каскад залежних елементів.

Переглядове читання спрямовується на попереднє ознайомлення з книгою та виділення ключових слів, зокрема в анотації, змісті, передмові /вступі, окремих частинах тексту.

Пізнавальна функція виражається у фіксації результатів пізнання навколишнього світу, наукового, ціннісного та художнього його відображення й передбачає різні форми пізнавальної діяльності; людина пізнає також сама себе, свої суспільні потреби, інтереси, свої особливості й місце в суспільстві.

Плагіат – навмисне чи усвідомлене оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору (тексту або ідей) під іменем особи, яка не є автором цього твору, без належного оформлення посилань.

Поглиблене читання – це детальне опрацювання наукового тексту, його аналіз та оцінка: виписування понять з їхнім поясненням; неодноразове перечитування окремих частин у тексті.

Праксеологічний (діяльнісний) і поведінково-інтерактивний компоненти характеризують ступінь реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях професійного спілкування, охоплюють уміння й навички, що ґрунтуються на критичному мисленні, володінні комунікативною технікою, вербальною та невербальною (манера говорити, жести, міміка, пантоміміка) взаємодією і знаходять прояв, зокрема, в академічній грамотності .

Причинно-наслідковий порядок – обговорення причини або/та наслідків (результатів) будь-яких дій, подій або процесів.

Порівняння / протиставлення – це логічний порядок, у якому йде мова про схожість і/або відмінності між двома або більше явищами або предметами, як, наприклад, успіхи школи до і після впровадження нових технологій навчання або порівняльний аналіз різних інноваційних програм.

Регулятивна функція виявляється через символіку, певну знакову систему (правила етикету, різні знаки уваги, традиції тощо).

Реплікація – повторне подання однієї й тієї ж роботи більше одного разу.

Републікація – повторне чи багаторазове оприлюднення в іншому джерелі чужої інформації під дійсним підписом автора.

Рерайт – додавання до чужого матеріалу без дозволу автора додаткової інформації.

Речення – думка, сформульована в письмовій формі, що має початок і кінець, починається з великої літери й закінчується крапкою.

Світоглядна функція забезпечує єдність пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінкових, вольових елементів свідомості в соціокультурному вимірі.

Суб'єкт і дієслово (головний блок) – нерозривно пов'язана пара елементів, необхідних у реченні, що виражають центральну думку в мінімальної формі.

Стаття – це невеликого розміру надрукована в часописі або збірнику наукова робота, присвячена певній проблемі, питанню й розрахована на фахівців, які розв'язують цю проблему.

Теза – це твердження, в якому сформульована центральна ідея всього тексту.

Тези — стисло сформульовані основні положення тексту, лекції, доповіді, повідомлення.

Текст – це письмове або усне цілісне утворення, що, становлячи лінійну послідовність висловлень, об'єднаних тематичними, логічними, смисловими, сюжетно-композиційними та формально-граматичними зв'язками, виступає комунікативною одиницею.

Фальсифікація – вигадкування тих чи інших показників, наприклад, статистичних.

Фрагменти – це різного роду набори залежних елементів, які автор видає за речення.

Хронологічний порядок – це порядок викладу думки в часі, тобто послідовність подій або фаз процесу, як наприклад, етапи розвитку школи, послідовність розробки інноваційного проєкту, опис навчального процесу тощо.

Ядерна структура – думка, що складається тільки з ядер.

Ядро – центральне слово в групі слів, яка утворює той чи інший головний або залежний елемент.

Навчальне видання

Максимець Оксана Миколаївна

Назаренко Інна Олександрівна

АКАДЕМІЧНЕ ПИСЬМО ТА РИТОРИКА

Навчальний посібник

Здано в набір 26.03.2024. Підписано до друку 17.05.2024.

Формат 60*84/16. Гарнітура TimesNewRoman.

Папір офсетний.

Друк цифровий. Умовні друковані аркуші 13,02. Обл.-вид.арк. 8,95.

Наклад 100 примірників. Зам. 2405-02

Виготовлювач ПП Зволейко Д.Г.

вул. Кн. Коріатовичів, 9; м. Кам'янець-Подільський,

Хмельницька обл., 32300; тел. (03849) 3-06-20

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

серія ДК № 2276 від 31.08.2005 р.

